

218931

Αριθ. εισαγ. ...

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΚΟΥ

συμβολή στη μελέτη
της κοινωνίας
του κτηνοτροφικού χωριού
(το παράδειγμα του μετσόβου)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΠΡΙΒΗ

Υιάννενα 1983

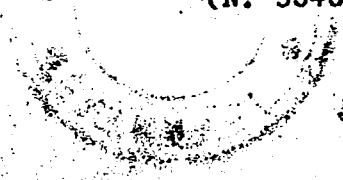

εισηγητής: Μ. Γ. Μερακλής, καθηγητής της Λαογραφίας.

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Συλλόγου
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
(υποβλήθηκε από τον κ. Μερακλή)

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

" Η έγκρισις διδακτορικής διατριβής υπό της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλού αποδοχήν των γνώμων του συγγραφέως! (Ν. 5343/32, άρθρ. 202, § 2).

π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν α

πρόλογος	9
εισαγωγή	13
κοινωνικές ομάδες και λαογραφία-λαογραφία και κοινωνικές επιστήμες-η έννοια της διάρκειας-η προβληματική-η μέθοδος οι πηγές-η βιβλιογραφία-η έρευνα.	
I. από τη στρατιωτική υπηρεσία στη μεγάλη κτηνοτροφία.	27
αρχαϊκή κτηνοτροφία. το δερβένι-στούς όρους του οθωμανικού τιμαριωτισμού-το καθεστώς των προνομίων: ευνοϊκή προϋπόθεση για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας.	
II. αίτια ανάπτυξης.	43
η επίδραση του κλίματος στη συγκρότηση του κτηνοτροφικού χωριού-η δημογραφική ανάπτυξη της ομάδας.	
III. ο αιώνας της κτηνοτροφίας.	55
η ανάπτυξη στα πλαίσια του οθωμανικού τρόπου οργάνωσης της παραγωγής: η φορολογία-ο εφοδιασμός-η έξοδος στο εμπόριο: βιοτεχνικό εμπόριο και οικονομική συμπεριφορά της ομάδας-η έννοια της ανάπτυξης-από το μέτσοβο των τζελέπηδων στο μέτσοβο των εμπόρων.	
IV. η παραδοσιακή κοινωνία	92
ο μετασχηματισμός της κοινωνίας-η κοινότητα των διαχειριστών. κοινωνική ασφάλεια κοινωνική ανισότητα-κοινωνική διάκριση στο μέτσοβο.	

σήμερα

124

σημειώσεις

129

βιβλιογραφία

159

Βουγιόβας
Παναγιώτης

κοινωνική-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
και κοινωνική-επιστήμη
της δικαιοσύνης-η πολιτική-οικονομική-επιστήμη
της παιδείας-η πολιτική-οικονομική-επιστήμη

οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
πολιτική-οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη

οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
πολιτική-οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη

οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
πολιτική-οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη

οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
πολιτική-οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη

οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
πολιτική-οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη

οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
πολιτική-οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη

οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη
πολιτική-οικονομική-επιστήμη-πολιτική-οικονομική-επιστήμη

La longue durée se présente
comme un personnage encombrant,
compliqué, souvent inédit. L'ac-
cepter, c'est se prêter à un
changement de style, d'attitude,
à un renversement de pensée, à u-
ne nouvelle conception du soci-
al. C'est se familiariser avec
un temps ralenti, parfois pres-
que à la limite du mouvant...
et y venir avec d'autres yeux,
chargés d'autres inquiétudes, d'
autres questions. C'est par rap-
port à ces nappes d'histoire
lente que la totalité de l'hi-
stoire peut se repenser, comme
à partir d'une infrastructure.

F. BRAUDEL

Ecrits sur l'histoire, Flammarion

1969. 6. 54.

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

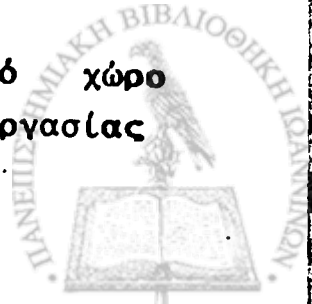
Η παρούσα μελέτη έχει την αρχή της σε μια εποχή που, φοιτήτρια ακόμα, συνειδητοποιούσα ένα δυαδισμό στην κοινωνία του Μετσόβου που ζούσα. Και ταυτόχρονα μια ιδιομορφία, που με οδηγούσε στη διαπίστωση της παρουσίας ενός κοινωνικού συνόλου, που υπήρχε αυτόνομα και εκφραζόταν με λειτουργίες που διέφεραν απ' αυτές της πόλης. Εντάσσονταν σ' ένα πλαίσιο που είχε αυτάρκεια, λιτότητα, και το διείπαν θεσμικοί κανόνες που μου προκαλούσαν την αίσθηση ενός αδιαπέραστου κοινωνικού φλοιού, ενός κύκλου κλειστού για τον πληθυσμό, που δεν έβγαλνε από το γεωγραφικό χώρο του χωριού, παρά μόνο ακολουθώντας το δρόμο του βουνού, αυτόν που οδηγούσε τους ανθρώπους στα χειμαδιά.

Η συνείδηση αυτής της κοινωνίας στην οποία ζούσα και του δυαδισμού της, που τον ένιωθα έντονα, μου προκάλεσε το ενδιαφέρον, αρχικά για την έκφραση αυτού του κόσμου.

Άρχισα από τη γυναίκα, με την οποία μπορούσα να έρθω σ' επαφή, να μπώ στο σπίτι της και να δώ, στην κοινωνική της συμπεριφορά, την υπόστασή της και αντανακλαστικά τη θέση της στη μετσοβίτικη κοινωνία, σε σχέση πάντα με το πλαίσιο της, που φαινόταν να της ορίζεται από τις ατελείωτες υποχρεώσεις της, από το βάρος κάποιας χωρίς τέλος οφειλής να στηρίζει την οικογένεια και την κοινωνία, με όλες τις δεσμεύσεις που της έθετε το οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο την περιόριζε στο σπίτι, ενώ ταυτόχρονα της έδινε ευθύνες και υποχρεώσεις.

Έβλεπα τη γυναίκα να μεγαλώνει για να είναι έτοιμη για το καινούργιο σπιτικό που θ' ανοίξει, για το βάρος κάποιας νέας οικογένειας που θα επωμιστεί, για την ευθύνη της ανατροφής μιας πολυμελούς οικογένειας, που θα έρχονταν να γεμίσει τη ζωή της.

Τα υφαντά του Μετσόβου, γνωστά στον ελληνικό χώρο άρχισαν να γίνονται αντικείμενο φοιτητικής μου εργασίας

στο δεύτερο έτος των σπουδών μου: μοτίβα, ονομασία, χρώματα, αισθητική. τεχνική επεξεργασία του μαλλιού. Η εργασία αυτή μ' έφερε σ' επαφή επίσης με τις περισσότερες γυναίκες του χωριού, και μου αποκάλυπτε έτσι έναν άγνωστο κόσμο δομών, σε σχέση με τον οποίο εγώ βρισκόμουν τόσο κοντά, αλλά συγχρόνως και τόσο απ' έξω. Η δυνατότητα της πληροφόρησης, που είχα από τις γυναίκες του Μετσόβου για τα υφαντά, μ' έφερναν αντιμέτωπη με το καθαρό πρόβλημα της κοινωνικής συγκρότησης του χωριού, με τη θέση της γυναίκας και το ρόλο της, με την οργάνωση της κτηνοτροφίας, με την καθημερινότητα, με μια σειρά από άλλα προβλήματα. Μια διαλεκτική εποχών, δομών, κοινωνιών και δραστηριοτήτων μου έδινε ανάγλυφη τη μορφή της κοινωνίας σε μια διάρκεια αιώνων.

Μπορούσα να παρακολουθήσω τους ρυθμούς του χρόνου, με τους οποίους οι άνθρωποι αυτοί ζούσαν τη δουλειά τους, τον κοινωνικό ρυθμό της ζωής τους, τις σχέσεις ανάμεσα στις οικογένειες και τη σημασία που είχε για την κτηνοτροφία και τις δραστηριότητές τους η οικογένειακή συγκρότηση. Μ' εντυπωσίαζε η εκπληκτική τους προσαρμοστικότητα στις συνθήκες του χώρου, στους εποχικούς ρυθμούς και στις δυνατότητες που τους έδινε η φύση: μια σοφή και ανθρώπινη διάσταση, που ωστόσο τους κρατούσε μακριά απ' αυτό που αποτελούσε το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας: χωρίς πολλές επαφές, θα έλεγε κανείς, ακόμα σε μια διάσταση χρόνου που λειτουργούσε με κάποιο ρυθμό αιώνων περασμένων, αλλά με συνέπεια κοινωνική.

Η εξέταση των υφαντών με οδήγησε σε μιαν ακόμα επισήμανση, άλλου τύπου: της γλώσσας που χρησιμοποιούσαν' και δεν εννοώ τη βλάχικη διάλεκτο, αλλά τη σημαντική της γλώσσας τους, που περιεχόταν στη χρήση των λέξεων που εξέφραζαν την κοινωνική τους -ασυνείδητα;- θέση: εμείς οι φτωχοί, εκείνοι, οι πλούσιοι... Ένας διαρκής διαχωρισμός και μιá αναφορά σε κοινωνικές διαφοροποιήσεις, σε μια διαστρωμά-

τωση, της οποίας έχουν συνείδηση και η οποία συνεχίζεται και εκφράζεται σ' όλες τις ενέργειές τους, σαν οικονομική αδυναμία, σαν κοινωνική διάκριση.

Η συγκλονιστική αυτή διαφοροποίηση στη γυναικεία αλλά και στην αντρική συνείδηση του χωριού —σε άλλη διάσταση εκφρασμένη, χιουμοριστικά, σαρκαστικά στους άντρες—, με μιιά περήφανη παραδοχή, που δεν μπορούσες να μην τη θαυμάσεις, σήμαινε και το δικύ τους περίγραμμα, τη γνώση των ορίων τους, την επίγνωση και την παραδοχή, και σ' έσπρωχνε λίγο λίγο να δείς τις ρίζες αυτού του φαινομένου, τις διαστάσεις του και τη λειτουργία του στην προοπτική της ιστορίας.

Αυτή η ανησυχία και ο δικός μου προσωπικός δυαδισμός ήταν που με τυρρανούσε, και η αντίληψη κάποιας λειτουργίας που λάνθανε και δε μπορούσα να την ξέρω, με την παιδεία που απαγόρευε στα παιδιά να μιλάνε βλάχικα και υποστήριζε την ιδεολογία των διακρίσεων.

Η μελέτη λοιπόν αυτή άρχισε, όπως είναι φανερό, χωρίς φιλοδοξίες ιστορικές, πολύ λιγότερο οικονομικής ιστορίας, πίο πολύ σαν μελέτη των υφαντών του Μετσόβου. Κι ύστερα ήρθε η ώθηση της έρευνας διαρκώς προς τά πίσω, για τον προσδιορισμό του χρόνου των υφαντών, για τη χρονολόγησή τους, για τα μοτίβα που παρουσίαζαν τη βαλκανική ομοιότητα, για τις κοινωνικές διακρίσεις στην προίκα και, κύρια, για να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα που έβγαλνε από τη διαρκή αναφορά των ιστορικών για κάποιες κοινωνικές τάξεις στον τόπο, στην Τουρκοκρατία, χωρίς ποτέ να φαίνεται καθαρά το όριό τους, το περιεχόμενο και ο χαρακτήρας τους. Η μελέτη κατευθύνθηκε έτσι στην περιοχή της κοινωνικής συγκρότησης της ομάδας, των ριζών της, του πολιτικού της πλαισίου και της σύνδεσής της με τη δραστηριότητα της κτηνοτροφίας, στην εξέταση αυτού του συνολικού κοινωνικού—οικονομικού σχηματισμού, που αποτελούσε το χωριό.

Η πρόθεσή μου να βρεθεί μια απάντηση για το μεγάλο χάσμα που χώριζε τους δύο κόσμους, της υπαίθρου και της πόλης, με έτρεπε στη μελέτη της ιστορίας της Τουρκοκρατίας και στην ανίχνευση της κοινωνικής ιστορίας του Μετσόβου ως προς τις παραγωγικές κοινωνικές σχέσεις, το βαθμό της προσαρμογής της στο μοντέρνο κόσμο και τελικά τις ισορροπίες πού πέτυχε κατά την ιστορική της διάρκεια. Αυτή την όραση και τη δυνατότητα τη χρωστώ στο Β. Παναγιωτόπουλο, που θά ήθελα ωστόσο να τον απαλλάξω από την ευθύνη για τα λάθη πάνω στην ερμηνεία, που ενδεχομένως περιέχει αυτή η εργασία.

Χρωστώ ευγνωμοσύνη στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή για την κριτική ανάγνωση του πρώτου χειρόγραφου και τη συμβολή του στη διαμόρφωση του τελικού κειμένου.

Ακόμα χρωστώ χάρη στους καθηγητές Α. Ζώη και Ε. Χρυσό και τους λέκτορες Φ. Μαυροειδή, Ν. Νικολάου, Ε. Νικολαΐδη, Π. Νούτσο, Χ. Νούτσο, Γ. Περυσινάκη, Ν. Ψημμένο που διάβασαν το κείμενο και έκαναν ουσιαστικές παρατηρήσεις για τη δομή της εργασίας. — και Γ. Σιορόκα

Δεν πρέπει να παραλείψω να πώ ότι η μελέτη αυτή πραγματοποιήθηκε χάρη στην εκπαιδευτική άδεια που μου χορήγησε το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και στην οικονομική ενίσχυση από το "Ίδρυμα Ωνάση".

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι κοινωνικές ομάδες¹ αποτελούν το αντικείμενο της λαογραφίας, στο βαθμό που η επιστήμη αυτή εξ ορισμού καταγράφει την ανθρώπινη συμπεριφορά των κοινωνικών συνόλων μελετάει τον άνθρωπο που συμπεριφέρεται ως λαός, ως σύνολο δομημένο κοινωνικά.

Η παραδοσιακή λαογραφία² ανατέμνει τις κοινωνίες μέσα από τα ήθη και τα έθιμα και τα στοιχεία του πολιτισμικού τους βίου, ενώ μας έχει δώσει μια συλλογή υλικού, που μπορεί ν' αποτελέσει απαρχή νέων αναλύσεων και μελετών.

Η εξέταση των κοινωνικών ομάδων μέσα στο ιστορικό τους πλαίσιο είναι μιά οπτική που υιοθετήθηκε από τη μοντέρνα ιστοριογραφία η οποία ταυτίζει τον άνθρωπο με τον εαυτό της³. Σ' αυτή την αντιμετώπιση του ανθρώπου η ανάλυση στηρίζεται πάνω στην έννοια της διάρκειας⁴, που συνέπαιγεται εξέταση του συνολικού φαινομένου της δημιουργίας και της εξέλιξης της κοινωνίας μέσα στο ιστορικό της πλαίσιο, πέρα από την απλή, χωρίς περιεχόμενο, εξιστόρηση των συμβάντων: είναι η κοινωνική ιστορία της μεγάλης διάρκειας.

Η νεώτερη λαογραφία είναι μιά κοινωνική ιστορία, η μελέτη της παρουσίας του ανθρώπου μέσα στο χώρο του, στο χρόνο και στους ρυθμούς της ζωής του. Είναι η μελέτη της κοινωνίας όπως διαμορφώθηκε κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, μέσα στο γεωγραφικό της χώρο και στο χρόνο. Μελετά ακόμα η νεώτερη λαογραφία τα όρια και τις δυνατότητες που υπάρχουν να ολοκληρωθεί η κοινωνική ζωή ως φαινόμενο, ή την αδυναμία να σχηματιστεί, από τα εμπόδια, δομικά ή εξωτερικά, που προκάλεσαν κάποιες αντιφάσεις ή κάποιες αδυναμίες προσαρμογής.

Σήμερα που η ιστοριογραφία έχει αλλάξει την οπτική και τους στόχους της και έχει ξεπεράσει το στενό εθνικό πλαίσιο τέτοιων μελετών, στηρίζοντας τη συνολική εξέταση των φαινομένων πάνω στην έννοια της διάρκειας, με τις σύμ-

φυτες κατηγορίες της ανάλυσης, όπως είναι η έννοια της δυνατότητας της ολοκλήρωσης των φαινομένων, ο λαογράφος έλκεται προς την ιστορία⁷. Και αυτή η στάση εξέτασης των κοινωνικών φαινομένων απαιτεί ένα νέο μεθοδολογικό σχήμα που θα του δώσει τη δυνατότητα να δει τα ίδια φαινόμενα στην προοπτική αυτών των εννοιών.

Έτσι θα επικαλεστούμε τις "βοηθητικές επιστήμες" σε μια προσπάθεια κατανόησης του φαινομένου και των λειτουργιών των κοινωνιών στην ιστορική διάρκειά τους, κάνοντας μιά υπόθεση εργασίας τέτοια, που να μας επιτρέπει την κατανόηση και την ανασύσταση αυτής της κοινωνικής πραγματικότητας, ακόμα όταν την εξετάζουμε μέσα από κάποια δραστηριότητα οικονομική⁸. Θα προσπαθήσουμε να εφαρμόσουμε ένα μεθοδολογικό πρότυπο που να εμπεριέχει δύναμη τη δυνατότητα εξέτασης της κοινωνίας, μέσα από την ιστορία της ομάδας, όπως αυτή μας έχει δοθεί μέχρι σήμερα. Συγκεκριμένα, για την κοινωνία που μελετάμε, μέσα από την εξέταση της δραστηριότητας που ασκεί, της κτηνοτροφίας.

Στην αναζήτηση της μορφής και του τύπου της εξεταζόμενης κοινωνίας παράγοντες όπως οικονομικές συντυχίες και κοινωνικές διαδικασίες επιβεβαιώνουν την άποψη, ότι η επίδρασή τους μπορεί να έχει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία για την ομάδα, όπως μεγάλη σημασία έχουν οι κλιματολογικές συνθήκες. οι δημογραφικές μεταβολές που επιφέρουν αναταραχή στο ρυθμό και στη συνοχή των φαινομένων. (Ρυθμός ζωής μεγάλης διάρκειας και συγκυρίες μικρών διαρκειών-γεγονότων που ανακόπτουν τη συνέχεια της ροής των φαινομένων- μπορεί να μας δώσουν το φαινόμενο ζωής με την αιτιότητα και τα αποτελέσματά της. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για τη συνέργεια και τη διακοπή της, το λύσιμο των δομών, που προσδιορίζουν την αιχμή ή την παρακμή των ίδιων φαινομένων, καθώς εμπλέκονται στα φαινόμενα κά-

ποια γεγονότα καθοριστικά, αναστέλλοντας ή επιταχύνοντας διαδικασίες και ρυθμούς. Στην πολύπλευρη αυτή θεώρηση του κοινωνικού χρόνου μιλάμε για φαινόμενα μεγάλης διάρκειας και μικρής διάρκειας. Φαινόμενα μέσης διάρκειας, 2-3 αιώνων, επιβεβαιώνουν μέχρι σήμερα στη συνέχειά τους τις δομές των παραδοσιακών κοινωνιών, που ενυπάρχουν στην κοινωνική συμπεριφορά των ομάδων, ενώ οι ρίζες των φαινομένων χάνονται στους προηγούμενους χρόνους.

Μέσα στις προθέσεις της μελέτης αυτής βρίσκεται κατά κύριο λόγο, βέβαια, η εξέταση της συγκεκριμένης παραδοσιακής κοινωνίας στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της και με βάση την παραγωγική δραστηριότητά της και, ακόμα η επισήμανση, κατά το δυνατό, του χρόνου της παρίας της εξεταζόμενης κοινωνίας και της κίνησής της, πέρα, της λειτουργίας και του μηχανισμού που κρατούσε τη ζωή της μέσα στους ορισμένους ρυθμούς, εγκλωβισμένη στους όρους του χαρακτήρα της, από την άποψη δομής και παραδοσιακής λειτουργίας, αυτού που γνωρίσαμε μέχρι τις μέρες μας.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως η εξέταση αυτών των κινήσεων μας επιτρέπει την κάθοδο σε βαθύτερα και ουσιαστικότερα επίπεδα, τη διεύδυση κάτω από την επιφάνεια της πραγματικότητας, την προσέγγιση της ενυπάρχουσας και λανθάνουσας συχνά πραγματικότητας της καθημερινής ζωής και των συναλλαγών, των ανθρώπινων σχέσεων που λειτουργούν χωρίς να έχουμε ορατό συνήθως το καθημερινό τους μέτρο. Μιάς πραγματικότητας, λοιπόν, που μόνο έμμεσα⁹ είναι δυνατό να παρατηρηθεί ανάμεσα από τους αρμούς αυτού του σύνθετου οργανισμού, που είναι ο κοινωνικός και οικονομικός σχηματισμός, η κοινωνία. Για να μπορέσουμε λοιπόν να συλλάβουμε την κοινωνική πραγματικότητα της παραδο-

σιακής κοινωνίας προσεγγίζουμε τα εσωτερικά επίπεδα που την προσδιορίζουν: συμπεριφορές και μηχανισμούς, διαδικασίες, θέματα που ενδιαφέρουν ζωηρά μίαν εκσυγχρονισμένη λαογραφία.

Η μελέτη θα σταθεί ακόμα στη σχέση της ομάδας με το φυσικό περιβάλλον, όπου βρέθηκε να βιώνει τις ιστορικές της συνθήκες, με την συνεξέταση των βασικών εννοιών της μεγάλης διάρκειας και της διαδοχής και της συμπληρωματικότητας των δραστηριοτήτων του αγροτικού κόσμου μέχρι το 18 αι., δραστηριοτήτων που για την κοινωνία των Βλάχων ήταν η κτηνοτροφία και η βιοτεχνία⁹ και αυτές μορφοποίησαν την κοινωνία τους.

Με τον τρόπο αυτό περνάμε στην εξέταση της συγκεκριμένης παραδοσιακής κοινωνίας με οικονομικά κριτήρια. Και αυτό αποτελεί έναν από τους χαρακτηριστικούς δρόμους της παρούσας μελέτης.

Εξ άλλου παραδοσιακός¹⁰ χαρακτήρας της κοινωνίας μας υποχρεώνει να ορίσουμε και τα στοιχεία που την προσδιορίζουν ως παραδοσιακή. Είναι οι διαστάσεις της και οι λειτουργίες της στο χρόνο και στο χώρο, η διαλεκτική της σχέση με την ιστορία, με το περιβάλλον και με τις συνθήκες που την προσδιόριζαν. Αυτή η τομή της οικονομικής μελέτης με το κοινωνικό σχήμα της αποτελεί το συνολικό φαινόμενο της παραδοσιακής κοινωνίας: δυνατότητες ζωής ενός ζωντανού οργανισμού μέσα στις συνθήκες του περιβάλλοντος, σε μια λειτουργία αυτοσυντήρησης.

Η αντίληψη αυτή της συνολικότητας, της συνοπτικής θεώρησης στην οποία θα θέλαμε να φτάσουμε ενεργώντας ως μελετητές της κοινωνίας, δεν είναι άλλη από την αποκάλυψη των δομών¹¹, με τις οποίες εμφανίζονται να λειτουργούν και να κινούνται τα φαινόμενα, ώστε να δίνουν την όψη ενός οργανικού συνόλου, μέσα, επαναλαμβάνω, στην ιστορική πραγματικότητα, με τους αλληπάληλους κύκλους των ρυθμών των πραγμάτων, στη διάρκεια της φυσικής ζωής της. Η μελέτη

της ίδιας της δραστηριότητας είναι ο μεθοδολογικός δρόμος αυτής της προσέγγισης. Αυτό δε σημαίνει κατανάγκην οικονομική ιστορία του τόπου με αριθμητικά δεδομένα αλλά ποιοτική θεώρηση και αναγνώριση του οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα της ομάδας που μελετάμε. Και πέρα απ' αυτό είναι η κριτική και αρχαιολογική διεπίδρυση στα ιστορικά δεδομένα και στις τεχνικές που διαθέτει η ομάδα, σε σχέση με την κτηνοτροφία. Ακόμα το δίκαιο ή η συγγένεια είναι στοιχεία που θα βοηθούσαν στην κατανόηση του φαινομένου στην ολότητά του.

Στο ζήτημα της κτηνοτροφίας η οικονομική μελέτη της κτηνοτροφικής παραγωγής αποβαίνει ήδη συνολική μελέτη της ιστορίας του τόπου, αφού παίρνει υπόψη της σημαντικούς τομείς όπως είναι οι θεσμοί, μέσα στους οποίους αναπτύχθηκαν τα φαινόμενα και έγινε η σύνθεση του συγκεκριμένου οικονομικού-κοινωνικού σχηματισμού, από τη στιγμή που επισημαίνεται η απαρχή του φαινομένου μέχρι τη στιγμή που τρελώνει, όταν εξαντλούνται τα περιθώρια της άσκησης της και τελειώνει, μαζί, και η ιδιαιτερότητα του πληθυσμού ως εθνικής κτηνοτροφικής ομάδας, καθώς η δραστηριότητα αλλάζει μορφή και περιεχόμενο. Συνακόλουθα μετατρέπεται και η ομάδα σε ανάλογη δύναμη εργασίας και εισέρχεται σε άλλες σχέσεις κοινωνικές, μετά από διεργασίες που συντελούνται στο κοινωνικο-πολιτικό σύστημα. Η εξέλιξη αυτού του φαινομένου, η μορφή της δραστηριότητας στην εξέλιξή της αποτελεί ιστορικό προϊόν κοινωνικο-πολιτικών και πριν απ' όλα οικονομικών διεργασιών.

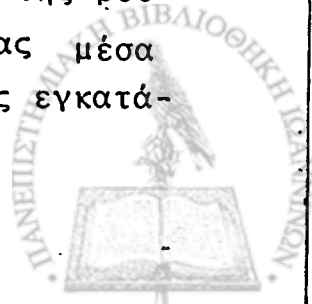
Θα αντιμετωπίζαμε ίσως το ερώτημα, αν, τελικά, η μελέτη των εθνικών ομάδων είναι ταυτόχρονα και μια προσπάθεια δημιουργίας ή αναζωπύρωσης ενός προβλήματος από τα πολλά που η πολιτική ιστορία των τελευταίων χρόνων έχει φέρει στο προσκήνιο και στην περιοχή της Βαλκανικής, με τις εθνολογικές μελέτες και την έξαρση του ενδιαφέροντος για τις εθνικές ομάδες που την αποτελούν.

Αλλά η λαογραφία μελετάει τις κοινωνίες είτε ανήκουν σε εθνικές ιδιαιτερότητες είτε σε ενοποιημένες μορφές και σύνολα, σε προχωρημένες ή μοντέρνες, ή παραδοσιακές κοινωνίες. Η αναφορά στην εθνική ομάδα είναι μιά προσπάθεια προσδιορισμού, χρονικού κυρίως, της απαρχής των φαινομένων που μελετάμε εδώ. Η επισήμανση του "εθνικού" χαρακτήρα κοινωνιών, όπως αυτή που μελετάμε, γίνεται με στόχο την απάλειψη, ακριβώς, αυτών των ξένων προς το αντικείμενό μας πολιτικών ιδεολογιών, που σχετίζονται με τα εθνικιστικά συμφέροντα των κρατών. Αντίθετα πρόθεση έχει να ρίξει φως στην κοινωνία καθεαυτή, στην πολιτισμική ψευδογνώμια, στο πολιτισμικό της υπόβαθρο, στον παραδοσιακό της χαρακτήρα, στη συνέχειά της και στις δυνατότητες της ολοκλήρωσης που τη διέπουν, στην ίδια τη ζωή της τελικά, και στον αγώνα που έκαναν τα μέλη της για να επιβιώσουν, να εξασφαλίσουν την κοινωνική τους παρουσία, ως επιβεβαίωση της οργανικής τους ζωής.

Θα προσπαθήσουμε να διεισδύσουμε σ' αυτή την ορεινή πραγματικότητα των αιώνων της αρχαϊκής, της άγριας και λίγο πολύ τυχαίας ζωής των πληθυσμών που βρέθηκαν να βιώνουν την άγωνα και σκληρή της ανεπάρκεια. Νά δούμε στην υπόθεση της ομάδας και της δραστηριότητας που μελετάμε, ποιές ήταν οι δυνατότητες που είχε για να αναπτυχθεί, ποιές αιτίες στάθηκαν αποφασιστικές στην εξέλιξή της, ποιές προκάλεσαν διαφοροποιήσεις, μετασχηματισμούς και έδωσαν μιά μορφή πλύ οριστική, ένα σχήμα που μπορούμε να το επισημάνουμε, να το παρακολουθήσουμε.

Αυτό θα μας επιτρέψει εκτιμήσεις για την παρακολούθηση της ίδιας της υπόθεσης στη συνέχειά της. Θα μας απασχολήσει η ορεινή πραγματικότητα της εποχής των στρατιωτικών μεταναστεύσεων και μετακινήσεων, η στρατιωτική παρουσία των λαών και των εθνικών ομάδων, αυτό το σύνολο της βουνησίας ζωής, η διαδοχή της στρατιωτικής υπηρεσίας μέσα στην αγροτική ζωή της εγκατάστασης, τα αίτια της εγκατά-

στασης και του μετασχηματισμού, το ίδιο το πέρασμα από το νομαδισμό στη μεγάλη κτηνοτροφία, και τα αποτελέσματά του, η ιδιαίτερη σύνδεση των δραστηριοτήτων αυτής της εποχής μέχρι το 18. αι. με τις εθνικές ομάδες. Η δική μας προσοχή είναι στραμμένη στην ιδιαιτερότητα και στον τρόπο της σύνδεσης της εξεταζόμενης κοινωνίας με το περιβάλλον της, φυσικό και ιστορικό, σ' αυτό που δίνει και τον κύριο χαρακτήρα στην κοινωνία του Μετσόβου, που τη βρήκαμε άλλωστε αγροτική: κτηνοτροφική και βιοτεχνική, με τη μορφή που έχει μέχρι σήμερα η ελληνική ύπαιθρος, το ελληνικό χωριό της ορεινής Πίνδου.

Η έρευνα άρχισε από την εποχή μας, με τα δεδομένα της κοινωνίας που συνεχίζει την παραδοσιακή της παρουσία και λειτουργία στο σύγχρονο κόσμο, συνεχίζει τη ζωή μιάς περιφραγμένης κοινωνίας μέσα στην κτηνοτροφία και στην οικιακή χειροτεχνία του μαλλιού. Παράλληλα έγινε και μιά έρευνα προς τὰ πίσω, προς την απαρχή και τις ρίζες της ομάδας και της δραστηριότητας. Η προς τα πίσω πορεία και η επιβεβαίωση της αρχικής υπόθεσης εργασίας από το αντικειμενικό πλαίσιο των οθωμανικών δομών και των διευθετήσεων, διαμόρφωσε και το ερευνητικό πλαίσιο της ανίχνευσης αυτού του φαινομένου, της κτηνοτροφίας στα χέρια της συγκεκριμένης ομάδας. Θεωρούμε λοιπόν το πλαίσιο των οθωμανικών θεσμών και τον τρόπο, με τον οποίο οργάνωσε την παραγωγή το οθωμανικό κράτος, αξονικό στοιχείο της μελέτης και αντικατοπτρισμό μιάς αδιάσειστης πραγματικότητας, καθώς για την παραδοσιακή κοινωνία της αυτοκρατορίας τα θεσμικά πλαίσια απλώνονται στο σύνολο των πληθυσμών και είναι δομημένα σύμφωνα με τις δραστηριότητες και την υλική δομή των πληθυσμών αυτών¹². Έτσι δεν αποτελεί γενικευτική ασάφεια ή ανεπάρκεια το γεγονός, ότι καταφεύγουμε σ' αυτή τη μεθόδευση. Αντίθετα νομίζουμε ότι είναι μια υποστήριξη με αδιάσειστα στοιχεία, κυρίως για τη μελέτη των παραδοσιακών κοινωνιών¹³.

Άλλωστε αυτή η οθωμανική συγκρότηση με την συντεχνιακή οργάνωση της αυτοκρατορίας, με τη μεθόδευση της εγγραφής των πληθυσμών στα δεφτέρια, με την ιδεολογία της κοινωνικής ακινησίας, μας αφήνει επαρκή περιθώρια για να σχηματίσουμε αντίληψη για την οργάνωση και τη θεσμική πλαισίωση όλων των κατακτημένων ομάδων. Η ίδια η οθωμανική κοινωνία δεν διαφέρει καθόλου απ' αυτές τις ορεινές, νομαδικές κοινωνίες που κατακτά. Πρόκειται για φαινόμενο παράλληλο με τα άλλα της Βαλκανικής αυτής της εποχής. Η ίδια δεν έχει μεγάλες διαφορές στις λειτουργίες της και οι ρυθμοί της ζωής συμπίπτουν.

Με βάση τα προηγούμενα, το πρώτο μέρος αυτής της μελέτης περιλαμβάνει την περίοδο του αρχαϊσμού της κτηνοτροφίας, του αρχαϊσμού των δομών και των συνθηκών της συμπληρωματικότητας που βρίσκεται στις στρατιωτικές υπηρεσίες, και στην τυχαιότητα της αυτοσυντήρησης μέσω της εκτροφής κοπαδιών που μετακινούνται.

Υπάρχει ένα στάδιο μετασχηματισμού, το στάδιο της διαφοροποίησης, που διαγράφεται από τη στιγμή που οι συνθήκες του περιβάλλοντος αλλάζουν, και επομένως για την υπόθεση της κτηνοτροφίας, είναι η περίοδος των αλλαγών. Πιο εύστοχα θα λέγαμε ότι είναι η περίοδος που αρχίζει να παίρνει μορφή αυτή η δραστηριότητα, στηριγμένη στη νέα υλική βάση της εγκατάστασης¹⁴.

Στις νέες συνθήκες θα μπορούσαμε να επισημάνουμε και την απαρχή μιας φάσης της δραστηριότητας, που την παρακολουθούμε να πυκνώνει, παραμερίζοντας την τυχαιότητα του νομαδισμού και της μετακίνησης. Να διαμορφώνεται μιά νέα μορφή αναπτυγμένης κτηνοτροφίας, αυτή που θα τη βρούμε να εξελίσσεται σε βιοτεχνική δραστηριότητα επεξεργασίας μαλλιού, και να περνάει στο εμπόριο.

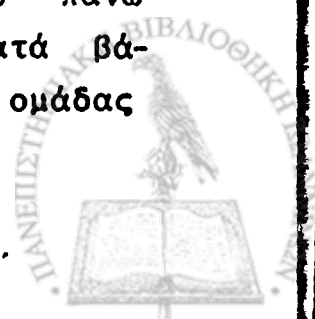
Στο δεύτερο μέρος θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε πως και που κατευθύνεται αυτό το φαινόμενο της κτηνοτροφίας στα χέρια της ομάδας, πως διαμορφώθηκε η συμπληρωματικό-

τητα, ώστε να δίνει την προτεραιότητα ανάπτυξης στην κτηνοτροφία, όταν η στρατιωτική υπηρεσία και σημασία συνακόλουθα υποχωρεί. Σ' αυτή την κίνηση θα παρατηρήσουμε το τέλος του νομαδισμού, από το δικό μας δείγμα, την απαρχή της εγκατάστασης και την ανάπτυξη της δραστηριότητας, την οποία ο νομαδισμός δεν μπορούσε να επιτρέψει. Θα δούμε λοιπόν, πώς στις συνθήκες της εγκατάστασης και των οθωμανικών θεσμών δημιουργήθηκαν οι όροι μίας διαφορετικής ανάπτυξης της δραστηριότητας, που διαφοροποίησε και την ίδια την ομάδα, προωθώντας την προς τη νεώτερη εποχή, που αρχίζει να αναφαίνεται από το 18 αι.¹⁵. Αυτή την προοδευτική κίνηση και την εξέλιξη του ίδιου παραδοσιακού οργανισμού θέλουμε να παρακολουθήσουμε μέσα από τις διαδικασίες της ανάπτυξης της δραστηριότητας και την εξέταση αυτού του συνολικού φαινομένου που αποτελεί η κτηνοτροφία στα χέρια των Βλάχων.

Με τον ίδιο τρόπο της εξέτασης της κτηνοτροφιακής κοινωνίας του Μετσόβου αντιμετωπίζουμε και την ανάπτυξη της δραστηριότητας στα πλαίσια της οργάνωσης της παραγωγής από την κυρίαρχη κοινωνία, την οθωμανική. Από την ένταξη της δραστηριότητας στον οθωμανικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής μπορούμε να δούμε πώς μέσα από τους θεσμούς του κράτους διαμορφώθηκε μια οικονομία και μια νοοτροπία, που προκαλούσαν αντίστοιχα κοινωνικά φαινόμενα. Το μέτρο της αντιστοιχίας αυτής αποτελεί και την ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας. Αναγόμεστε λοιπόν στο γενικό πρότυπο της εξέτασης της κοινωνίας με οικονομικά κριτήρια και τελικά στη διερεύνηση της κοινωνίας μέσα από τις παρατηρήσιμες δομές της.

Ως προς την ιστορική βιβλιογραφία γύρω από το θέμα στη γενική εκδοχή του (κοινωνίες κτηνοτρόφων στη Βαλκανική) παρατηρούμε, ανάλογα προς ό,τι σημειώσαμε πιο πάνω σχετικά με τη λαογραφία, πως είναι διαμορφωμένη κατά βάση με την πρόθεση αποκατάστασης της εθνότητας της ομάδας

μέσα από τις εθνικές φιλολογίες της βαλκανικής ιδεολογίας των εθνικών κρατών. Και αυτό έχει περιορίσει την έρευνα στην εξέταση μόνο της ιστορίας, και μάλιστα μιας ιστορίας γεγονότων και σκοπιμοτήτων που αφήνει απ' έξω τις κοινωνίες. Απουσιάζουν από τη βιβλιογραφία αυτή αποτιμήσεις ποιοτικές για την παρουσία, το χαρακτήρα και την υποδομή των κοινωνιών που επί αιώνες αποτελούσαν το χώρο της Βαλκανικής. Αποτελούν εξαίρεση οι σύγχρονοι ιστορικοί της Βαλκανικής ιστοριογραφίας, που εισήγαγαν τη μελέτη της κοινωνικής διάστασης των φαινομένων στην Ιστορία. Η ιστορία της κτηνοτροφίας δεν πήρε ποτέ τη θέση της και τις διαστάσεις της στη συνολική αντιμετώπιση του αγροτικού ζητήματος στην ιστορία μας της αγροτικής οικονομίας, παρά μόνο αποσπασματικά και ευκαιριακά, τυχαία. Γι' αυτό δεν έχει φανεί ο ρόλος της, η συνέχεια και η συμπληρωματικότητα των δύο βασικών μορφών της αγροτικής οικονομίας. Από τη λαογραφία ειδικά εξετάστηκε μόνο ως μέρος της παραδοσιακής ελληνικής ζωής στο επίπεδο του χωριού, αντιμετωπίστηκε ως συλλογή υλικού των αγροτικών, ορεινών κτηνοτροφικών κοινωνιών, και συχνά μέσα από ένα πνεύμα επιφανειακά εκλεκτικού φολκλορισμού, από το οποίο πάσχει η επιστήμη αυτή.

Οι μελέτες του Κ. Καραβίδα¹⁶ και του Κ. Βεργόπουλου¹⁷ είναι οι μόνες που θίγουν το πρόβλημα, στο πλαίσιο της εξέτασης της αγροτικής κοινωνίας και οικονομίας. Οι ιστορικοί της Ηπειρωτικής Ιστορίας¹⁸ περιλαμβάνουν διάσπαρτα στοιχεία για τη φύση του ορεινού πληθυσμού, αλλά δεν υπάρχει μια μελέτη, που να δίνει το φαινόμενο της άσκησης της δραστηριότητας αυτής στο πλαίσιο και στα χέρια των ορεινών κοινωνιών, στην εποχή που η κτηνοτροφία κυριαρχεί στο χώρο και η γεωργία είναι συμπληρωματική της δραστηριότητας, αλλά και πίο πριν, όταν η κτηνοτροφία ήταν συμπληρωματική στη στρατιωτική λειτουργία και τη στρατιωτική παρουσία των ορεινών ομάδων που ζούσαν γύρω από τη Μεσόγειο.

Υπάρχει ωστόσο το συνολικό και υποδειγματικό έργο του

Braudel¹⁹ που διαρθρώνεται κριτικά πάνω στα φαινόμενα που γεννιούνται και εξελίσσονται γύρω από τη Μεσόγειο.

Στην ίδια τάση και στο κλίμα των κατευθύνσεων του Γάλλου ιστορικού της νεωτερικής ιστοριογραφίας, εντάσσεται και μια σειρὰ μελετών που αφορούν την Τουρκοκρατία, από τούρκους ιστορικούς, αλλά και των άλλων βαλκανικών χωρών²⁰ που αναλύουν τα προβλήματα των εθνικών κρατών, την υποδομή και την εξέλιξή τους, αρχίζοντας από την εποχή της εγκατάστασής τους στο χώρο, από τότε που σημειώνεται η παρουσία τους στην περιοχή.

Ιδιαίτερη σημασία και σπουδαιότητα έχουν οι μελέτες αυτές για τους επιστήμονες που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στο πρόβλημα της απαρχής του καπιταλισμού και των σχέσεων που δημιούργησε η επαφή των παραδοσιακών κοινωνιών με τον κόσμο του κεφαλαίου. Πρόκειται για το πρόβλημα του μετασχηματισμού των παραδοσιακών κοινωνιών, που, από το 15. αι. έως το 19. αι. (όταν δημιουργούνται τα εθνικά κράτη), βρίσκονται στην οθωμανική επικράτεια, στη Βαλκανική. Το φαινόμενο του κοινωνικού μετασχηματισμού, που προκλήθηκε από τη διείσδυση του καπιταλισμού, η νέα κατάσταση που σχηματίστηκε προοδευτικά για τις παραδοσιακές κοινωνίες από την επαφή τους με το δυτικό καπιταλισμό και την επίδραση που δέχτηκαν απ' αυτόν, είναι από τις περιοχές, στις οποίες στρέφεται η ιστορική, αλλά και η κοινωνική έρευνα τα τελευταία χρόνια²¹. Είναι αυτονόητο, ότι η εξέταση της εμπορικής διαδικασίας είναι βασική για τη νέα αυτή ιστορική θεώρηση.

Θα επιχειρήσουμε να βρούμε μιαν οπτική γωνία, να υιοθετήσουμε, ως λαογράφοι, την πρισματική αντιμετώπιση των δομών της κοινωνίας, χωρίς αυτό να μας βγάλει απ' την ιστορική μας θέση. Αντίθετα θα μας οδηγήσει στην ιστορική θεώρηση του σχηματισμού αυτού, που, εκτός από την όψη της εθνικότητάς του, έχει και την καθολικότερη, σε όλη τη Βαλκανική, κοινωνική και οικονομική του όψη.

Εδώ υπάρχει ένα πρόβλημα πηγών και χρήσης των πηγών και των παραδομένων στοιχείων, τα οποία μας δίνουν καταρχήν και προς αυτή την κατεύθυνση σποραδικές πληροφορίες, και άλλου είδους, τις οποίες πρέπει να μετατρέπουμε σε στοιχεία αναφοράς στο μοντέλο που εδώ θέλουμε να αναστηλώσουμε: το μοντέλο του χωριού. Η ιστορική και αρχαιολογική²² αυτή μεθόδευση της ανασύστασης του χωριού επιχειρήθηκε μέσα από τις γραπτές παραδομένες ιστορικές μαρτυρίες, αυτές τις ίδιες των ιστορικών, που αναφέρουν την ομάδα και τη στρατιωτική της παρουσία, των μελετητών της γλώσσας και των εθίμων, των περιηγητών και των ανθρώπων που προβληματίστηκαν πάνω στην υπόθεση αυτής της ομάδας, ακόμα και των ιστορικών εκείνων που χρησιμοποίησαν τα δεδομένα για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, ταγμένοι στην υπηρεσία κάποιας κίνησης παράλληλης προς αυτή την κατεύθυνση.

από τη στρατιωτική υπηρεσία
στη μεγάλη κτηνοτροφία

N'y a-t-il pas une limite, un plafond qui borne la vie entière des hommes, l'enveloppe comme d'une frontière plus ou moins large, difficile toujours à franchir? C'est la limite qui s'établit à chaque époque, entre le possible et l'impossible entre ce qui peut s'atteindre non sans effort et ce qui reste réfugé aux hommes

F. BRAUDEL, Civilisation Matérielle et Capitalisme. T. 1. G. 11.

αρχαϊκή κτηνοτροφία

Υπάρχει μια νομοτελειακή σχέση ανάμεσα στους Βλάχους και τη δραστηριότητά τους την κτηνοτροφία, που η μορφή της, οι διαστάσεις και η εξέλιξή της καθορίζονται από εξωτερικούς παράγοντες και συντυχίες, που δεν μπορούν να αναιρεθούν από τις προθέσεις της "ειδικευμένης"²³ αυτής ομάδας. Πρόκειται για μια κοινωνία αυτοσυντήρησης με υπότυπώδη οικονομία, με μια χωρίς σχήμα αυτοκατανάλωση²⁴ (και υποκατανάλωση), που ανταλλάσσει σε είδος και εκτελεί τις υπηρεσίες της σε κοντινή ακτίνα, που χρησιμοποιεί το φυσικό της ορεινό περιβάλλον για την εξασφάλιση μιας στοιχειώδους αγροτικής ζωής. Η κτηνοτροφία εδώ δεν είναι οικονομία αλλά τρόπος ζωής. Η ορεινή Βαλκανική συγκρατούσε αυτούς τους πληθυσμούς στα κλειστά αδιαπέραστα βουνά της, χωρίς να αφήνει περιθώρια για τη διείσδυση των πολιτισμών, δεν επέτρεπε άλλες κινήσεις από τις νομαδικές (εποχικές) μετακινήσεις των κοπαδιών και τον πόλεμο. Ντόπιοι πληθυσμοί και χωρίς αρχική μακρινή κοιτίδα, έζησαν στα ορεινά της Βαλκανικής ως στρατιώτες-φύλακες με στοιχειώδη υπανάπτυκτη κτηνοτροφία, ασκώντας κατά δύναμη τη δραστηριότητα αυτή και καλλιέργειες για την αυτοσυντήρησή τους.

Τα τελευταία ρωμαϊκά²⁵ πληθυσμικά περισσεύματα που κατά συστάδες απλωμένα από τη Ρώμη ως τα Καρπάθια, στα ορεινά περάσματα των δρόμων της Αυτοκρατορίας, στη διάρκεια της περιόδου που άρχισε από το τέλος του αρχαίου κόσμου και

σ'όλη την περίοδο των βαρβαρικών επιδρομών προς τη Μεσόγειο, έκαναν αγώνα επιβίωσης, διατηρώντας το στρατιωτικό χαρακτήρα, τη λατινική αγροτική τους γλώσσα και παρέμειναν απομονωμένα, μακρινά, αδιαπέραστα από τους πολιτισμούς, ξεχασμένα, βιώνοντας μια ζωή, λανθάνοντας στις μεγάλες συγκρούσεις, τις αλλαγές και τις καταστροφές που διήρκεσαν ως το 16 αι. και το 17 αι. ακόμα. Αυτούς τους πληθυσμούς οι Σλάβοι κατεβαίνοντας τους ονόμασαν Βλάχους, Βλάχιες τις περιοχές που κατοικούνταν απ'αυτούς²⁶.

Η εκτροπή των ζώων προηγείται αυτή την εποχή. λόγω της αρχαιότητας των δομών, χωρίς φιλοδοξίες άλλες εκτός από την αυτοσυντήρηση. Κανένας δέν έχει απαιτήσεις διάρκειας, ζώντας μέσα στην ανάγκη της αυτοσυντήρησης και της ασφάλειας. Η αρχική μορφή της κτηνοτροφίας που τοποθετείται στην εξημέρωση του ζώου, δεν βρίσκεται πολύ μακριά από την κτηνοτροφία αυτή που ασκείται σχεδόν τυχαία στον ορεινό χώρο. Οι ορεινές συνθήκες, επί αιώνες οι ίδιες, δεν εγγυώνται βελτιώσεις και παραπέρα ανάπτυξη. Μπορούμε να φανταστούμε τη μακρόσυρτη συνέχεια αυτού του κόσμου, χωρίς μεγάλες ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές, με τον αργό ρυθμό των μετασχηματισμών του²⁷.

Η μετακίνηση των κοπαδιών και των κτηνοτρόφων από τα ορεινά στην πεδιάδα αποτελεί και την πρώτη μορφή της αγροτικής οικονομίας στις διαστάσεις μιας συμπεριφοράς αυτοσυντήρησης. Ορεινός χώρος και κτηνοτροφική δραστηριότητα αυτοσυντήρησης είναι το είδος της ζωής που υπάρχει μέχρι το 17 αι. Η εγκατάσταση στα πληθυσμικά κέντρα δεν είναι από τα πράγματα που θα μπορούσε να επιθυμήσουν αυτοί οι άνθρωποι.

Συστήματα ισορροπίας αρθρώνονται στο έσωτερικό των ομάδων, τύποι "συμφωνίας" ανάμεσα στο περιβάλλον και τη δραστηριότητα, μηχανισμοί αμυντικοί που συντηρούν τις

ομάδες.

Μια διερεύνηση της απάρχης της δραστηριότητας αυτής και μια προσπάθεια ανίχνευσης και αποκατάστασης της μορφής της, οδηγούν την έρευνα στη μελέτη του συνολικού φαινομένου των εθνικών ομάδων που έχουν στα χέρια τους την κτηνοτροφία.

Είναι δύσκολο να πιάσει κανείς στη σκιαγράφησή τους σε μιαν εποχή για την οποία λείπουν οι ιστορικές μαρτυρίες σχετικά με την οικονομική συμπεριφορά τους, πρίν από τη λειτουργία αγοράς, να μιλήσει για τη μορφή των δραστηριοτήτων τους, που ήταν στοιχειώδεις και αποτελούσαν αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα "υλική ζωή" ή "υλικό πολιτισμό".²⁸ Γι' αυτή την εποχή η ιστορία της κτηνοτροφίας είναι η ιστορία των ντόπιων πληθυσμών που ζούν στα ορεινά, χωρίς επαφές με τους πολιτισμούς που έρχονται από μακριά, και μένουν απ' έξω, σ' ένα περιβάλλον δύσκολο, σκληρό, αρχαϊκό, όπου τίποτα δεν επαρκεί και "όλα είναι δύσκολα, όχι όμως και αδύνατα".²⁹

Σ' αυτό το συνολικό φαινόμενο της μεγάλης διάρκειας εγγράφεται και η ιστορία της κτηνοτροφικής ομάδας που μελετάμε και αποτελεί μέρος της ίδιας ορεινής πραγματικότητας. Μια υποθετική μορφή της κτηνοτροφίας αυτής που σχηματίστηκε στους αιώνες του αρχαϊσμού των γεωγραφικών και δημογραφικών δομών, μπορούμε να ανιχνεύσουμε μέσα από την ιστορία των πολέμων της εποχής. Η διείδυση αυτή στον ιστορικο-γεωγραφικό χώρο³⁰ ίσως μας φανερώσει και τις δυνατότητες της εποχής, τις συνθήκες που μπορούν να θεωρηθούν "ευνοϊκές" για την παρουσία και την άσκηση της δραστηριότητας. Συναφώς πρέπει να δοθεί κάποια απάντηση στα ερωτήματα, ποιά είναι η μορφή του γεωγραφικού χώρου και η αντίστοιχη της ομάδας, ποιά είναι το οικιστικό πλέγμα αυτού του πληθυσμού. Η ανασύνθεση αυτής της πραγματικότητας είναι δύσκολη και μόνο μια ποιοτική, θά

λέγαμε δυνατότητα προσδιορισμού υπάρχει, γιατί οι ορεινές πληθυσμικές ομάδες, ως ελάσσονες υποθέσεις, δεν ασχόλησαν τους ιστορικούς³¹, έμειναν έξω από τη μεγάλη ιστορία, στα περιθώρια των μαρτυριών, όπως ζούσαν πραγματικά στο γεωγραφικό περιθώριο των μεγάλων αυτοκρατοριών.

Για τη βλάχικη ομάδα που περιέχεται ανάμεσα στις περιοχές της Ηπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Αλβανίας η ιστορία της κτηνοτροφίας είναι η κοινή εξέλιξη της ομάδας που πέρασε από τη στρατιωτική υπηρεσία στην αναπτυγμένη κτηνοτροφία όταν η συγκυρία το επέτρεψε και οι ιστορικοί παράγοντες το προκάλεσαν. Οι κοινότητες ή τα χωριά που δεν αναπτύχθηκαν, αποδυναμώθηκαν ακριβώς από τις προαναφερμένες συνθήκες που έδρασαν γι' αυτές αρνητικά. Μια χαρτογράφηση των βλάχικων οικισμών και των χωριών θα μπορούσε να ρίξει φώς στην εξέλιξη κάθε χωριού και αυτό θ' αποτελούσε επαλήθευση της υπόθεσης που κάνουμε και κατ' επέκταση ενίσχυση των απόψεων για το μοντέλο του κτηνοτροφικού χωριού.

Το Μέτσοβο αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τέτοιου κτηνοτροφικού χωριού, όπως και η Μοσχόπολη. Αποτελεί και δείγμα του κτηνοτροφικού χωριού της αναπτυγμένης κτηνοτροφίας, με όλα τα στοιχεία που συνθέτουν τη μορφή και την εξέλιξή του.³²

Η παρουσία των Βλάχων το 14 αι.³³ στη Βαλκανική δεν θα πρέπει να είναι σημαντική. Ίσως ένας αριθμός από μερικές στρατιωτικές οικογένειες, που σχηματίζουν κτηνοτροφικές ομάδες φυλάκων, ένας πληθυσμός μερικών μόλις οικογενειών που έχει τοποθετηθεί σε κάποιο ορεινό στρατιωτικό φυλάκιο. Και αυτό ως τη στιγμή που η δημογραφική άνοδος του πληθυσμού³⁴ αυτού θα διαφοροποιήσει την υλική βάση της διαβίωσής του και θα τον αναγκάσει σε μια συμπληρωματικότητα δραστηριοτήτων.

Η ιστορική μαρτυρία για την παρουσία των Βλάχων μέσα στις αλβανικές-σερβοβυζαντινές συγκρούσεις του 14 αι.³⁵ δηλώνει μία λανθάνουσα παρουσία τους στο χώρο ως πληθυσμών που εξωθούνται σε σύγκρουση, επιστρατεύονται όταν και γι' αυτούς μπαίνει το πρόβλημα μιας πίεσης που ασκείται από άλλους πληθυσμούς, τον καιρό που παίζεται το παιχνίδι της διεκδίκησης του χώρου από τους νομάδες και τους λαούς των αυτοκρατοριών, που διαδέχονταν η μία την άλλη. Η συμμετοχή αυτών των λατινικών στρατιωτικών πληθυσμών στις εδαφικές διεκδικήσεις των λαών που κατευθύνονται στη Μεσόγειο είναι μία αναγκαστική συμμετοχή. Και οφείλουμε να υποθέσουμε ότι η παρουσία τους είναι "περιθωριακή" και "λανθάνουσα", όσο οι Βλάχοι δε διεκδικούν τίποτα, παρά μόνο ελεύθερες βόσκησιμες εκτάσεις, που να μην ξεπερνούν τα όρια της πληθυσμικής έκτασής τους στα όρια του δρόμου και του φυλακίου που φυλάγνε. Δε διεκδικούν τίποτα πιά πέρα από τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις και τον αυτοπεριορισμό τους στην υπηρεσία που τους έχει ανατεθεί: να είναι φύλακες των μακρινών ορεινών διόδων της αυτοκρατορίας.

Η στρατιωτική τους παρουσία, ούτε αυτή δεν είναι σημαντική, στο βαθμό που η παρακμή και η πτώση, το τέλος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έχει εξασθενήσει το ρόλο των πληθυσμών αυτών, που σ' όλο το μεταξύ διάστημα από το τέλος του ρωμαϊκού κόσμου και κατά τη διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας συνεχίζουν να βρίσκονται πάντα στις ίδιες θέσεις³⁶.

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι στους αιώνες των βαρβαρικών επιδρομών, των μεγάλων καταστροφών και της μεγάλης δημογραφικής αστάθειας, που ορίζεται από παράγοντες κλιματολογικούς και γενικότερα φυσικούς, οι πληθυσμοί αυτοί του ορεινού χώρου δεν είναι δυνατόν, όσο αναπτυγμένη γεννητικότητα κι αν παρουσιάζουν, να αναπτυχθούν δημογρα-

φικά· πράγμα που τους περιορίζει στο ρόλο των φυλάκων και των κτηνοτρόφων των αραιών, χωρίς σύνορα, εκτάσεων σε μια κατάσταση όπου όλα μπορεί να εξαφανιστούν από τη μια στιγμή στην άλλη, χωρίς οργανωμένη άμυνα έξω από το πλαίσιο της ομάδας. Η μόνη άμυνά τους βρίσκεται στην κοινωνική τους συγκρότηση, στη δομή της οικογένειας, που θα ορίσει και το βαθμό της αντίστασής τους στο φυσικό περιβάλλον και στον εξωτερικό εχθρό, τα ανταγωνιστικά φύλα των άλλων κτηνοτροφικών ομάδων.

Αν θέλαμε να συνθέσουμε μιάν υποθετική μορφή της κτηνοτροφίας των Βλάχων στην περίοδο του νομαδισμού θα θέταμε πρώτα το πρόβλημα του γεωγραφικού χώρου της άσκησης της κτηνοτροφίας και, μέσα σ' αυτόν, των δρομολογιών τους, των μετακινήσεών τους, που για τους βλάχους δεν πρέπει να ήταν ποτέ διαφορετικές από τις εποχικές μετακινήσεις (από το βουνό στην πεδιάδα) και σε μια ακτίνα που μπορούσαν να ελέγχουν, γύρω από τα περάσματα των δρόμων του φυλακίου τους. Ο προσδιορισμός είναι απλός: η Πίνδος και οι πεδιάδες, που αποτελούν τη Θεσσαλία, αποτέλεσαν και το ζωτικό χώρο της κτηνοτροφίας αυτής. Για το Μέτσοβο ο ζωτικός χώρος της δραστηριότητας εκτείνεται από την πεδιάδα στο ορεινό χωριό που αποτελούσε στο 14 αι. (μέχρι το 17 αι. - ακόμα ίσως) μια συνολική παρουσία με οικισμούς που, πριν να συγκεντρώσουν τους πληθυσμούς τους στο μοναδικό χωριό, είχαν ονόματα που και σήμερα υπάρχουν ως τοπωνύμια.

το δερβένι

Η οθωμανική πολιτική της στρατιωτικής κατάκτησης συνδέθηκε με την παρουσία αυτών των πληθυσμών σ' όλη τη Βαλκανική. Η οθωμανική κατάκτηση του τέλους του 14 αι. και του 15 αι. βρίσκει τους Βλάχους φύλακες του Ζυγού³⁷ και τους περιλαμβάνει στο δικό της σχέδιο της εδαφικής της εξάπλωσης³⁸. Η πολιτική της εδαφικής εξάπλωσης διατηρεί αυτό τον πληθυσμό που τον βρίσκει έτοιμο στις θέσεις των περασμάτων και του αναθέτει την ίδια μέχρι τώρα υπηρεσία. Θέλει τους ανθρώπους αυτούς δερβετζήδες, που διευκολύνουν και εξυπηρετούν τη μετακίνηση των στρατευμάτων και την εξάπλωσή τους, τουλάχιστο μέχρι το 16 αι., οπότε σταματούν οι κατακτήσεις της Αυτοκρατορίας.

Όλα εδώ παίχτηκαν πάνω στην πρόθεση της οθωμανικής πολιτικής να συγκρατήσει τους πληθυσμούς που της εξασφάλιζαν όρους και δυνατότητες ζωής, να συγκρατήσει τους ορεινούς φύλακες στη θέση τους και στους οικισμούς τους γύρω από το πέρασμα, το δερβένι. Το Μέτσοβο στις ιστορικές μαρτυρίες αναφέρεται ως δερβένι.³⁹

Η γενική αρχή της παροχής υπηρεσίας από την πλευρά των υπηκόων προς το κράτος και της αντίστοιχης φορολογικής τους απαλλαγής από την πλευρά του κράτους, εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο των παραγωγικών σχέσεων της οικονομίας της αυτοσυντήρησης. Αυτό το παιχνίδι μέσα στο μηχανισμό της ανταλλαγής σε είδος αποτελούσε κύρια μέθοδο κατάκτησης, όπως θα δούμε και αργότερα στη μελέτη μας.

Πάνω στις αρχές της οθωμανικής κατάκτησης συγκροτήθηκε ένας οθωμανικός οικισμός από πληθυσμούς ντόπιους, δεσμευμένους με την υπηρεσία της φύλαξης των δρόμων και της φροντίδας των περαστικών, υπηρεσία απαραίτητη για τις ανάγκες της εποχής. Αντίστοιχη με την υποχρέωση προς το κράτος υπηρεσία ήταν η παροχή ελευθεριών στους πληθυσμούς αυτούς, η παροχή φορολογικών απαλλαγών ενταγμένων απόλυτα στο πνεύμα και στη λογική του κράτους.

Μηχανισμός κατάκτησης ήταν το δερβενι οργάνωση του γεωγραφικού χώρου της αυτοκρατορίας, με σκοπό την εφαρμογή της κρατικής πολιτικής της εδαφικής εξάπλωσης και τη διακίνηση των στρατευμάτων.

Στην περίπτωση του Μετσόβου το κράτος υιοθέτησε τη στρατιωτική παρουσία της ομάδας που ήταν ασκημένη στις δυσκολίες του περιβάλλοντος, για τις δικές της ανάγκες και απέδωσε φορολογικές απαλλαγές, γνωστές ως προνόμια, από την αρχή της επιβολής της κυριαρχίας του. Η οθωμανική ρύθμιση του δερβενιού συνεχίζει να παγιώνει την παρουσία της ομάδας στο 15 αι., το στρατιωτικό χαρακτήρα της, ως τη στιγμή που δημιουργείται το χωριό. Στο χαρακτήρα του δερβενιού από το 15 αι. μπορούμε να αναζητήσουμε μιάπιό συγκεκριμένη εικόνα του τύπου του κτηνοτροφικού κόσμου της εποχής, αυτής που διαμορφώθηκε ακριβώς στη βάση των προνομίων του καθεστώτος του δερβενιού. Στην εξέταση της δημιουργίας του με τους μεγαλοκτηνοτρόφους, τους βιοτέχνες, το μεταφορικό εμπόριο, την κοινωνική κινητικότητα του πληθυσμού του, πρέπει να συνυπολογίσουμε το δερβενι

Το καθεστώς του δερβενιού οριζόταν από τη διοικητική υπαγωγή του στη Βαλιδέ⁴⁰. Το δερβενι, ή βαλιδέ, οι απαλλαγές και τα προνόμια, ο ελαστικός έλεγχος και το τέλος της στρατιωτικής παρουσίας, δρούσαν ευνοϊκά στην προώθηση της κτηνοτροφίας. Χάρη σ' αυτή την ειδική μετα-

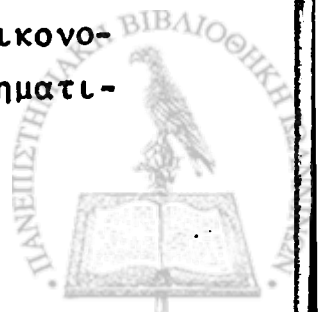

χείριση, το ειδικό καθεστώς των απαλλαγών των στρατιωτικών φυλάκων της βαλιδέ συναινεί στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας καθώς όλα συγκατανεύουν σ' αυτή τη μετατροπή, στην κυριαρχία της κτηνοτροφίας: είναι η συγκυρία της εγκατάστασης, η δημογραφική ανάπτυξη, η ευνοϊκή μεταχείριση, όλα προϊόντα του αιώνα, που μας δίνουν τις διαστάσεις της ανάπτυξης.

Για το λόγο εφέλλοι της ιστορικής τους παρουσίας και της απαρχής του φαινομένου της άσκησης της δραστηριότητας εξετάζουμε το δερβένι, που μας είναι ακόμα χρήσιμο για την επαλήθευση των διαστάσεων και του όγκου της κτηνοτροφίας.

Το παιχνίδι των παροχών και των απαλλαγών ανάμεσα στο κράτος και τους υπηκόους διήρκεσε όλη την περίοδο της κατάκτησης, και δημιούργησε σχέσεις ανταγωνιστικές ανάμεσά τους: αγώνα διεκδίκησης ευνοϊκών όρων για την άσκηση της δραστηριότητας από την πλευρά της κατακτημένης ομάδας και εκμετάλλευση της υλικής υποδομής τους από την πλευρά τους κράτους. Οι διεκδικήσεις των δύο ομάδων στη συνέχεια, με το μετασχηματισμό της κοινωνίας, πήρε μορφές σύγκρουσης⁴¹.

Η ανισορροπία που δημιουργήθηκε από τον επερχόμενο εκχρηματισμό της οικονομίας στην αυτοκρατορία με την εμπορική δραστηριότητα και την κρίση του συστήματος, προκάλούσε τη σύγκρουσή τους, αφού το ίδιο το οθωμανικό σύστημα δεν διέθετε τα περιθώρια για το μετασχηματισμό ούτε την ελαστικότητα για την προσαρμογή (παρόλες τις προσπάθειες που μας είναι γνωστές)⁴². Άλλωστε μέσα στο σχήμα της συνέχειας και της εξέλιξης των δραστηριοτήτων και στη συμπληρωματικότητά τους εκφράστηκε και η ανελαστικότητα του συστήματος, η αδυναμία του εκσυγχρονισμού της αυτοκρατορίας: στα πλαίσια της οθωμανικής επικράτειας δεν μπόρεσαν να πραγματοποιηθούν εκσυγχρονισμένες μορφές οικονομικής συμπεριφοράς σε επίπεδο κράτους παρά μόνο τμηματι-

κά και έξω από τα σύνορα της Αυτοκρατορίας⁴³.

Η μετάβαση από τη στρατιωτική μορφή της δραστηριότητας της ομάδας προς την κτηνοτροφία άρχισε να προανατολίζεται μέσα από τις ανάγκες του ίδιου του κράτους. Σ' αυτή τη μετάβαση ο πληθυσμός κινήθηκε ανάμεσα στις δυνατότητες που του παρείχε το σύστημα, στις δυνατότητες του αιώνα, και αργά, με ρυθμό που κράτησε όλο το 17 αι., διεκδικούσε τη συνέχεια της ζωής του στα γνωστά πλαίσια της κτηνοτροφικής δραστηριότητας. Όσο το φαινόμενο της ανάπτυξης πύκνωνε, τόσο η ομάδα προσπαθούσε να προσαρμοστεί, με τις διεκδικήσεις και την επιμονή στους όρους και τις συνθήκες της κτηνοτροφίας. Όσες φορές, αργά και σταθερά, το κράτος πίεζε με τις δικές του απαιτήσεις τον πληθυσμό, και αυτό γινόταν αδιάκοπα, δημιουργήθηκε πρόβλημα σύγκρουσης και γι' αυτό μεγαλύτερων διεκδικήσεων, από την πλευρά της ομάδας, ως προς τη βοσκήσιμη γη της πεδιάδας και την επιδίωξή της να διεισδύσει στον κρατικό μηχανισμό και στη διοικητική κρατική ιεραρχία.

Με το τέλος του δερβενιού, την ατόνηση δηλαδή της σημασίας του βλέπουμε πώς το ένα φαινόμενο εισέδουε κατά κάποιο τρόπο μέσα στο άλλο, που για την κοινωνία του Μετσόβου σήμαινε την απαρχή της ανάπτυξής του. Μπορούμε να δούμε στις ιστορικές μαρτυρίες της εποχής πώς συντελέστηκε η μετάβαση —όπως σ' όλη την επικράτεια της Αυτοκρατορίας—, το πέρασμα δηλαδή των δερβενιών στο καθεστώς των χανιών⁴⁴ που σήμαιναν εμπορικότητα και λειτουργία αγοράς. Στο Μέτσοβο έχουμε την ένδειξη των δύο λειτουργιών, και του δερβενιού και της κτηνοτροφίας.

Από τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, της ιστορίας της καθόδου των Αλβανών⁴⁵, της μεταβυζαντινής ιστορίας των πληθυσμών που κινήθηκαν στην πεδιάδα της Θεσσαλίας και από το οικιστικό πλέγμα των βλάχικων πληθυσμών⁴⁶, μπορούμε να πούμε, στην προοπτική πάντα της εξέτασης και

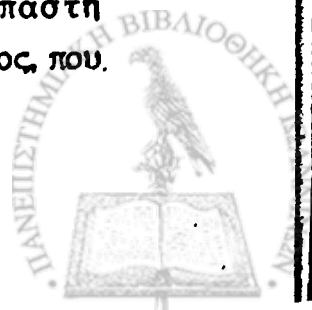

του προσδιορισμού της δραστηριότητας που εξετάζουμε, ότι η μεγάλη κτηνοτροφία του Μετσόβου δεν είναι αυτή που αναπτύχθηκε στα χέρια της ομάδας του δερβενιού. Πρόκειται για την κτηνοτροφία των πεδιάδων, αυτή που συγκρότησε το κτηνοτροφικό χωριό, με την προσέλευση των αναπτυγμένων ήδη κτηνοτρόφων στο Μέτσοβο⁴⁷.

Η τοπική παράδοση και οι μαρτυρίες αναφέρουν τις σχέσεις που δημιουργήθηκαν στο χωριό με την προσέλευση των κτηνοτρόφων, όπως επίσης επιμένουν στη διοικητική αλλαγή και στη μεταβολή των σχέσεων που επέφεραν οι άνθρωποι του πλούτου στην προϋπάρχουσα κοινωνία του χωριού. Η επικοινωνία των δύο ομάδων ενώ αρχικά ήταν δύσκολη μεταβλήθηκε σε κυριαρχία της ομάδας του πλούτου⁴⁸. Αυτό θα το δούμε στην εξέταση της κοινωνικής συγκρότησης του χωριού, στο αντίστοιχο κεφάλαιο. (Με τη συγκριτική εξέταση των συμβάντων της εποχής μπορούμε να ισχυριστούμε πως το ποσοστό του λάθους στις εκτιμήσεις αυτές έχει περιοριστεί και δεν υπάρχει αμοιολήτση ως προς την σύσταση αυτής της νέας κοινωνικής πραγματικότητας του κτηνοτροφικού χωριού, που σχηματίστηκε από την ήδη αναπτυγμένη κτηνοτροφία της πεδιάδας. Οι βιογραφίες των οικογενειών είναι ένα πειστήριο γι' αυτό).

Το δερβένι, για το Μέτσοβο είναι υπαρκτή πραγματικότητα μέχρι το 18 αιώνα, παρόλο που δεν αναφέρεται πια παρά από την πλευρά μιας ιστορίας που πραγματεύεται τον τοπικό πλούτο των πλούσιων οικογενειών του εξωτερικού. Στα ονόματα των καπετάνιων του Μετσόβου, που κινούνται στα βουνά στα πλαίσια μίας ληστείας και μίας επαναστατικής διαδικασίας, αναγνωρίζουμε την παρουσία και τη συνέχεια του θεσμού⁴⁹.

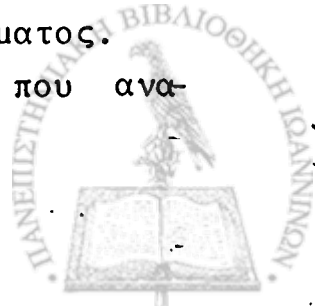
Η παρουσία αυτή μας δίνει ακόμα μία φορά την αδιάσπαστη συνέχεια της οθωμανικής δομής της ανταλλαγής σε είδος που

δε μπορεί να αναιρεθεί από την εμπορική δραστηριότητα που έχει αναπτυχθεί, ήδη. Το δερβένι λειτουργεί στο περιθώριο μιας αναπτυσσόμενης κτηνοτροφίας που λειτουργεί εμπορικά και μεταβάλλει τους κανόνες της οικονομίας της αυτοκρατορίας. Η ανταλλαγή συνεχίζεται και καθώς υποχωρεί στην εμπορική δραστηριότητα και την οικονομική ανάπτυξη οδηγεί την ομάδα σε αδιέξοδο, καθώς αυτή, εγκλωβισμένη στο θεσμικό πλαίσιο, που αδυνατεί ν' ανταποκριθεί στις νέες αγάγκες, μετασχηματίζεται σε αρματολίκι, ταγμένο στις νέες ανάγκες της επαναστατικής κίνησης που έχει αρχίσει από το ίδιο το εμπόριο της κτηνοτροφικής ομάδας. Ο ντόπιος πληθυσμός των δερβενιών είχε φορολογικές απαλλαγές και ανήκε στη δικαιοδοσία του σουλτάνου. (Τα "προνόμια"⁵⁰ αυτά μπορούσαν να ανανεωθούν, γιατί δεν ήταν ισόβια. Υπάρχουν περιπτώσεις δερβενιών που απαλλάσσονται εντελώς από τη φορολογία, και άλλων που πληρώνουν στο δερβετζή ως μισθό το προβατονόμιο). Συντηρεί κοπάδια κι αυτός, κάποτε μεγάλα, που όμως ανήκουν σε ορισμένα άτομα ή στο δερβετζή τον ίδιο, όχι σ' όλους τους κατοίκους του χωριού: γιατί δεν υπάρχουν πολλοί μεγαλοκτηνοτρόφοι. Τα προνόμια ατονούν, μένουν χωρίς σημασία, όταν το πρόβλημα της σύγκρουσης με την κυρίαρχη τάξη οξύνεται. Το αποτέλεσμα είναι να αναφέρεται στην τοπική ιστορία, πώς ο δερβετζής, ο "χαμάλης" στρώνει το πεστιμάλι του στους περαστικούς για να μαζέψει συνδρομή, για το πέρασμα του Ζυγού, κατά το χειμώνα. Ο δερβετζής καταλήγει σε χαμάλη, ενώ, όσοι δεν έγιναν μεγαλοκτηνοτρόφοι, πέρασαν με την ιδιότητα του αρματολού, στην επαναστατική διαδικασία.

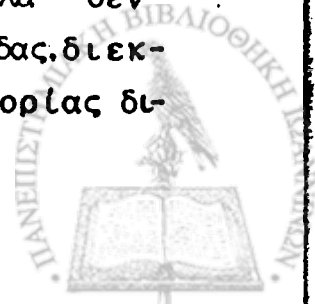
Πάντως ο δερβετζής μπορούσε από την ελευθερία του αρματολού να δημιουργήσει προϋποθέσεις ελεύθερης διακίνησης και μεταφορών, ώστε να ξεπεράσει το οθωμανικό αδιέξοδο της πρωτεύουσας εξουσίας των μαζών της αυτοκρατορίας που προερχόταν βέβαια από την κρίση του οθωμανικού συστήματος.

Στην ουσία λοιπόν πρόκειται για μια κτηνοτροφία που ανα-

πτύσσεται στην πεδιάδα, μια παραγωγή της πεδιάδας στα χέρια του πληθυσμού της που καρπώνεται τα προνόμια του κτηνοτροφικού χωριού. Πρόκειται για την κτηνοτροφία ενός προνομιακού καθεστώτος στα πλαίσια της αυτοκρατορίας, που περνάει στα χέρια των μεγαλοκτηνοτρόφων της πεδιάδας οι οποίοι επωφελήθηκαν από το καθεστώς του δερβενιού. Οι μεγαλοκτηνοτρόφοι της πεδιάδας βρίσκουν το προνομιακό δερβένι για καταφύγιο στη σύγκρουσή τους με την οθωμανική κυρίαρχη τάξη των τιμαριωτών, που θέτουν το πρόβλημα των βοσκήσιμων εκτάσεων, το ζήτημα της ιδιοκτησίας της γης, της χρήσης της και της ιδιοποίησης του υπερπροϊόντος των κτηνοτρόφων⁵¹. Είναι ευνόητο ότι, πριν δημιουργηθεί μια κτηνοτροφία, πριν δοθεί η προτεραιότητα σε κάποιους κτηνοτρόφους του χωριού για να αναπτυχθούν, υπήρχαν κτηνοτρόφοι στην πεδιάδα. Και δεν έχει καμιά σημασία η εθνική προέλευσή τους, γιατί μέχρι τότε το πρόβλημα των ομάδων της κτηνοτροφίας δεν ήταν εθνικό, αλλά οικονομικό, ήταν πρόβλημα της δραστηριότητας και της ομάδας ταυτόχρονα.

Είναι απολύτως βέβαιο πως και από το Μέτσοβο υπήρχαν ομάδες-οικογένειες στην πεδιάδα, που μετακινούνταν προς το βουνό (παρόλο που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα πως υπήρχαν πολλοί οικισμοί γύρω στο Ζυγό, σχηματισμένοι από τους κτηνοτρόφους της περιοχής). Αυτές εντάχτηκαν στο χωριό που συμπύκνησε αργότερα στο σημερινό Μέτσοβο. Είναι ενδεχόμενο ακόμα και κάποιοι δερβετζήδες να έγιναν μεγαλοκτηνοτρόφοι, ωστόσο προηγούνται οι μεγαλοκτηνοτρόφοι της πεδιάδας, που συγκρότησαν τη μεγάλη κτηνοτροφία του Μετσόβου, αυτοί που μέσω της τζελεπικής τους σχέσης μπόρεσαν να αναπτύξουν τη δραστηριότητα, με το εμπόριο και τη μεταφορά, πράγμα που δεν έκαναν οι δερβετζήδες. Ίσως θα μπορούσαμε να πούμε πως αυτή η αδυναμία τους υπαινίσσεται και σύγκρουση ανάμεσα στις δύο τελευταίες ομάδες, αλλά δεν πήρε μορφή, παρά σιγά-σιγά, στο εσωτερικό της ομάδας, διεκδικούσαν με την ιδιότητα της επαγγελματικής κατηγορίας δι-

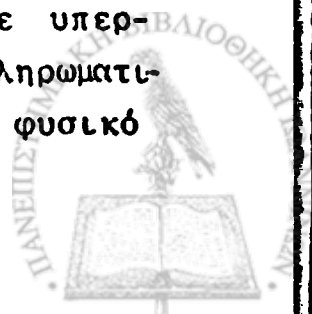
κατώματα από την οθωμανική διοίκηση, αρχικά. Αργότερα συγκρούστηκαν μεταξύ τους όπως φάνηκε στην επανάσταση του 1854⁵².

[The following text is extremely faint and illegible due to the quality of the scan. It appears to be a long paragraph of text.]

Η κτηνοτροφία, ενδημική δραστηριότητα της ομάδας των Βλάχων όπως και των παράλληλων ορεινών ομάδων, διαγράφει μια αναπτυξιακή καμπύλη από την εποχή του αρχαϊσμού της μέχρι την εποχή της αιχμής της ανάπτυξης⁵³ και του εμπωρίου, που οδήγησε στην αντικατάστασή της από τη γεωργία. Έως το 14 αι. μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι η παρουσία των Βλάχων είναι ακόμα λανθάνουσα και η κτηνοτροφία τους επίσης άτονη, με χαμηλό δείκτη ανάπτυξης, αφού η ομάδα βρίσκεται σε κατάσταση σχεδόν ανυπαρξίας. Η μέτρηση του φαινομένου της ανάπτυξης⁵⁴ μπορεί να αρχίσει από τη στιγμή που θα διαπιστωθεί η πληθυσμική ανάπτυξη της ίδιας της ομάδας, απαραίτητη προϋπόθεση για το ξεπέρασμα της αυτοσυντήρησης. Αυτό καθώς μας είναι δύσκολο να γίνει χωρίς δημογραφικά δεδομένα της εποχής, μπορεί να ανιχνευθεί σε φαινόμενα όπως αυτό της λειτουργίας της αγοράς, που επισημαίνεται νωρίς για τη βλάχικη ομάδα, και στα άλλα στοιχεία της τοπικής ιστορίας. Τα αίτια αυτής της πληθυσμικής ανάπτυξης θα τα αναζητήσουμε στο ίδιο το περιβάλλον που τους συγκρατεί, στη σχέση της ομάδας με τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν για την κτηνοτροφία και καθόρισαν τη μορφή και το περιεχόμενο της ανάπτυξής της. Οι όροι και οι παράγοντες, που ευνόησαν την πληθυσμική ανάπτυξη των ορεινών ομάδων η οποία τις συγκέντρωνε σ' ένα πληθυσμικό κέντρο, κατάλληλο να τους μετατρέψει σε υπερπληθυσμό και να τους διοχετέψει και σε άλλες συμπληρωματικές δραστηριότητες, απορρέουν βέβαια από τον ίδιο φυσικό

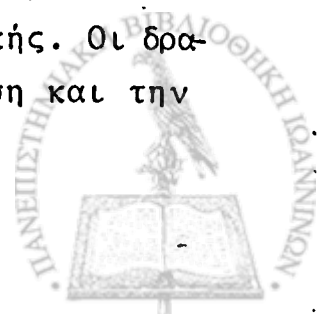
χώρο, που τις συγκρατούσε.

Είναι γεγονός ότι ο αγροτικός κόσμος της παλιάς εποχής παρουσιάζει ευαισθησία στην επίδραση των κλιματολογικών συνθηκών⁵⁵, είναι ευάλωτος στις μετεωρολογικές μεταβολές, τις καταστροφές, τις επιδημίες και γενικά όλους τους παράγοντες που θα ονομάζαμε μοίρα του αρχαίου κόσμου. Μέσα στις συνθήκες, που δημιουργούν οι παραπάνω παράγοντες, μας δίνεται το μέτρο της ζωής και της ανάπτυξης των οργανισμών αυτού του περιβάλλοντος, Η μελέτη αυτών των παραγόντων που έχουν επισημανθεί από την ιστοριογραφία μπορεί να μας δώσει την εξάρτηση του αγροτικού κόσμου, μέχρι το 17 αι., από την ευνοϊκή ή όχι συγκυρία αυτών των παραγόντων.

Η αξιοπιστία αυτής της θεώρησης και για τις παραδοσιακές κοινωνίες έχει αποδειχθεί από τις σχετικές μελέτες κοινωνιών στην Ευρώπη. Οι ιστορικοί έχουν αξιοποιήσει αυτή τη μέθοδο προσέγγισης της πραγματικότητας κοινωνιών, τις οποίες δεν μπορούν να εξετάσουν παρά μόνο μέσα από το πρίσμα του φυσικού τους περιβάλλοντος, αφού οι ιστορικές μαρτυρίες, που διαθέτουν, είναι ελλιπείς. Έτσι λοιπόν μια σειρά εργασιών δείχνει πόσο καθοριστική ήταν η επίδραση των κλιματολογικών παραγόντων στην εξέλιξη της ιστορίας των λαών⁵⁶.

Αν έλθουμε στα ελληνικά πράγματα, θα βρούμε μαρτυρίες τέτοιες, που θα μπορούσαν να επαληθεύσουν ιστορικές εξελίξεις⁵⁷. Κλιματολογικές συνθήκες διαμορφώνουν και εδώ ιστορικές πραγματικότητες του αγροτικού κόσμου και προσδιορίζουν με το "αρνητικό" τους την ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα. Αλλά στον τόπο μας δεν είναι ακόμα αναπτυγμένη μια παρόμοια μεθοδολογική τάση.

Η χαμηλή δημογραφική σύσταση και οι επιδημίες του 14 αι. προκάλεσαν την ελεύθερη διακίνηση των πληθυσμών αυτών στις απέραντες, χωρίς σύνορα, εκτάσεις της βοσκής. Οι δραστηριότητές τους δεν ξεπερνούν την αυτοσυντήρηση και την

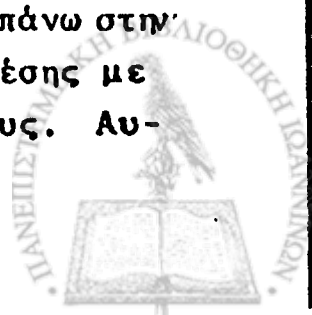

πολεμική αναζήτηση τροφής· εξασφαλίζουν τους όρους διαβίωσης των ανθρώπων που ζουν στο φυσικό περιβάλλον με το μικρότερο δυνατό κόστος ζωής. Εδώ η παραγωγή τους υπόκειται όπως και η ζωή τους η ίδια, στις επιδράσεις του φυσικού περιβάλλοντος, χωρίς καμιά εξασφάλιση. Οι μικρές ομάδες βρίσκονται μέσα σ' ένα πλέγμα από αστάθμητες εξελίξεις με τις απρόβλεπτες φυσικές αλλαγές⁵⁸.

Είναι λογικό λοιπόν να αναζητήσουμε στα κλιματολογικά φαινόμενα της εποχής τα αίτια της εξέλιξης και της μορφής που πήρε η δραστηριότητα. Ίσως κάποιες μορφές δε θα είχαν σχηματιστεί, αν δεν υπήρχε η παρέμβαση ενός φυσικού όρου. Και κάποιοι μετασχηματισμοί ίσως δε θα είχαν συντελεστεί, αν η ισορροπία μιας σχηματισμένης μορφής δεν διαταρασσόταν, οι λόγοι που την είχαν προκαλέσει και τη συντηρούσαν δεν ανατρέπονταν, απρόβλεπτα, από αιφνίδιες φυσικές μεταβολές.

Η σημασία λοιπόν της επίδρασης του κλίματος στην ιστορία και της κτηνοτροφικής, ειδικά, ορεινής ομάδας είναι από τα πράγματα που βαραίνουν περισσότερο στην εξέλιξή της. Ιδιαίτερα στους αιώνες του αρχαϊσμού της. Σ' αυτή την κλιματολογική πραγματικότητα θα αναζητήσουμε την επικράτηση της κτηνοτροφίας πάνω στις αγροτικές καλλιέργειες μέχρι το 17 αι. Ούτε στο 16 αι. αλλά ούτε και στο 17 αι. ήταν δυνατό να αναπτυχθεί η γεωργία. Οι επιδράσεις του κλίματος που, σύμφωνα με τη γενική παραδοχή⁵⁹, υπήρξαν καταστροφικές για τις οικονομίες μέχρι το 17 αι., σήμαιναν και για τον αγροτικό κόσμο αγροτική κρίση, αδυναμία της γεωργίας να αναπτυχθεί. Επιδράσανε εντούτοις ενθαρρυντικά στην κτηνοτροφία. Η γεωργική κρίση μας ιδεάζει για την κτηνοτροφική ανάπτυξη. Και πάντως μπορούμε απ' αυτό το σημείο να δούμε την ανταγωνιστικότητα των δύο αυτών δραστηριοτήτων που συγκρούονται, εξ αιτίας της τάσης της καθεμιάς να επικρατήσει. Η εναλλακτική κυριαρχία της μιας πάνω στην άλλη υπήρξε το αποτέλεσμα της διαλεκτικής τους σχέσης με το περιβάλλον, που επέτρεπε ή όχι την παρουσία τους. Αυ-

τή η ανταγωνιστικότητα των δραστηριοτήτων στο 17 αι. κατέληξε στην ακόμα μεγαλύτερη υπεροχή της κτηνοτροφίας, επιτρέποντας έτσι την κυριαρχία της στον αγροτικό κόσμο της εποχής.

Για τον αγροτικό κόσμο της εποχής του αρχαϊσμού, που δεν έχει τίποτα περισσότερο να φοβηθεί και τίποτε λιγότερο ν' αντιμετωπίσει από την εξαφάνισή του, λειτουργεί μιά δυναμική σειρά συντυχιών και όρων που δίνει ώθηση στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Οι παράγοντες που συγκλίνουν σ' αυτή την εξέλιξη βρίσκονται στη "λογική" της φύσης.

Συγκεκριμένα στη λογική της επίδρασης των κλιματολογικών συνθηκών πάνω στις καλλιέργειες και στην αγροτική οικονομία του Μεσαίωνα, και ειδικότερα στην επίδραση του μεγάλου ψύχους, που επηρεάζει την Ευρώπη και τη Μεσόγειο, στην "ένταση του μεσογειακού κλίματος" δηλαδή, πρέπει να αναζητήσουμε το αίτιο της ανάπτυξης της κτηνοτροφίας⁶⁰. Από το τέλος του 16 ως το τέλος του 18 αι.—και με έμφαση στη διάρκεια του 17 αι.—επισημαίνονται δημογραφικές αλλαγές και μετατοπίσεις πληθυσμών προς τα χαμηλότερα λόγω του ψύχους που πλήττει τη μεσογειακή Ευρώπη. Ανάμεσα στα 1500-1800 ξετυλίχτηκε μια εποχή μεγάλου ψύχους, που έπληξε την παραπάνω ζώνη με σημείο έντασης τον Καύκασο. Οι πληθυσμοί που ζούν στα ορεινά αναγκάζονται να κατεβούν χαμηλότερα. Η εποχή αυτή του παγετού, γνωστή ως "μικρή περίοδος πάγου", *petite age glacière* (p.a.g.) έδρασε συνολικά ως αιτιολογικός παράγοντας στη διαμόρφωση των πληθυσμικών κέντρων ως χωριών, επιταχύνοντας έτσι διαδικασίες που οριστικοποιούσαν τη διαμονή και τερμάτιζαν το νομαδισμό, ένα φαινόμενο που είχε σχέση με τα ψηλότερα ορεινά επίπεδα και με την άσκηση, κατά συνέπεια, μιας αρχαϊκής κτηνοτροφίας.

Πότε συντελέστηκε ειδικότερα στο βαλκανικό χώρο το φαινόμενο της "μικρής περιόδου πάγου", που είχε τόση επίδραση στην κτηνοτροφική κοινωνία, είναι δυνατό να προσ-

διοριστέι με τα δεδομένα της έρευνας που έγινε για τον ευρωπαϊκό χώρο και τη Βαλκανική και από εκεί και μαζί με τα υπάρχοντα ιστορικά δεδομένα, να αναχθούμε στο Μέτσοβα, την ειδική περίπτωση της μελέτης μας.

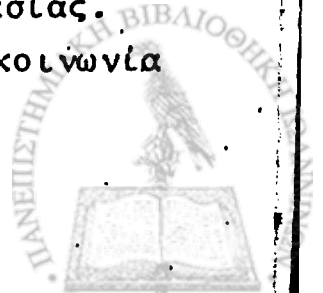
Απ' αυτή τη στιγμή ο κοινωνικός σχηματισμός διαφοροποιείται: Η αυτοσυντήρητη αρχαϊκή κοινωνία εγκαταλείπει την προηγούμενη μετακίνηση της αραιής δημογραφικής σύστασης και συγκεντρώνεται σε πληθυσμικό κέντρο.

Το τέλος της εποχής του νομαδισμού, που αφορά αυτούς τους πληθυσμούς, μπορούμε να το παρακολουθήσουμε από τα σημεία μιας ανάπτυξης, που πήρε η μέχρι τώρα συμπληρωματική κτηνοτροφία. Τέτοια είναι η δημογραφική ανάπτυξη που προκαλεί πληθυσμική μετανάστευση⁶¹, άσχετη με την προηγούμενη της αναζήτησης του γεωγραφικού χώρου· είναι μια μορφή αναζήτησης τροφής, που προκαλείται από τον υπερπληθυσμό της ομάδας και την αδυναμία της ασκούμενης κτηνοτροφίας να συγκρατήσει και να απορροφήσει όλους, καθώς έχει τελειώσει επίσης, μετά το 16 αι., η στρατιωτική παρουσία και ο στρατιωτικός ρόλος, μέσα στην εγκατάσταση.

Οι διαδικασίες αυτής της αλλαγής έχουν συντελεστεί για την ομάδα που μελετάμε όταν, σύμφωνα με τις γραπτές μαρτυρίες, διαπιστώνεται η εμπορική παρουσία των μελών της στη Δύση, στο εμπόριο του μαλλιού· σημάδι μιας μετανάστευσης και μιας δραστηριότητας που προϋποθέτει ήδη αναπτυγμένη κτηνοτροφία, παρουσία ενός υπερπροϊόντος, που κατευθύνεται στην αγορά. Πρόκειται για μια διογκωμένη παραγωγή που εμφανίζεται με τη μεταφορά του μαλλιού και με την πρώτη επεξεργασία του με κατεύθυνση προς τη δυτική αγορά.

Παράλληλα, όπως είπαμε, με την ύπαρξη μιας αναπτυγμένης πληθυσμικά ομάδας, που δεν μπορεί πια να απορροφήσει όλο το πληθυσμικό της δυναμικό και το διοχετεύει μερικά, ως εργατική δύναμη προς τα έξω, σε αναζήτηση εργασίας.

Η έμφαση που αποκτά το φαινόμενο αυτό στην κοινωνία

των Βλάχων αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της πολιτιστικής και κοινωνικής φυσιολογίας τους, ακόμα και της ψυχολογίας τους, που εκφράστηκε στο ευρύτερο κοινωνικό ζήτημα της ξενοειτίας.

Η εγκατάσταση αυτών των πληθυσμών με τις γνωστές συνθήκες εγκατάστασης, συσχετισμένες με τις συνθήκες της οθωμανικής κατάκτησης, άλλαξε την υλική βάση της μετακίνησης και της σύγκρουσης, δημιούργησε συνθήκες αγροτοποίησης, δίνοντας την προτεραιότητα στην κτηνοτροφία. Η εγκατάσταση δημιουργούσε το δικό της ζωτικό χώρο δραστηριότητας. Και σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναζητήσουμε τις διαστάσεις της δραστηριότητας αυτής. Μπορούμε να πούμε συνοψίζοντας πως η εγκατάσταση και η δημιουργία πληθυσμικού κέντρου, η σύσταση του κτηνοτροφικού χωριού αποτελεί διαδικασία κοινωνικού και οικονομικού σχηματισμού, που προκάλεσε φαινόμενα σημαντικά για την ομάδα και τη δραστηριότητά της, τα οποία την εμφανίζουν ως αποφασιστικό παράγοντα.

Η δημογραφική ανάπτυξη της ομάδας των Βλάχων έδωσε στην κτηνοτροφία νέο περιεχόμενο, έθεσε την παραγωγή σε νέα βάση, της επέτρεψε να εξελιχθεί από την αναρχούμενη συμπληρωματική με τη στρατιωτική λειτουργία, στη μεγάλη κτηνοτροφία του αναπτυγμένου πληθυσμικού κέντρου με τις ενυπάρχουσες σ' αυτό δυνατότητες εξέλιξης.

Η δημογραφική συγκέντρωση προώθησε τη θεσμική και οικονομική οργάνωση, μετέβαλε τους όρους της εργασίας, και μετέτρεψε την παραγωγή για την οικογένεια, σε οικογενειακή παραγωγή⁶². Η οικογενειακή παραγωγή ξεπερνάει τα όρια της ομάδας με τη δυναμική της εξέλιξης της δραστηριότητας.

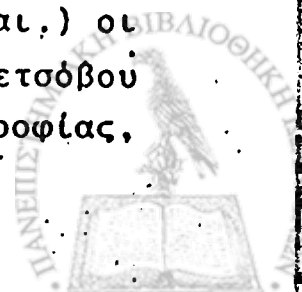
Μέσα στο πλαίσιο της ίδιας οικογένειας, που παράγει εμπόρευμα για τη μακρινή αγορά, εκδηλώνεται και λειτουργεί ένας μετασχηματισμός της ίδιας της δραστηριότητας, που οδηγεί από την κτηνοτροφία στη βιοτεχνία. Αυτή είναι η συ-

νολική μορφή της κτηνοτροφίας, ιστορικό προϊόν της εποχής. Το γεγονός ότι το πληθυσμικό αυτό κέντρο δεν ήρθε ως αποτέλεσμα φυσιολογικής απόληξης των συγκρούσεων, αλλά μίας κλιματολογικής επίδρασης, κάνει πιθανό ή βέβαιο ότι αυτοί οι πληθυσμοί μέχρι σήμερα θα εξακολουθούσαν την ίδια γνωστή συμπεριφορά στα ορεινά, χωρίς ποτέ να προχωρήσουν στη σύσταση του χωριού, ή ότι η αλλαγή θα γινόταν σε κάποια κατοπινή εποχή, πάλι όμως με την επίδραση κάποιων συναφών γεωγραφικών παραγόντων, γιατί αυτές τις οικονομίες της αυτοσυντήρησης επηρεάζουν κυρίως οι κλιματολογικοί όροι. Και αυτό μπορεί να συμβεί μέχρι το 18 αι. που συντελούνται οι αλλαγές και σταματούν οι μεγάλες καταστροφές και ο κόσμος μπαίνει σε μια νέα εποχή. Η νέα αυτή εποχή σημαίνει και το τέλος της κτηνοτροφίας, όπως επίσης και το τέλος των αυτοσυντήρητων και αυτοκαταναλωτικών κοινωνιών.

Οι Βλάχοι από τη στιγμή της σύστασης του χωριού, της μόνης διαμονής, αρχίζουν την εποχική μετακίνηση προς την πεδιάδα της Θεσσαλίας διαμορφώνοντας σιγά-σιγά μ' ένα τύπο νέο εξάπλωσης το ζωτικό χώρο της κτηνοτροφίας. Αυτή η στιγμή λοιπόν αποτελεί την απαρχή της εγκατάστασης και την απαρχή ενός νέου οικιστικού πλέγματος στη βάση της εγκατάστασης, με σημείο αφετηρίας το πληθυσμικό κέντρο και ακτίνα την κοντινή πεδιάδα: σ' αυτές τις συνθήκες, μ' αυτές τις προϋποθέσεις δημιουργείται η μεγάλη κτηνοτροφία, που προκαλεί κι ένα διαχωρισμό ανάμεσα στους πεδινούς και τους ορεινούς κτηνοτρόφους και πιο πέρα ανάμεσα στη γεωργική και κτηνοτροφική κοινωνία⁶⁵.

Η εγκατάσταση όλων των πληθυσμών που κινήθηκαν στη Βαλκανική στην ορεινή Πίνδο, στη διαδοχή και στη συνέχεια των αιώνων, των πληθυσμών που επέζησαν από την εξαφάνιση, την αφομοίωση, τις καταστροφές, συνεχίστηκε ανάμεσα στα 1500 και στο 1800. Επί τρεις αιώνες (δηλ. μέχρι το 19 αι.) οι πληθυσμοί της ορεινής Πίνδου και οι Βλάχοι του Μετσόβου κυριαρχούν με τη δραστηριότητα της μεγάλης κτηνοτροφίας,

κυριαρχούν και στους πληθυσμούς της πεδιάδας, που χάνονται με την αδυναμία της γεωργίας να τους συντηρήσει. Και τελικά όλοι υπάγονται στην τελευταία κυρίαρχη ομάδα που απλώθηκε εδαφικά, που τους κατέκτησε: τους Τούρκους.

Το ζήτημα της εγκατάστασης προκάλεσε στους ορεινούς πληθυσμούς μια σειρά από φαινόμενα, που εντάσσονται στο γενικό πρόβλημα του αγροτικού χώρου, και κυρίως τη σύγκρουση των δύο ομάδων, ορεινών και πεδινών, κτηνοτρόφων και γεωργών, με την ανάπτυξη της μιας και την κυριαρχία της πάνω στην άλλη, καθώς οι ορεινοί διεκδικούν στην πεδιάδα τους βοσκότοπους, σε βάρος των γεωργών. Από τη σύγκρουση και τις επιπτώσεις της μπορούμε να υπολογίσουμε, ως ένα σημείο, και το βαθμό της ανάπτυξης της καθεμιάς, όπως εκδηλώθηκε στον ανταγωνισμό τους για κυριαρχία, αντικατοπτρισμένο κατά καιρούς στις κοινότητες των δύο πληθυσμών, με τη μορφή διεκδικήσεων και άλλων αγώνων.

Η εγκατάσταση των Βλάχων, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα δεδομένα της τοπικής ιστορίας του κάθε χωριού πρέπει να συντελέστηκε, στο μεγαλύτερο μέρος της, στο 17 αι.⁶⁴. Εξάλλου όλα τα στοιχεία που μας δίνουν μια αναπτυγμένη κτηνοτροφία συγκλίνουν στην άποψη (μαζί με το δεδομένο της όξυνσης του παγετώνα στην Ευρώπη στο τέλος του 17 αι.) ότι η σύγκρότηση του χωριού πραγματοποιήθηκε την ίδια εποχή. Την κτηνοτροφία του Μετσόβου μπορούμε να την παρακολουθήσουμε και να εκτιμήσουμε από την εποχή της εγκατάστασης αλλά το ίδιο ισχύει για τα άλλα κτηνοτροφικά κέντρα, π.χ. η Μοσχόπολη και τα χωριά που σημείωσαν μία οικονομική παρουσία στην Τουρκοκρατία.

Ως πληθυσμική συγκέντρωση το Μέτσοβο διαμόρφωσε συγκεντρωμένες δυνάμεις διευρύνοντας διαρκώς το ζωτικό χώρο του, για τα κοπάδια που μπορούν να αυξηθούν και να δημιουργήσουν ένα υπερπροϊόν. Η πρόθεση της ίδιας της ομάδας να συνεχίσει την ίδια κτηνοτροφική ζωή και οι ανάγκες από την άλλη μεριά του πληθυσμικού κέντρου, με τον υπερ-

πληθυσμό που δημιουργείται, και οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν; οροθετούν το φάσμα της ανάπτυξης και συγχρόνως αποτελούν και το κλειδί για την κατανόησή της.

Μπορούμε να θεωρήσουμε το 17 αι. και την τότε διαδικασία της εγκατάστασης αποφασιστική ως ένα σημείο για την κτηνοτροφία που περνάει, όπως σημειώσαμε και προηγούμενα, από τη στοιχειώδη μορφή της στην αναπτυγμένη.

Συμπληρώνοντας τώρα τα στοιχεία, ειδικά για την κοινωνία που μελετάμε, παρατηρούμε ότι από τα δεδομένα της τοπικής ιστορίας μπορούμε να δούμε την κοινωνία του 1659 ήδη ως κοινωνία ενός οικισμού με οθωμανούς υπηκόους συνδεδεμένους με το κράτος με σχέσεις υποτέλειας, που φανερώνουν το είδος της φορολογικής σχέσης και συνεπώς, την οικονομική λειτουργία της ομάδας. Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά η ομάδα του Δερβενιού έχει μια κτηνοτροφία στην υπηρεσία του κράτους, διαθέτει τζελέπη (έναν ή περισσότερους), πραγματοποιεί "βιοτεχνική" μετανάστευση από το 16 αι. στη Ρωσία και στο δυτικό εμπόριο. Διαθέτει λοιπόν όχι απλώς κτηνοτροφία, αλλά μορφή αναπτυγμένης κτηνοτροφίας.

Μπορούμε να δεχτούμε πως το οθωμανικό σύστημα και οι ανάγκες της εποχής προκάλεσαν αυτή την ανάπτυξη. Ή μήπως αυτή η προϋπόθεση του πληθυσμικού κέντρου αποτέλεσε και τον κύριο, τον αποφασιστικό παράγοντα που προώθησε την ομάδα και της έδωσε αυτό που ονομάζουμε ανάπτυξη;

Οι πιο πάνω σημειωμένες συνθήκες, η δημιουργία του χωριού από το 16 αι. κ.ε. και η δημιουργία ενός υπερπληθυσμού και ενός υπερπροϊόντος, διαμόρφωσαν ένα νέο πλαίσιο για την ομάδα και την κτηνοτροφία. Σημειώθηκαν διαδικασίες που αρχίζουν να διαφοροποιούν το χαρακτήρα των στρατιωτικών υπηρεσιών, μέσα στο πλαίσιο του οθωμανικού τιμαριωτικού καθεστώτος (τέλος των κατακτήσεων και γενική κρίση του συστήματος). Οι Τούρκοι κρατούσαν αυτούς τους πληθυσμούς στα δερβένια αλλά και το ίδιο το οθωμανικό σύστημα ευνοούσε το κτηνοτροφικό χωριό, που το χρειαζόταν, και το χρησιμοποιούσε

σαν μία από τις δυνάμεις παραγωγής, σαν υλική υποδομή που εγγυήθηκε τη διατροφή των ορεινών αρχαϊκών πληθυσμών αλλά και των πληθυσμών των οθωμανικών πόλεων που αναπτύχθηκαν από την οικονομική πολιτική του κράτους. Το ίδιο το οθωμανικό κράτος εξ' αιτίας ενός αυξανόμενου δημογραφικά πληθυσμού, παραιτήθηκε από τις αρχικά φορολογικές απαιτήσεις⁶⁵, προχώρησε στην αξιοποίηση των πηγών και της υλικής βάσης των πληθυσμών του, κυρίως των κτηνοτροφικών, που αποτελούσαν αριθμητικά και το μεγαλύτερο μέρος της αυτοκρατορίας, και εγγύηση (με την παραγωγή τους) για τη διατροφή.

Από την αρχή, και προχωρώντας το φαινόμενο αυτής της εκμετάλλευσης πυκνώνει με την οικειοποίηση των κοπαδιών που ανήκουν στους κτηνοτρόφους.

Πριν δούμε τη δημιουργία των κοπαδιών για το κράτος τη χρήση και την εκμετάλλευση της κτηνοτροφίας από το κράτος—φαινόμενα που συνάγονται από τις κρατικές ρυθμίσεις και από τα δεδομένα της τοπικής ιστορίας—μπορούμε να αναφερθούμε συμπληρωματικά ή να υπενθυμήσουμε, ότι εκτός από τους πύθ πάνω αναφερθέντες παράγοντες και το ίδιο το οθωμανικό σύστημα, με τον τρόπο και τις μεθόδους που χρησιμοποίησε, τους θεσμούς, με τους οποίους οργάνωσε την παραγωγή, και τις κατακτημένες απ' αυτό δυνάμεις, ήδη από το 1430, όταν πέρασε στις περιοχές που αποτελούσαν το ζωτικό χώρο της άσκησης της κτηνοτροφίας και το γεωγραφικό χώρο της παρουσίας της ομάδας, συντέλεσε στην εξέλιξη αυτή. Η "υποπαγή" των Βλάχων κτηνοτρόφων "χάρη των ποιμνίων τους" όπως αναφέρει η ιστοριογραφία⁶⁶, σημαίνει την είσοδο και την υπαγωγή αυτού του προϊόντος της κτηνοτροφίας και της ομάδας στον οθωμανικό οργανισμό, στην κρατική μηχανή των αναγκών. Η σχέση αυτή δημιουργείται κιόλας από το 15 αι. στην αυτοκρατορία, για τις ομάδες των πληθυσμών που διέθεταν τα κοπάδια, τις ορεινές περιοχές της βαλκανικής. Τα σημεία, στα οποία πρέπει να σταθούμε στα επόμενα είναι

αυτά που αποτελούν και για την κτηνοτροφία την ουσία της συνέχειάς της, τις συνθήκες της παρουσίας της και τις προϋποθέσεις της άσκησής της. Είναι το κοπάδι, η γη, το χωριό, το δερβένι, οι όροι της κατάκτησης. Από αυτό το δρόμο θα οδηγηθούμε, στα επόμενα, στη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στην ομάδα των Βλάχων και τη δραστηριότητά τους, ακόμα στις κοινωνικές παραγωγικές σχέσεις σε όλα τα επίπεδα των κατακτητών και των κατακτημένων.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι η κλιματολογική συγκυρία του ψύχους, που δημιούργησε το πληθυσμικό κέντρο, και η συντυχία της δημιουργίας αγοράς για την οθωμανική αυτοκρατορία των αρχαϊκών πληθυσμών συνθέτουν το φαινόμενο της ανάπτυξης της δραστηριότητας, μέσα στο πλαίσιο της οργάνωσης της παραγωγής από το κράτος. Έτσι αίρεται η ασφάλεια και η ρευστότητα γύρω από τον τρόπο ζωής και τον τρόπο παραγωγής φωτίζεται σε σημαντικό βαθμό από τη θέση της κτηνοτροφίας μέσα στην αγροτική οικονομία και τη σημασία που αποκτά με τον όγκο της, αλλά και το ρόλο της στο οθωμανικό κράτος. Η ομάδα αποκτά οικονομική σημασία και παίρνει έναν οικονομικό ρόλο στα χέρια της, προχωρώντας στη συνέχεια στην οικονομική αποσκίρτηση από τον οθωμανικό οργανισμό, από τον οποίο εξαρτάται, και διευρύνοντας τα όρια των δυνατοτήτων της, προς την κοινωνική της ασφάλεια, μέσα στις νέες συνθήκες, που αποτελούν το περιβάλλον της.

Μία συστηματική εξέταση των φαινομένων και των προβλημάτων αυτών μέσα στο 17 αιώνα που αποτελεί τον κατεξοχήν αιώνα της κτηνοτροφίας και το πιο αδιάσειστο σημείο προσέγγισης της ομάδας, μπορεί να σκιαγραφηθεί στην εξέταση του οθωμανικού τρόπου οργάνωσης της κτηνοτροφικής παραγωγής.

III

ο αιώνας της κτηνοτροφίας

Η κτηνοτροφία είναι η σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα. Η παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων αποτελεί σημαντικό μέρος του εθνικού προϊόντος και της εξαγωγής. Η κτηνοτροφία συμβάλλει στην απασχόληση του πληθυσμού και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας.

Η κτηνοτροφία στην Ελλάδα έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές τον τελευταίο αιώνα. Η παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων έχει αυξηθεί σημαντικά, ενώ η κτηνοτροφία έχει γίνει πιο εντατικοποιημένη. Η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας έχει οδηγήσει στην επέκταση των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων και στην εισαγωγή νέων τεχνολογικών λύσεων. Η κτηνοτροφία είναι μια σημαντική οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα, η οποία συμβάλλει στην απασχόληση του πληθυσμού και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας. Η παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων αποτελεί σημαντικό μέρος του εθνικού προϊόντος και της εξαγωγής. Η κτηνοτροφία συμβάλλει στην απασχόληση του πληθυσμού και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας.

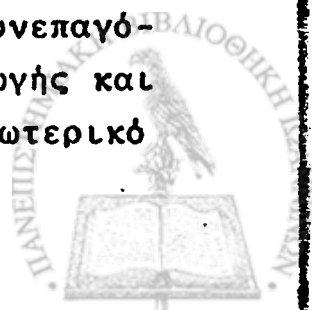
Η κτηνοτροφία στην Ελλάδα είναι μια σημαντική οικονομική δραστηριότητα, η οποία συμβάλλει στην απασχόληση του πληθυσμού και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας. Η παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων αποτελεί σημαντικό μέρος του εθνικού προϊόντος και της εξαγωγής. Η κτηνοτροφία συμβάλλει στην απασχόληση του πληθυσμού και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας. Η παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων αποτελεί σημαντικό μέρος του εθνικού προϊόντος και της εξαγωγής. Η κτηνοτροφία συμβάλλει στην απασχόληση του πληθυσμού και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας.

Σύμφωνα με τα πιο πάνω, η απαρχή της ανάπτυξης της κτηνοτροφικής δραστηριότητας συμπέπει χρονικά με τη στιγμή, που οι κτηνοτροφικοί πληθυσμοί περνάνε στην οθωμανική κρατική μηχανή, στην υπηρεσία του εφοδιασμού, με το θεσμό του τζελέπη⁶⁷.

Μέσα στο γενικό πλαίσιο του κρατικού εφοδιασμού γράφεται η ιστορία της κτηνοτροφίας όπως οργανώθηκε για τις ανάγκες του κράτους. Αλλά μέσα σ' αυτό το μηχανισμό ακριβώς μπορούμε να ανιχνεύσουμε τα σημάδια της οικονομικής συμπεριφοράς της ομάδας, την αρχή της ανάπτυξης και τα όριά της, τις δυνατότητες, τις συγκυρίες και τα φαινόμενα που συνόδεψαν αυτή την ιστορία, όπως είναι η ολοκλήρωση ή η αδυναμία της κτηνοτροφίας να λειτουργήσει διευρυντικά, η αδυναμία δηλαδή της δραστηριότητας αυτής να ξεπεράσει την παραδοσιακή της λειτουργία προσεγγίζοντας τις δυνατότητες του καπιταλισμού, τις δυνατότητες που της πρόσφερε η εμπορική διέξοδος, και από την άλλη, την κοινωνική συνέχεια της ομάδας σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά της δραστηριότητάς της.

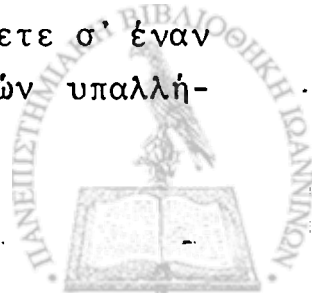
Στο τέλος του 15 αι. η Βαλκανική έχει περάσει στην οθωμανική κατάκτηση, αποτελεί μέρος της οθωμανικής επικράτειας. Η επαφή των κατακτητών με τους κατακτημένους πληθυσμούς δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την κυριαρχία της μίας ομάδας πάνω στις άλλες⁶⁸. Η κυριαρχία αυτή συνεπαγόταν τη δυνατότητα της ιδιοποίησης των μέσων παραγωγής και τη διευθέτηση της κατανομής του προϊόντος στο εσωτερικό

των δύο κοινωνιών, σε τρόπο που κύρια να επωφελείται η κατακτήτρια ομάδα με τη λειτουργία των παραγωγικών μηχανισμών. Οι υποταγμένοι πληθυσμοί, που αποτελούσαν τις παραγωγικές δυνάμεις του κράτους, υποτάχτηκαν και στους νόμους και στις ρυθμίσεις των κατακτητών. Το οθωμανικό κράτος από την αρχή της εξάπλωσής του, κύρια μέχρι την εποχή του Σουλεϊμάν (το 16 αι.) έχει ολοκληρώσει το σύστημα των θεσμικών του ρυθμίσεων⁶⁹ και έχει στηρίξει στη λογική της απόληψης της φορολογίας το δικαίωμα ζωής των κατακτημένων⁷⁰. Θέσπισε τον έλεγχο της παραγωγής και της κατανομής του προϊόντος⁷¹, πράγμα που περιελάμβανε και την ίδια την ομάδα, άρρηκτα δεμένη με τη δραστηριότητα που ασκούσε και την εγκλώβιζε έτσι μέσα σ' αυτή τη σχέση της σύνδεσής της με τη δραστηριότητα. Και αυτό συνέθετε και την πραγματικότητα της αυτοσυντήρησης, άλλωστε, όπως ειπώθηκε παραπάνω.

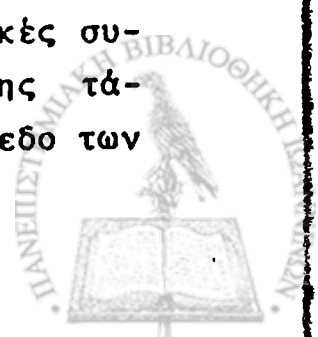
Η οθωμανική κατάκτηση ένωσε την πληθυσμική ποικιλία της Βαλκανικής σε ένα σύνολο αυτοκρατορίας: σύνολο θεσμών, πρακτικής και ιδεολογίας. Οι κατακτημένες ομάδες συμπεριλήφθηκαν, οργανώθηκαν με βάση την υλική υποδομή τους, στο τιμαριωτικό σύστημα και αποτέλεσαν το φορολογούμενο αγροτικό πληθυσμό, τις παραγωγικές δυνάμεις της. Η θεσμική ρύθμιση της φορολογικής τους υποχρέωσης και κύρια το νομικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπήκε αυτή η υπόθεση της παραγωγής, αποτέλεσε, για τους πληθυσμούς, τη βάση της οργάνωσης της παραγωγής, στο οθωμανικό κράτος. Και αντίστροφα η ομάδα διατήρησε την υλική της βάση στα πλαίσια των κρατικών αναγκών.

Η οθωμανική κατάκτηση έθετε τους πληθυσμούς της σε πλήρη έλεγχο, με την κατάτμηση της γης σε τιμάρια και με την εγγραφή των φορολογούμενων πολιτών της στα δεφτέρια⁷². Τη διεκπεραίωση αυτών των λειτουργιών, πολύπλοκων και πολυσύνθετων, ανέθετε σ' έναν ανάλογα πολύπλοκο και σύνθετο μηχανισμό κρατικών υπαλλή-

λων, που ενίσχυε τον κρατικό συγκεντρωτισμό και ήταν υπόλογος στο σουλτάνο, στην κεντρική εξουσία. Οι υπάλληλοι ήταν υπεύθυνοι διαχειριστές και διεκπεραιωτές των κρατικών διαταγών. Η διοικητική αυτή ρύθμιση είχε μια αντίστοιχη οικονομική πρακτική, στηριζόμενη στην ιδεολογία της ανάπτυξης της αυτοκρατορίας, της διατήρησης της κεντρικής εξουσίας και της εκμετάλλευσης της υλικής δομής των κατακτημένων, προς όφελος της κρατικής μηχανής. Η ίδια πολιτική δημιουργούσε ένα τύπο οικονομικής λειτουργίας η οποία, στηριζόμενη στην ιδεολογία της σουλτανικής κυριαρχίας και στην υπαλληλική διάρθρωση, δεν είχε κανέναν οικονομικό χαρακτήρα, στο βάθος. Ανάπτυξη για την οθωμανική ιδεολογία δε σημαίνει δημιουργία οικονομικών, αλλά κοινωνικών αξιών που λειτουργούν σε βάρος αναπτυξιακών οικονομικών διαδικασιών⁷³. Στο πλαίσιο της δημιουργίας αξιών, η οθωμανική πολιτική δεν περιλαμβάνει στους στόχους της, ούτε και στις δυνατότητές της, την παραγωγική διαδικασία, αλλά την κατά το δυνατό μεγαλύτερη απόληψη, την απόσπαση της προσόδου και δεν ενδιαφέρεται για την ανάπτυξη, τη διεύρυνση της παραγωγής, για το σχηματισμό αγορών, παρά για την ιδιοποίηση του προϊόντος που γίνεται μέσω της απόληψης από την εφαρμογή του φορολογικού της συστήματος, και της συντεχνιακής αγοράς..

Η βασική επιδίωξη της οθωμανικής κρατικής πολιτικής για την ικανοποίηση των δικών της αναγκών, των αναγκών δηλαδή της κλιμακωτής τάξης των οθωμανών υπαλλήλων του κράτους, της αριστοκρατίας και της διοίκησης, είναι εμφανής σ' όλες τις θεσμικές ρυθμίσεις και στους κανονισμούς με τους οποίους οργανώνονται τους πληθυσμούς που κατακτά: Όλες οι προσπάθειες τείνουν στη μεγιστοποίηση και στην κοινωνική άνοδο των ήδη ψηλά τοποθετημένων στην οθωμανική ιεραρχία οθωμανών υπαλλήλων⁷⁴. Οι κοινωνικές συγκρούσεις, οι οικονομικές συγκρούσεις και οι επαναστάσεις είτε στο εσωτερικό της τάξης που άρχει -διευθύντριας τάξης⁷⁵ - είτε στο επίπεδο των

δύο στρωμάτων (κατακτητών-κατακτημένων), δεν είχε παρά το ίδιο πρόβλημα στη βάση του: τη διατήρηση της εξουσίας στα ίδια χέρια. Αυτή είναι και η επίσημη οθωμανική ιδεολογία, που θα αποτελέσει και το κοινωνικό πρότυπο για αιώνες μέχρι τα μέσα του δικού μας αιώνα, στις κοινωνίες ελληνικού τύπου. Αν σε κάποιο επίπεδο συνέπιπταν οι στόχοι των οθωμανών υπαλλήλων με κάποιες φιλοδοξίες των κατακτημένων, τότε άθελά τους προωθούνται και οι δύο σε μια κοινή σύγκρουση ενάντια στο σύστημα και αυτό συμπτωματικά τους ευνοούσε. Αυτή η σύμπτωση εξαρτήθηκε από το ποσοστό της πραγματικής δυνατότητας πάλης και της πραγματικής φθοράς που είχε υποστεί το σύστημα στο σημείο αυτό. Δεν είναι του παρόντος μια παρόμοια αποτίμηση και οι εκτιμήσεις αυτές έχουν τη θέση τους εδώ μόνο για να υπογραμμιστεί το ζήτημα αυτό σε σχέση με το προνομιακό καθεστώς της εκμετάλλευσης. Το θεσμικό λοιπόν οθωμανικό πλαίσιο της οργάνωσης της παραγωγής χαρακτηρίζεται ακριβώς από έλλειψη ενδιαφέροντος για την αύξηση της ανάπτυξης της παραγωγής, καθώς ρίχνει το βάρος στην απόληψη μέσω της φορολογίας⁷⁶.

Η φορολογία που εφαρμόζει η οθωμανική αυτοκρατορία στους πληθυσμούς αφορά τα μέσα παραγωγής, τα κοπάδια και τη βοσκήσιμη γη της πεδιάδας και της κοινότητας, προς τα ίδια τα μέσα. Αυτό το φορολογικό όργανο με τη διαρκή τάση του κράτους να διευρύνει την απόληψη σε προϊόντα έρχεται σε αντίθεση με την τάση του πληθυσμού να διατηρεί τη δραστηριότητα στα χέρια του. Δημιουργείται σύγκρουση ανάμεσα στα δύο στρώματα, των παραγωγών και των κατακτητών, που προκαλεί και τη σύγκρουση των δύο πληθυσμών της πεδιάδας και του βουνού. Παρόλη την εμφανή τάση των κατακτητών για απόληψη και εκμετάλλευση, το σύστημα αποδυναμώνεται προοδευτικά⁷⁷, μέσα από τις δικές του θεσμοθετήσεις.

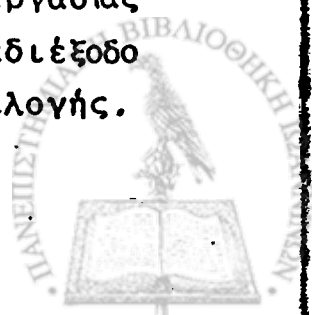
Η φορολογία

Το κράτος πραγματοποιεί την απόληψη με πολλούς τρόπους. Η ίδια η κτηνοτροφία μπήκε στο σύστημα του εφοδιασμού ενός πολύπλοκου οργανισμού μονοπωλιακής εξασφάλισης που αποτελούσε ταυτόχρονα και μέσο της απόληψης⁷⁸ σε είδος.

Η πολιτική του εφοδιασμού ανταποκρινόταν στη φορολογική μεθόδευση και περιελάμβανε την προσφορά σε είδος την περιοδική ετήσια απόληψη προβάτων. Οι αυξανόμενες ανάγκες υπαγόρευαν μια μαζική συγκέντρωση προβάτων, που γινόταν με τη μορφή της ετήσιας εθιμικής προσφοράς. Φιμάνια, που απευθύνονται στους τοπικούς διοικητές ζητούν μεγάλο αριθμό προβάτων για τις κρατικές ανάγκες⁷⁹.

Την απόληψη σε είδος οι πληθυσμοί την αποδέχτηκαν γιατί δε μπορούσαν να διαθέσουν χρήμα, τουλάχιστον ως την ώρα που άρχισε να περνάει κάποιος πλούτος στα χέρια τους. Ο εκχρηματισμός της οικονομίας τους βρήκε ανέτοιμους για το μετασχηματισμόν αυτό (για την ανταπόκριση), εκτός από το τμήμα του πληθυσμού που συμμετέχει ήδη στις εμπορικές συναλλαγές και έχει τη δυνατότητα συσσώρευσης πλούτου.

Στην Τουρκοκρατία η απόδοση της φορολογίας σε είδος⁸⁰ πρόσφερε παραπέρα τη δυνατότητα της αντικατάστασης του οφειλόμενου προϊόντος με την ίδια την εργατική δύναμη, πράγμα που μετέτρεπε την ανθρώπινη εργασία σε ανταλλάξιμο προϊόν. Αυτό σήμαινε και την υποτίμηση της αξίας της εργασίας αλλά μέσα στο συγκεκριμένο σύστημα έβγαζε από το αδιέξοδο τους πληθυσμούς, που δεν είχαν περιθώρια άλλης επιλογής.

Για το λόγο αυτό η κανονικότητα των προμηθειών και η επάρκειά τους εξασφαλιζόταν με το σύστημα των βλαίων απαιτήσεων για τα μέσα διατροφής στη γύρω περιοχή, σε μικρή ακτίνα διακίνησης, με τη χρήση μέτρων για τον εμπορικό έλεγχο και τη συντεχνιακή τιμή, και με όρους γενικά που επέτρεπαν την είσοδο των προϊόντων στην πόλη και περιόριζαν την εξαγωγή τους, παρά την τάση των πληθυσμών να ανατάσσονται στη συρροή των προϊόντων στην πόλη, για τους μη παραγωγικούς κατοίκους της.

Η διάρθρωση του οθωμανικού συστήματος στα σημεία που αφορούσε τους πληθυσμούς (κατά συνέπεια και την ομάδα που μελετάμε) και τη δραστηριότητα που ασκούσαν, μας φέρνει κοντά στο πρόβλημα της πλαισίωσης της παραγωγής για τις συγκεκριμένες κρατικές ανάγκες του εφοδιασμού της αυτοκρατορίας με κρέας. Είναι γνωστό ότι το κράτος κάλυψε τις ανάγκες του σε σιτάρι και κρέας μέσω της ειδικής απόληψης του "ιστιρά" και του τζελέπικου⁸¹. Έθεσε κάτω από μηχανισμό ελέγχου και μονοπωλιακής εξασφάλισης τα δύο αυτά είδη διατροφής. Ο εφοδιασμός του κράτους, έτσι, είναι και η έκφραση του τρόπου της ιδιοποίησης από την αυτοκρατορία του προϊόντος, που το είχαν στα χέρια τους ομάδες κατακτημένων πληθυσμών, οι παραγωγικές δυνάμεις της. Στο μηχανισμό της ρύθμισης της παραγωγής, της ιδιοποίησης του προϊόντος και της κρατικής οργάνωσης της παραγωγής μπορούμε ν' ανιχνεύσουμε την ιστορία της κτηνοτροφίας, στο βαθμό που μπορούμε ν' αποφανθούμε πως η δραστηριότητα αυτή κυριαρχεί κατά τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης, με κορυφή στην καμπύλη της ανάπτυξής της στο 17 αι.⁸².

Οι ανάγκες μιας διαρκώς εδαφικά εξαπλούμενης αυτοκρατορίας ως το τέλος του 16 αι. και μιας ταυτόχρονης συντεχνιακής συγκρότησης των αστικών κέντρων του κράτους⁸³ έθετε το πρόβλημα της διατροφής του τεράστιου στρατιωτικού οργανισμού και της υπαλληλικής μηχανής, που αποτελούσαν και

τις δύο μη παραγωγικές τάξεις της αυτοκρατορίας, καθώς επίσης και των φτωχών υπηκόων της, που συγκεντρωμένοι στην πόλη, από την προοδευτική πτώχυνση, εξαθλιωμένοι από την οθωμανική καταπίεση και την οικονομική αδυναμία, τη μεγάλη εκμετάλλευση της αγροτικής εργασίας στην ύπαιθρο, κατέφευγαν στο βακούφι⁸⁴ για να συντηρηθούν.

Η δημιουργία από το 17 αιώνα μιας μεγάλης βιοτεχνικής μάζας που συγκεντρώνεται στην πόλη (ως εμπορική τάξη ή ως φτωχοί βιοτέχνες) δημιουργούσε επίσης στην αυτοκρατορία μεγάλο πρόβλημα διατροφής, που ήταν η φυσική έκφραση της ανεπάρκειας και της λιτότητας του αιώνα. Το κράτος, με βάση το σύστημα των δικών του βασικών αρχών και δυνατοτήτων, οργάνωνε ένα σύστημα εφοδιασμού σε τρόπο που να εξυπηρετείται πρώτα το ίδιο, με το να παίρνει τη μεγαλύτερη δυνατή απόληψη, και να εξασφαλίζει στοιχειώδη ζωή στους υπηκόους του, που την υλική τους βάση εκμεταλλευόταν.

Σ' αυτή τη λογική της φορολογικής απόληψης και στις κρατικές ανάγκες στηρίχτηκε όλος ο οργανισμός και ο μηχανισμός της λειτουργίας και ο ρόλος της κτηνοτροφίας, που ήταν το τμήμα εκείνο της αγροτικής οικονομίας που μπορούσε ν' ανταποκριθεί στις κρατικές ανάγκες, όπως είπαμε και προηγούμενα.

Θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε αυτή την απαρχή του ρόλου και να δούμε το όριο στο οποίο έφτασε. Να δούμε ακόμα και τις συνέπειες και το αποτέλεσμα της ανάπτυξης πάνω στην ομάδα, μέχρι τη στιγμή που η "δυναμική πολιτική του σταριού"⁸⁵ θα φέρει σε δεύτερη μοίρα την κτηνοτροφία.

Η υπόθεση του εφοδιασμού του Οθωμανικού κράτους αποτελεί λοιπόν απόπειρα προσέγγισης της ομάδας που μελετάμε. Σ' αυτή την κατεύθυνση μας προσανατολίζει η έλλειψη πηγών που αντιμετωπίζουμε, οι ανεκμετάλλευτες ιστορικές μαρτυρίες γύρω από ζωτικά θέματα, όπως αυτό της διατροφής και του τρόπου διαβίωσης των λαών⁸⁶, ή το κρίσιμο πρόβλημα

της κατοχής των μέσων παραγωγής και της κοινωνικής κατανομής του προϊόντος⁸⁷.

Με το μηχανισμό του κρατικού εφοδιασμού την εποχή της Ύψικρατίας έχουμε το όριο της υπαγωγής του προϊόντος στο συνολικό σύστημα της συντεχνιακής οργάνωσης και της μονοπωλιακής κρατικής αγοράς· το όριο της ανάπτυξης στο οποίο έφτασε η κτηνοτροφία μέσα απ' αυτή τη μορφή της αγοράς και της διακίνησης του προϊόντος στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας· τη μετατροπή του στη συνέχεια σε εμπόρευμα των μακρινών αποστάσεων, με το οποίο η αυτοκρατορία έρχεται σ' επαφή με τη δυτική και την παγκόσμια αγορά. Επίσης διαπιστώνουμε κατά πόσο τα ίδια το προϊόν επέτρεψε αναπτυξιακές διαδικασίες στην οικονομία και την κοινωνία, το βαθμό της ολοκλήρωσης⁸⁸ του οικονομικού ρόλου της δραστηριότητας και της ομάδας. Ακόμα ανιχνεύουμε την κατανομή του κέρδους και την ανισότητα της κατανομής ανάμεσα στις δύο κοινωνικές κατηγορίες (την οθωμανική και τις παραγωγικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας) και πιο πέρα το πέρασμα του προϊόντος στα χέρια της κυρίαρχης τάξης, και το βαθμό της ωφέλειας των παραγωγικών δυνάμεων, μέσα στην ανελαστικότητα του συστήματος, ή στην αδυναμία του να λειτουργήσει με τις νέες συνθήκες που δημιουργούνται σιγά-σιγά στην κοινωνία το 18 αι.

Τέλος βλέπουμε την κοινωνική έκφραση του φαινόμενου στο πλαίσιο της ίδιας της ομάδας των Βλάχων και κύρια των κτηνοτρόφων, που διαμορφώθηκε στη βάση αυτής της δραστηριότητας, και σε συνάρτηση με τον όγκο της, την ανάπτυξή της, το μετασχηματισμό της όταν έφτασε σε σημείο αδυναμίας να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες του 18 αι., όταν δηλαδή αντικαταστάθηκε από δραστηριότητες που μπορούσαν να ανταποκριθούν στις ανάγκες, με το μεγαλύτερο όγκο τους και την προχωρημένη διαίρεση εργασίας.

Περιοχές που αποτελούσαν άλλο φορέα σημαντικό απόληψης, ήταν αυτές, στις οποίες αναπτυσσόταν ένας όγκος παραγωγής. Για την κτηνοτροφική παραγωγή τέτοια περιοχή αποτελούσαν οι πεδιάδες, όπου συγκεντρώνονταν τα κοπάδια των κτηνοτρόφων. Εδώ δημιουργείται ένας μηχανισμός οργάνωσης της παραγωγής και της απόληψης. Μέσα από τη διευθέτηση της φορολογίας των κτηνοτρόφων των μεγάλων κοπαδιών, που από το 16 αι. αυξάνονται και κατακλύζουν την πεδιάδα, θα παρακολουθήσουμε το μηχανισμό εκμετάλλευσης των πληθυσμών από το οθωμανικό κράτος και παράλληλα, στο πλαίσιο των ρυθμίσεων, των δυνατοτήτων και των απαγορεύσεων του συστήματος, θα δούμε τα όρια της ανάπτυξης του όγκου της κτηνοτροφίας, που εξάλλου συνάγεται από την αντίστοιχη κρίση της γεωργίας.

Στην πεδιάδα λοιπόν από την αρχή της ανάπτυξης της κτηνοτροφίας δημιουργείται ένα καθεστώς που ανατρέπει της ισχύ των αγροτών, δεν επιτρέπει την ανάπτυξη των καλλιεργειών, εξ αιτίας του ότι οι κτηνοτρόφοι ζητούν και διεκδικούν τα βοσκήσιμα εδάφη. Επομένως, όσο αναπτύσσεται ένας όγκος κτηνοτροφικής παραγωγής, τόσο μετατρέπεται και σε πύεση στους πληθυσμούς-καλλιεργητές της πεδιάδας, τόσο οξύνεται η σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στους ανθρώπους της πεδιάδας και τους κτηνοτρόφους. Αυτό είναι το ένα πρόβλημα.

Το άλλο είναι η οργάνωση της παραγωγής που συνεπαγόταν την εκμετάλλευση της υλικής υποδομής των κτηνοτροφικών πληθυσμών, με τα κοπάδια του εφοδιασμού και την επιβολή της φορολογίας, που απορροφούσε αυτό το υπερπρόϊόν.

Η διάρκεια της ζωής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μια συνεχής πάλη, που άρχισε στο επίπεδο των δύο ομάδων και απλώθηκε στην εσωτερική διαστρωμάτωση των κοινωνιών που την αποτελούσαν.

Τα ίδια ισχύουν αναλογικά και για την κοινωνία του

Μετσόβου. Ύστερα από τούς αιώνες του εγκλωβισμού τους μέσα στη συντεχνιακή ακινησία, οι μετσοβίτες Βλάχοι του δερβενιού και της κτηνοτροφίας έσπασαν τον κλοιό τους με το εμπόριο του μαλλιού, αρχίζοντας από τη σύσταση του κοπαδιού και τη λειτουργία του τζελέπη. Η διεξόδυσή τους στην κρατική μηχανή με το λειτούργημα του τζελέπη, έγινε η διέξοδος προς την οικονομική τους κυριαρχία, με τον εμπορικό τους μετασχηματισμό. Και αυτό το "παιχνίδι" της σύγκρουσης και της οικονομικής τους κυριαρχίας κρίθηκε από το μηχανισμό του κρατικού εφοδιασμού. (Όλες αυτές οι ρυθμίσεις μπορούσαν να έχουν, γενικά, ήπια ή οξύτερη μορφή, ανάλογα με την εποχή και αυτό πάλι εξαρτιόταν σημαντικά από τη δημιουργημένη κατά τόπους κατάσταση, από τις φιλόδοξίες των τοπικών οθωμανών υπαλλήλων, όπως επίσης από το βαθμό της διεξόδυσης των υπόδουλων στην οθωμανική διοίκηση.

Ο εκχρηματισμός⁸⁹ της οικονομίας μαζί με την κρίση του συστήματος και με την προοδευτική ανεπάρκεια της παραγωγής της κτηνοτροφίας⁹⁰ οδηγούσε στην αδυναμία της τελευταίας ν' αντεπεξέλθει στις κρατικές ανάγκες και ταυτόχρονα δημιουργούσε αδιέξοδα στην παραγωγικότητα, τα οποία αντανakλούσαν στην ίδια ομάδα.

Η βαθμιαία ατόνηση της κτηνοτροφίας από την ανάλογη αδυναμία της να θρέψει περισσότερο πληθυσμό, η αδυναμία της να ξεπεράσει τα όρια της παραδοσιακής αυτοσυντήρησης με την παραγωγή (που δεν μπόρεσε να φτάσει στο ύψος των αναγκών, αλλά μόλις και με δυσκολία κατόρθωνε να ανταποκριθεί στις στοιχειώδεις ανάγκες διατροφής) εκδηλώθηκε με την αδυναμία εκτροφής προβάτων για τον εφοδιασμό, με τη μη τήρηση, εκ μέρους του κτηνοτροφικού πληθυσμού της υποχρέωσης προσφοράς προβάτων. Κύρια όμως εκδηλώθηκε με την άνιση, στο κοινωνικό επίπεδο, κατανομή του προϊόντος.

Το προϊόν, η διακίνησή του, ο πλούτος από την εμπορευματοποίηση του πέρασε στα χέρια μιας μικρής μειονότητας, ενώ η κοινωνία των βοσκών περνούσε στο περιθώριο της κοινωνικής ευημερίας.

Στην παρακολούθηση της φορολογικής διαδικασίας μπορούμε να επισημάνουμε την εξέλιξη της φορολογικής οθωμανικής πρακτικής, που άρχισε με την προσφορά σε είδος και πέρασε στον εκχρηματισμό. (Αυτό για την κοινωνία του Μετσόβου σήμαινε μόνο κοινωνική ανισότητα. Θα επανέλθουμε όμως στο πρόβλημα στο αντίστοιχο κεφάλαιο της κοινωνικής συγκρότησης.)

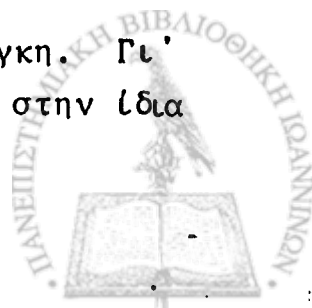

δ εφοδιασμός

Από τη στιγμή που η κτηνοτροφία περνάει στον οθωμανικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και εντάσσεται στο πρόγραμμα του κρατικού εφοδιασμού, αποκτά οικονομική σημασία για το κράτος καθώς: αφορά ένα πληθυσμικό σύνολο ευρύτερο ξεπερνάει την αυτοσυντήρητη ομάδα και διαμορφώνεται μέσα σε συνθήκες συναλλαγής, που δεν είναι πιά οι συνθήκες της ανταλλαγής σε είδος, στο πλαίσιο της ίδιας της ομάδας, αλλά αφορά το σύνολο της οθωμανικής κοινωνίας. Κύρια όμως η κτηνοτροφία οργανώνεται μέσα σ' ένα θεσμικό πλαίσιο που έχει ένα συγκεκριμένο σκοπό, διεκπεραιώνεται με διαδικασίες κρατικές, όπως αυτή της κρατικής συντεχνιακής αγοράς⁹¹.

Το ερώτημα εδώ είναι, αν τα νέα όρια αυτής της αγοράς διαφέρουν πραγματικά από αυτά της ανταλλαγής σε είδος: πράγματι ο μηχανισμός της οθωμανικής αγοράς του προϊόντος των κτηνοτροφικών ομάδων λειτουργεί με τη λογική της απορρόφησης του υπερπροϊόντος, αλλά δε διαφοροποιεί την παραγωγή. Αντίθετα, τοποθετεί τα όρια της ομάδας στο ίδιο σημείο παραγωγής, δεν ευνοεί την ανάπτυξη της δραστηριότητας, παρά στο μέτρο που το προϊόν την ενδιαφέρει για τις δικές της ανάγκες⁹². Έτσι, με τη θεσμοθετική λύση της οθωμανικής ρύθμισης της ένταξης της κτηνοτροφίας στην εθνική οικονομία, μπορούμε να προσεγγίσουμε αυτό τον τομέα του προϊόντος που το οικειοποιείται το κράτος, να δούμε πού πηγαίνει και σε τίνοσ τα χέρια βρίσκεται.

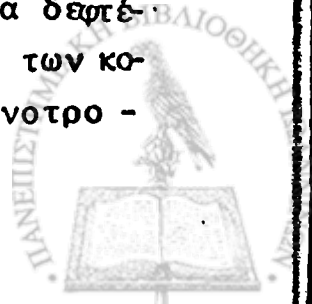
Ο ίδιος ο εφοδιασμός του κράτους αποτελούσε ανάγκη. Γι' αυτό ο μηχανισμός της διεκπεραίωσης λειτούργησε στην ίδια

λογική της επιβολής του φόρου, που ήταν στο βάθος δικαίωμα ζωής και δικαίωμα άσκησης της δραστηριότητας για τους κατακτημένους πληθυσμούς.

Η υποχρέωσή τους απέναντι στο κράτος περιλάμβανε την απόδοση ενός αριθμού προβάτων, ανάλογα με τον όγκο του κοπαδιού. Τα πρόβατα του εφοδιασμού εξαασφίζονταν με διάφορους τρόπους: με την ετήσια εθιμική συγκέντρωση, τις έκτακτες περιοδικές απαιτήσεις για τις ανάγκες του στρατού στις περιπτώσεις πολέμου, τέλος με τη βίαιη αγορά τους, φυσικά και με το μηχανισμό του εφοδιασμού, που ήταν σε γενικές γραμμές ο εξής: Η διοίκηση κατέφευγε στο ελεύθερο εμπόριο της εσωτερικής αγοράς, ώστε να εξασφαλίζει επάρκεια προβάτων, και για τον εφοδιασμό της Αυλής εφάρμοζε την πρακτική της μονοπωλιακής αγοράς. Ο Χασάμπασης της Πόλης έστελνε επί τόπου τους "σανίκι", υπαλλήλους που μετρούσαν την παραγωγή και απαγόρευαν τη διάθεσή της στο εμπόριο, πριν εξασφαλιστούν οι αναγκαίες για το κράτος ποσότητες. Προϋπολόγιζαν τις κρατικές ανάγκες και ζητούσαν την αναλογία. Προϋπολόγιζαν επίσης την παραγωγή και απαιτούσαν την απόληψη, συμπληρώνοντας το υπόλοιπο με την εισφορά σε είδος, που αγοράζονταν από το κράτος. Όριζαν πατόχρονα και την τιμή: η επιβολή της συντεχνιακής τιμής κάλυπτε και αυτό τον τομέα της αγροτικής παραγωγής, την κτηνοτροφία. Το κράτος πλήρωνε έναν αριθμό "ακτσέ" για το κάθε πρόβατο, κρατούσε τον αριθμό εγγεγραμμένο στα δεφτέρια και αυτή η εγγραφή, ο έλεγχος και η αγορά κάλυπτε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Σε επίπεδο διοικητικής ρύθμισης ο εφοδιασμός του κράτους είχε την αρχή του στην Πόλη, γιατί το μεγαλύτερο μέρος του προϊόντος προοριζόταν για εκεί και για τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας. Ειδική υπηρεσία ενεργούσε τις συγκεντρώσεις των κοπαδιών, τον έλεγχο, την εγγραφή τους στα δεφτέρια, εργασία που απαιτούσε χρόνο και παρακολούθηση των κοπαδιών από κοντά, περιδιάβαση στους τόπους της κτηνοτρο-

φίας. Η ίδια η υπηρεσία μετέφερε τα κοπάδια στην πόλη, στο λασάμπαση του κράτους, όπου ένας πολύπλοκος οργανισμός, σύνθετος από δικαιώματα και υποχρεώσεις ως προς τη διοχέτευση στο εμπόριο, στις συντεχνίες, διακλαδωνόταν σε μικρές αρμοδιότητες και σε πράξεις που έτειναν να αποφέρουν μεγαλύτερο όφελος, να καλύψουν μεγαλύτερες ανάγκες.

Ένω υπήρχαν οι υπάλληλοι του κράτους, που φρόντιζαν για τη συνεχή διεκπεραίωση, εντούτοις οι παραγωγοί από την πλευρά τους μετέτρεψαν αυτή την υπαλληλική διαδικασία την πήραν στα χέρια τους και διεκπεραίωναν έτσι το έργο οι ίδιοι, με τη μέθοδο της εκτροφής ειδικών κοπαδιών, που αποτελούσαν τα πρόβατα του κράτους. Ήταν οι "σελεπκεσάν", οι έμποροι των κοπαδιών, οι πραγματευτές των κρατικών προβάτων, υπάλληλοι του κράτους που μετατράπηκαν έτσι σε ειδικούς προμηθευτές της Αυλής, περνώντας μ' αυτό τον τρόπο στην κρατική υπαλληλική μηχανή.

Ο κτηνοτρόφος που διέθετε τα πρόβατα έτρεφε και έναν αριθμό που αντιστοιχούσε στη φορολογική του υποχρέωση, ώστε να μπορεί το άλλο μέρος της παραγωγής να το περνάει στο ελεύθερο εμπόριο, αποκτώντας περισσότερο κέρδος. Το αποτέλεσμα αυτής της διευθέτησης ήταν, άνθρωποι του χρήματος από το ελεύθερο εμπόριο να γίνονται σελεπκεσάν, κτηνοτρόφοι του κράτους. Κάποτε αυτός ο νέος προμηθευτής συνέπεσε, συνδυάστηκε με τον αποστολέα του κράτους, τον τζελέπη, οπότε ταυτίστηκε ο ρόλος τους, στο ίδιο πρόσωπο.

Ο εφοδιασμός λειτούργησε μέσω της κατηγορίας των παραγωγικών δυνάμεων, των κτηνοτρόφων, όσοι είχαν τη δυνατότητα εκτροφής κοπαδιών του κράτους, αυτών που το ίδιο πωσούσιμα ευνοούσε. Τοις εξασφάλιζε αντικείμενικές συνθήκες ανάπτυξης, της κτηνοτροφίας και του εμπορίου κατά συνέπεια, με απαλλαγές, διευκολύνσεις, στη βόσκηση των κοπαδιών, δικαιώματα στις γαίες της πεδιάδας και με τη μεγάλη ελαστικότητα στην οικονομική τους συμπεριφορά, την α-

νοχή και τις δυνατότητες και τα περιθώρια που είχαν στη διακίνηση των κοπαδιών, και τη συμμετοχή στο εμπόριο, κυρίως με τις ευκαιρίες που δημιουργούσε αυτή η ίδια η μεταφορά και η εξαίρεση από τον έλεγχο και η αδυναμία να καταμετρηθεί με ακρίβεια η ποσότητα που αντιστοιχούσε στον πραγματικό όγκο του κοπαδιού. Το αποτέλεσμα ήταν βέβαια μια επέκταση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας που το όριο της καθοριζόταν πια από τη τζελεπική σχέση και έφτανε στο ελεύθερο εμπόριο.

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι τα τζελεπικά προνόμια, απαλλαγές και διευκολύνσεις είχαν εμπορικό χαρακτήρα, ενώ του δερβενιού ήταν στρατιωτικά (δημογραφικά ακόμα, θα μπορούσαμε να πούμε). Και στις δύο περιπτώσεις αφορούσαν την ίδια ομάδα και έτσι η στρατιωτική ομάδα εξακολουθούσε να μπορεί να διεκδικεί το ζωτικό της χώρο και τις αντικειμενικές συνθήκες εργασίας, μέσα στο ίδιο το σύστημα.

Επανέρχομαι στον εφοδιασμό για να πώ, ότι ένα μέρος των αναγκών προβάτων το κράτος το προσπορίζεται ήδη από το ελεύθερο εμπόριο, που διεξάγεται στην πόλη. Το ποσοστό της απόληψης από το εμπόριο ρύθμιζε με την ίδια μονοπωλιακή πρακτική, που έθετε σε έλεγχο τη διακίνηση του προϊόντος, και με τους φόρους με τους οποίους επιβάρυνε τους εμπόρους, ως δικαίωμα αγοράς, τελωνείου, ώστε τελικά διαμορφωνόταν μια πιεστική κατάσταση βιαιότητας αγοράς, που βάραινε πάνω στις παραγωγικές δυνάμεις, που με τη σειρά τους κατέφευγαν στο εμπόριο, γιατί τους άφηνε κάποια περιθώρια απάλλαγών και διευκολύνσεων.

Μέσα στο καινόμενο του εφοδιασμού μπορούμε να παρακολουθήσουμε την επιβολή και το βαθμό της οθωμανικής κυριαρχίας, αλλά, από την άλλη, το βαθμό που η κατακτημένη ομάδα μπόρεσε να διεκδικήσει - και τα μέσα με τα οποία μπόρεσε να την πετύχει - την οικονομική της ανεξαρτησία, παράλο

που χρειάστηκαν διαδικασίες τεσσάρων σιόνων, για να μπορέσει η ομάδα των κατακτημένων να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και να πραγματώσει την έξοδό της από το τιμαριωτικό σύστημα και τον τσιφλικικό κλοιό της εκμετάλλευσης.

Μπορούμε ακόμα να κάνουμε μερικές σκέψεις με τις παρατηρήσεις που ακολουθούν, για να δούμε κύρια πώς διαμορφώθηκε και πώς λειτούργησε ο συσχετισμός των υποχρεώσεων και των απαλλαγών για την κτηνοτροφία, αφού οι υποχρεώσεις αφορούν το κοπάδι, αλλά και τη γή, και ταυτόχρονα ακολουθούν την εξέλιξη του συστήματος από το τιμάριο στο τσιφλικι, που αντικαθρέφτιζε και τη νομισματική κρίση του συστήματος και το γενικότερο οικονομικό αδιέξοδο της Αυτοκρατορίας.

Η φορολογία σε είδος ή η απόληψη εξασφάλιζε στο κράτος τη διαρκή προμήθεια, ανθεκτική και ανταποκρινόμενη στην αναπροσαρμογή των τιμών, κατάλληλη για την ασφάλιση από τη νομισματική κρίση και την αναπροσαρμογή. Οι κτηνοτρόφοι από την πλευρά τους φρόντιζαν για την πληρωμή του ελάχιστου φόρου και το κατόρθωναν, στο μέτρο που οι κρατικές ανάγκες επιτρέπανε στη διοίκηση την πολιτική των απαλλαγών.

Η φορολογία των προβάτων και η μεγιστοποίηση του ποσοστού έφερνε την κτηνοτροφία σε αδιέξοδο, προοδευτική φτώχεια που οι κτηνοτρόφοι την αντιμετώπιζαν με διαρκείς διεκδικήσεις, καθώς η απόδοση της φορολογίας σε είδος δεν άφηνε κανένα περιθώριο κέρδους λόγω της υποτίμησης του νομίσματος. Αυτό ωστόσο το μικρό κέρδος, που μπορούσε να έχει η ομάδα από τη νομισματική κρίση της εποχής προσπαθούσε να το κερδίσει από το εμπόριο την αποφυγή του ελέγχου, την προώθηση μεγαλύτερου μέρους των προϊόντων προς την αγορά και το ελεύθερο εμπόριο, που η ίδια η αυτοκρατορία προωθούσε στη δυτική Ευρώπη, και είχε αφήσει στα χέρια αυτών των ίδιων ομάδων. Φυσικά οι δυσχέρειες έπλητταν κύρια τους κτηνοτρόφους που έμεναν να συνεχίζουν την κτηνοτροφία στα ορεινά και, φυσικά, απ' αυτούς, πρώτα τους

μικροβοσκούς και έπειτα τους μεγαλοκτηνοτρόφους, που είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες να ξεφύγουν την οθωμανική πείση⁹³.

Το κράτος είχε διατάξεις, που αφορούσαν την αγορά προβάτων, τη διευκόλυνση της αγοράς, για να αντιμετωπίσουν οι τζελέπηδες τον ανταγωνισμό αυτών που πουλούσαν στους χασάπηδες. Για να μην αγοράζουν πριν από τους τζελέπηδες οι χασάπηδες, και για να εμποδίζει η κυβέρνηση αυτό το ποσοστό του κέρδους, εξασφαλίζοντας και επάρκεια, απαγόρευε την αγορά κρέατος σε άτομα άλλα εκτός από το σώμα των τζελέπηδων. Οι τζελέπηδες αγόραζαν πρόβατα και στη συνέχεια τα διέθεταν στο κράτος. Αλλά αυτοί ήταν οι κρατικοί έμποροι, που αναπλήρωναν ό,τι δεν επαρκούσε από την οφειλή των κτηνοτρόφων, με πολύ χαμηλή τιμή, χαμηλότερη από την προκαθορισμένη της αγοράς. Αυτό για το τζελέπη σήμαινε μια μικρή δυνατότητα κάποιου κέρδους έτσι που η τιμή συνεχώς να πέφτει με την προτεραιότητα της αγοράς, από την πλευρά του κράτους, που δεν ήταν άλλη από τη συντεχνιακή τιμή. Στο κράτος πουλιούνται με τη μικρότερη, ορισμένη τιμή από τους τζελέπηδες, κάτι που, ενώ για το κράτος σημαίνει συντεχνιακή αγορά, και για τον τζελέπη σημαίνει μια μικρή αμοιβή, που του δίνει ωστόσο κι ένα περιθώριο να δημιουργεί τα κοπάδια του εφοδιασμού και να μεταβάλλεται συγκρό-
 νως σε παρτηνικό και έμπορο.⁹⁴ Αυτό το γεγονός ενίσχυε την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την είσοδο στην υπηρεσία αποτελούσε η εγγυημένη οικονομική ευχέρεια. Η υλική βάση ήταν κριτήριο για την εισαγωγή οποιουδήποτε στην κατηγορία αυτή, και γινόταν με τη διαδικασία πάλι της εγγραφής στα δεφτέρια των δημόσιων υπηρεσιών. Παρόλο που πρόκειται για μια υποχρεωτική υπαγωγή αυτών των ατόμων στην υπηρεσία εντούτοις το δικαίωμα εγγραφής είχαν μόνο άνθρωπα του πλούτου. Η συγκέντρωση των κοπαδιών, η συγκρότηση κοπα-

διού για το κράτος από μια μερίδα ατόμων, που είχαν το χρήμα, δεν ήταν άλλο από την εκμίσθωση της φορολογίας, όπως αυτή συντελέστηκε στην αυτοκρατορία και έδωσε το σχήμα που άρχιζε από την αρχική διαχείριση της φορολογίας μέχρι την ισόβια εκμίσθωσή της.

Σ' αυτή την διαδικασία και το μηχανισμό του κράτους δεν μπορούσαν να εισαχθούν άτομα που δε διέθεταν πλούτο: Όσοι είχαν κάποιο πλούτο μπορούσαν να μισθώσουν το σύνολο της φορολογίας, σε βάση διοικητική-υπαλληλική, που, όπως είναι φανερό, δημιουργούσε μια σειρά από νέες σχέσεις μέσα στην ίδια την κοινωνία των κτηνοτρόφων, μέσα στην κοινότητα του χωριού. Οι αγροτικές μάζες γενικότερα, τόσο οι βοσκοί όσο και οι μικροί παραγωγοί, δε μπορούσαν ν' ανταποκριθούν: ήταν αυτές που κατά κύριο λόγο φορολογούσε το κράτος, χωρίς την ελάχιστη κατανόηση και το παραμικρό περιθώριο ελαστικότητας και ασφάλισης, ενώ η ίδια η κτηνοτροφία και η αγροτική οικονομία εξαρτιόταν από την αστάθεια των κλιματολογικών συνθηκών και τις ανοργάνωτες συνθήκες παραγωγής. Κι ωστόσο τότε προπάντων η οθωμανική απαίτηση έτεινε στο αντίθετο άκρο της μέγιστης απόληψης της μεγαλύτερης δυνατής εκμετάλλευσης.

Οι άνθρωποι του πλούτου, της διαχείρισης της φορολογίας, της κοινοτικής διοίκησης, όπως θα δούμε, πέτυχαν πιά πέρα τη σύμπραξη με το τσιφλικι ως κτηνοτρόφοι και κατόρθωσαν να μετατρέψουν την τσιφλικική σχέση σε δικό τους όφελος, ενώ ταυτόχρονα αυτό απέβαινε σε βάρος των αγροτών στην πεδιάδα, κι ενώ στο εσωτερικό της κοινότητας ξεχώριζαν καθαρά οι άνθρωποι του πλούτου από τους ανθρώπους του οικονομικού αδιέξοδου. Η μοίρα των μεγαλοκτηνοτρόφων ήταν άλλη.

Η λειτουργία της συντεχνιακής αγοράς όσον αφορά την διακίνηση των κοπαδιών και των προϊόντων της κτηνοτροφίας φτάνει σε αδιέξοδο⁹⁵ και γι' αυτό αναζητείται η λύση στο

εμπόριο, περνάει στα χέρια της ομάδας που έχει στα χέρια της αυτά τα προϊόντα. Αλλά αυτό σημαίνει μετασχηματισμό της ομάδας, το τέλος δηλαδή της κτηνοτροφίας και τη δημιουργία της εμπορικής τάξης, που βγήκε από τους κόλπους της κτηνοτροφίας και δεν επέτρεπε, προχωρώντας, τη διαρκή επένδυση στη δραστηριότητα, αλλά προσανατολίστηκε στις κατευθύνσεις της εποχής, την ανάπτυξη της γεωργίας.

Στο εσωτερικό της εμπορικής δραστηριότητας που απέρρευε από το λειτούργημα του τζελέπη δημιουργήθηκε ένα κύκλωμα εμπορίου στηριγμένο καταρχήν στα κοπάδια του κράτους. Αυτό είχε σαν συνέπεια, να κρατούν οι τζελέπηδες στα χέρια τους την κτηνοτροφία και συγχρόνως να ελέγχουν το εμπόριο.

Ο νέος έλεγχος δημιουργούσε και μια νέα σχέση με το κράτος, καθώς και μια νέα σχέση με την υπόλοιπη ομάδα.

Αυτό το ρόλο ελέγχου πήρε η μεγάλη κτηνοτροφική οικογένεια —το τσελιγκάτο—⁹⁶ που πέρασε στη τζελεπική σχέση με το κράτος, και η σχέση αυτή έδινε το άνοιγμα στο εμπόριο από τη μια και στην "προστασία" των κτηνοτρόφων από την άλλη, των βοσκών δηλαδή, από τους μεγαλοκτηνοτρόφους.

Η πιο πέρα συνέπεια ήταν η εκμετάλλευση αυτού του μέρους της κοινωνίας από το τμήμα των παραγωγών που διέθετε τα μέσα παραγωγής. Από τη μεριά του το ίδιο το σύστημα ευνοούσε αυτή την ακινησία των μαζών και τη δημιουργία εξάρτησης την υπαγωγή των μαζών στα ανώτερα στρώματα του πλούτου. Έτσι η Αυτοκρατορία προωθούσε τη συγκεντρωτική ιδεολογία της.

Με το στρώμα αυτό των τζελέπηδων διαπιστώνουμε τσιφλικικές σχέσεις εξάρτησης, που μετέτρεπαν το σύνολο των βοσκών, το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού, σε εξαρτημένη δύναμη εργασίας, πράγμα που σήμαινε οικονομική "προστασία", ενώ στο βάθος δημιουργήθηκε ένα καθεστώς κοινωνικού ελέγχου και ηθικής τάξης, από την οποία δε μπορούσε να ξεφύγει ο βοσκός και η οικογένειά του⁹⁷.

η έξοδος στο εμπόριο

Απαραίτητη προϋπόθεση για την είσοδο των κτηνοτρόφων στο σώμα των κρατικών εφοδιαστών ήταν η κατοχή κάποιου κοπαδιού. Η υλική υποδομή ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την είσοδό τους. Κατά συνέπεια στάθηκε η προϋπόθεση για την άσκηση του εμπορίου, που συνεπέφερε και τη δυνατότητα ενός πλούτου, ο οποίος μπορούσε να ανεξαρτητοποιήσει τον κτηνοτρόφο από τον οθωμανικό έλεγχο. Οι τζελέπηδες ήταν μεγαλοκτηνοτρόφοι και βιοτέχνες ταυτόχρονα, ήταν λοιπόν άνθρωποι του πλούτου, και με την προϋπόθεση αυτή εισέρχονται στην τζελεπική κοινωνία. Μ' άλλα λόγια η βιοτεχνική απασχόληση συντελεί στην πρόσβαση ορισμένων ατόμων στον κορμό της κτηνοτροφίας και στο εμπόριο και τη δημιουργία ενός πλούτου στα χέρια της κτηνοτροφικής ομάδας.⁹⁸

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις οι τζελέπηδες προέρχονται από το βιοτεχνικό περιβάλλον, όπου όλοι σχηματίζουν ένα κοπάδι για να το διαθέσουν στο κράτος και έχουν ένα άλλο επάγγελμα, το οποίο τους εξασφαλίζει και την εγγύηση για την άδεια συγκρότησης του κοπαδιού για το κράτος δηλαδή της εισόδου στην τζελεπική κατηγορία των υπαλλήλων. Η προέλευση των τζελέπηδων από το βιοτεχνικό σώμα μαρτυρείται στη Βουλγαρία, αλλά είναι πιθανό ότι μιά ανάλογη έρευνα θα έδινε το ίδιο αποτέλεσμα και για τα ελληνικά πράγματα. Η ομάδα που ανταποκρίνεται στην πρόσκληση, είναι αυτή που διαθέτει τις πρώτες ύλες, προϊόντα της κτηνοτροφίας,

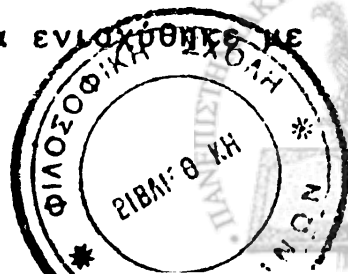

τα οποία η Ευρώπη αυτή τη στιγμή ζητάει.

Αυτό αφορά και τους Βλάχους, που συμμετέχουν στον εφοδιασμό, από το 17 αι. Αυτή την εποχή υπάρχει μια μεγάλη κτηνοτροφία ενταγμένη στον οθωμανικό τρόπο της οργάνωσης της παραγωγής και στο εμπόριο. Ωστόσο η εμπορευματοποίηση του μαλλιού και η αφαίρεση μέρους μόνο της παραγωγής, που πήγαινε στο εμπόριο, αποτελούσε αρνητικό στοιχείο, περιόριζε το περιθώριο της αποδοτικότητας μέσα στα πλαίσια του κρατικού τρόπου οργάνωσης, δρούσε, τελικά, αποφασιστικά για την αποδυνάμωση της δραστηριότητας αυτής και επιτάχυνε το οικονομικό αδιέξοδό της.

Η αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας απορροφούσε ένα ποσοστό πληθυσμού, αυτό που δεν μπορούσε να ζήσει μέσα στην αυτοκατανάλωση. Και υπάρχει ένα μέρος της ομάδας που βγήκε στο εμπόριο στηριγμένο στην οικογενειακή συνεκτικότητα, που οργανώθηκε επίσης με συντεχνιακή μέθοδο μεταφοράς και διοχέτευσης στο πλαίσιο αυτής της κτηνοτροφικής οικογένειας. Βέβαια αυτό το εμπόριο διακόπτει τη συνέχεια της δραστηριότητας για την κάλυψη των αναγκών της αυτοσυντήρησης και της αυτοκατανάλωσης. Εξάλλου η αδυναμία του κρατικού ελέγχου να δράσει πιο πέρα και να οργανώσει και το μέρος εκείνο της παραγωγής, που πήγαινε στο εμπόριο, εκφράζει την αδυναμία του κράτους να εκσυγχρονίσει την οργάνωση της παραγωγής. Με άλλα λόγια την αδυναμία του να διευρύνει την παραγωγή. Γι' αυτό καταφεύγει στις μεθοδεύσεις της φορολογικής σκλήρυνσης που οδηγούν το σύστημα σε αδιέξοδο.

Για το ίδιο το οθωμανικό κράτος η μεγάλη σημασία της κτηνοτροφίας είναι αυτονόητη. Η κρατική μηχανή φαίνεται ότι στηρίζεται εξ ολοκλήρου, και σ' όλη την επικράτεια μέχρι το 17 αι., στην κτηνοτροφία. Έτσι εξηγείται άλλωστε και η έκταση των προνομίων, με τα οποία ενίσχυε την κτηνοτροφική παραγωγή και χάρη στα οποία ενισχύθηκε με

τον τρόπο που σημειώθηκε στα προηγούμενα, η κίνηση του εμπορίου, που αποτελούσε και την πραγματική οικονομία και μιά συμπεριφορά με κριτήρια και διαδικασίες όντως οικονομικές, πέρα και πάνω από το επίπεδο της αυτοσυντήρησης (το τελευταίο κάλυπτε η οικονομία των μονοπωλίων της Αυτοκρατορίας).

Το εμπόριο με τα πρόβατα του κράτους είναι ένα σημείο μεγάλης σπουδαιότητας και για την κτηνοτροφική ομάδα. Το κράτος ενισχύει την κτηνοτροφία, γιατί τη χρειάζεται. Η ομάδα εκμεταλλεύεται την ευνοϊκή αυτή συγκυρία και με το μηχανισμό του κρατικού εμπορίου βρίσκει διέξοδο στο ελεύθερο εμπόριο, που της αφήνει και μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους. Οι Τούρκοι αυξάνουν τις απαιτήσεις τους, αλλά και οι κτηνοτρόφοι τις δικές τους.

Η αναμέτρηση αυτή αρχικά κλίνει προς τη μεριά της κτηνοτροφίας, και συνολικά υπέρ της ομάδας, αλλά αποτελεί και την απαρχή της διαφοροποίησης και του μετασχηματισμού της ομάδας, που άρχιζε από την κτηνοτροφία, αλλά ήδη είχε περάσει στη μετανάστευση και το εμπόριο και μεταβληθεί σε εμπορική κοινωνία, με μικρή κτηνοτροφία και διαστρωμάτωση πλούσιων και φτωχών.

Η συσσώρευση πλούτου στα χέρια ενός τμήματος αυτής της κοινωνίας και η αντίθεση ανάμεσα στα στρώματα των πλούσιων και φτωχών δημιουργήθηκε ανάμεσά τους, ακριβώς στη βάση του κρατικού εφοδιασμού, και από τις σχέσεις που αυτός δημιούργησε.

Η συνολική, σε κοινοτική βάση, εκμίσθωση της φορολογίας δημιουργούσε ένα μηχανισμό εξάρτησης και υπαγωγής των μικροκτηνοτρόφων στους μεγαλύτερους, αφού οι πρώτοι αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στη φορολογία.

Κοινωνική ανισότητα είναι λοιπόν το ένα αποτέλεσμα της πραγματικής του εφοδιασμού, και το άλλο είναι η έξο-

δος στο ελεύθερο εμπόριο, η συμμετοχή της ομάδας (του τμήματος που είχε τη δυνατότητα) στο "παιχνίδι" του εκχρηματισμού της οικονομίας, που αρχίζει στην Ευρώπη από το 16 αι.⁹⁹.

Η ισορροπία των δύο βασικών παραγόντων της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, των κρατικών αναγκών και της προνομιακής μεταχείρισης, προχωρούσε και από τις δύο πλευρές προς όφελος και των δύο, ώστε το ένα να ενισχύει το άλλο, οι κρατικές ανάγκες να δημιουργούν το κλίμα της συνέχισης της άσκησης της δραστηριότητας. Ο αυξανόμενος ακόμα όγκος της κτηνοτροφίας, όπως φαίνεται από την αντίστοιχη εμπορική δράση του μαλλιού, με την εμπορευματοποίηση και την αποφυγή του κρατικού ελέγχου, ξεπερνούσε το κρατικό μονοπώλιο και τη συντεχνία και ανέτρεπε, μέσω του εμπορίου, τη λογική της οθωμανικής οικονομίας και την πρακτική της κυριαρχίας, ξεπερνώντας το φράγμα του κρατικού ελέγχου, της συντεχνιακής τιμής. Δημιουργούσε έτσι τη δυνατότητα σχηματισμού κάποιου πλούτου στο εξωτερικό που προερχόταν από το εμπόριο της αυτοκρατορίας στη Δύση.

Από την άλλη, η υπαλληλοποίηση αυτής της ίδιας της κτηνοτροφικής ομάδας έδωσε μιά κατηγορία μεταφορέων εμπορών δημιούργησε μιά συνέχεια στην εμπορική και μεταφορική κίνηση στα λιμάνια της δυτικής παραλίας της Αυτοκρατορίας και στο εξωτερικό, στη Δύση αρχικά, προς Βορρά αργότερα.

Στην εξέλιξη της οικογενειακής κατάστασης των κτηνοτροφικών οικογενειών, τις οικογενειακές επιχειρήσεις, την οικογενειακή τους οργάνωση και το πέρασμα αυτών των προσώπων στο εμπόριο, μπορούμε να παρακολουθήσουμε, παρά τα κενά της ιστορίας την κατάληξή τους στους ειεργέτες της τρίτης γενιάς της οικογένειας¹⁰⁰.

Μερικές ακόμα υποθέσεις για την κτηνοτροφική πραγματικότητα μπορούμε να κάνουμε με βάση αυτά τα ιστορικά

δεδομένα, τις μαρτυρίες της τοπικής ιστορίας, αλλά και τη διαδικασία και τη λειτουργία των οθωμανικών θεσμών και της οικονομικής πραγματικότητας της αυτοκρατορίας.

Στη φορολογική κρατική διαδικασία της απόληψης σε είδος, στο ποσοστό της αναλογίας σε πρόβατα κρινόταν η επιβίωση και η συνέχεια της κτηνοτροφίας, και της ομάδας των Βλάχων. Από το βαθμό της επίταξης ή αντίθετα της ιδιοποίησης του προϊόντος και της επιστράτευσης της ομάδας στον κρατικό μηχανισμό του εφοδιασμού εξαρτιόταν η είσοδος της ομάδας στον κρατικό οθωμανικό έλεγχο.

Με άλλα λόγια παιζόταν το παιχνίδι της κυριαρχίας της οθωμανικής ομάδας στις παραγωγικές δυνάμεις και στα παραγωγικά μέσα, με όλα τα επακόλουθα: θα κρινόταν ποιός θα ιδιοποιείται το υπερπροϊόν, και σε τίνοσ χέρια θα μείνει το κέρδος.

Το σύστημα λειτουργούσε με συνέπεια για το οθωμανικό κράτος. Η εκμετάλλευση του πληθυσμού και της υλικής του βάσης δεν άφηνε έξω από το φορολογικό σύστημα ούτε τους Βλάχους κτήνοτρόφους των βουνών. Σ' αυτή τη σχέση, που δημιουργούσε η ενσωμάτωση της κτηνοτροφίας στον οθωμανικό οργανισμό, μπορούμε να παρακολουθήσουμε την πάλη "ανάκτησης", που η ομάδα διεξήγε συνεχώς, πάλι ενάντια στην οθωμανική κυρίαρχη τάξη, για τη δική της οικονομική επικράτηση, που ξεκινούσε αρχικά ως αγώνας επιβίωσης. Η προοδευτική "ταξική συνειδητοποίηση" δε μπορούσε να ξεπεράσει τα δεδομένα του δικού της αρχαϊσμού, και της "κοινωνικής ιεραρχίας αξιών" της Αυτοκρατορίας.

Ωστόσο, επειδή η αγροτική πολιτική της Αυτοκρατορίας δεν ήταν ευνοϊκή, παρά για την κάλυψη των αναγκών της και για το δικό της όφελος, αυτό ανέτρεπε συχνά τις ευνοϊκές για την ομάδα συνθήκες. Το οθωμανικό κράτος δεν ενδιαφερόταν για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας, αλλά μόνο για την είσπραξη των προσόδων, τον εφοδιασμό.

Έτσι παρατηρείται το φαινόμενο, μερικοί τομείς, ευκαιριακά, να αναπτύσσονται υπέρμετρα, ή σε βάρος άλλων, με αποτέλεσμα το κέρδος και την ευημερία ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων, ενώ οι πλατιές μάζες του πληθυσμού γίνονταν φτωχότερες και υπέφεραν, πιέζονταν με δανειστικές οικονομικές και ηθικές υποχρεώσεις. Η Τουρκοκρατία στάθηκε για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ένα σύστημα που επέτρεπε την κοινωνική ανισότητα και ευνόησε μιαν υπαλληλική αριστοκρατία, μια κεντρική εξουσία, με όλα τα κενά και τις ρωγμές που συνεπιφέρει ακριβώς η αδυναμία του συγκεντρωτισμού και της υπαλληλοποίησης.

Στο πλαίσιο των γενικών αρχών του συστήματος της οργάνωσης της παραγωγής, η ευνοϊκή μεταχείριση των τζελέπηδων και των παραγωγών και η τακτική των φορολογικών απαλλαγών των κατοίκων του δερβενιού διαμόρφωσε συνθήκες ευνοϊκές για τη συνέχιση της κτηνοτροφίας. Η φορολογία επέτρεπε, με το καθεστώς των απαλλαγών, τη διατήρηση των συνθηκών της άσκησης της δραστηριότητας. Τα προνόμια του δερβενιού, που είναι οι συγκεκριμένες φορολογικές απαλλαγές και ταυτόχρονα κάποιες τοπικές αυτονομίες, κάποια διευρυμένα πλαίσια διοίκησης και περιθώρια αυτοδιαχείρισης, επέτρεψαν στον πληθυσμό να μη μεταναστεύσει και να μείνει στη θέση του, συνεχίζοντας την επίδοσή του στην κτηνοτροφία της περιοχής. Με τις φορολογικές και ευνοϊκές αυτές ρυθμίσεις, που αφορούν την άσκηση της κτηνοτροφίας με σκοπό την κρατική επάρκεια στον εφοδιασμό και τη διατροφή, η κτηνοτροφία θα αναπτύσσεται από το 15 αι. μέχρι και το 18 αι., όταν το σιτάρι θα επισκιάσει με τον όγκο του αυτή την παραγωγή.

Η κτηνοτροφική ομάδα από τότε τρέπεται στη γεωργία¹⁰¹. Το πληθυσμικό δυναμικό της στρέφεται στην καλλιέργεια του καλαμποκιού και του καπνού στις πεδιάδες της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας.

Η έναξη της κτηνοτροφικής ομάδας στο οθωμανικό πλαίσιο προϋπόθετε και διατήρηση των συνθηκών της κτηνοτροφίας, των όρων που επέτρεπαν την παρουσία της και εξασφάλιζαν τόσο τη συνέχεια της ομάδας, όσο και τον κρατικό εφοδιασμό. Οι όροι αυτοί συνεπάγονταν κάποια ειδική μεταχείριση για την ικανοποιητική παρουσία της δραστηριότητας και την επάρκεια της παραγωγής. Σήμαιναν ελευθερία στη βόσκηση ελεύθερες και χωρίς σύνορα εκτάσεις, που έρχονται σ' αντίφαση με τον τιμαριωτικό χωρισμό της εδαφικής επικράτειας.

Αλλά η Αυτοκρατορία αυτές τις αντιφάσεις τις γεφύρωσε με τη φορολογία δημιουργώντας ιδιόμορφα καθεστώτα για τις διάφορες πληθυσμικές ομάδες που περνούσαν στην κατοχή τους.

Το καθεστώς του δερβενιού εξαιρούνταν από την τιμαριωτική ρύθμιση; θα λέγαμε, με αντάλλαγμα την παραμονή του πληθυσμού στον τόπο, που αποτελούσε και προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιάς κτηνοτροφίας, που αρχικά βέβαια δεν ήταν σημαντική. Όσο ο πληθυσμός μετακινείται προς την πεδιάδα, δημιουργεί μιά περισσότερο αναπτυγμένη κτηνοτροφία, και το δερβένι αποτελεί το καλοκαιρινό χωριό, με το ειδικό καθεστώς των "τοπικών αυτονομιών": εφαρμόζεται μιά ευνοϊκή μεταχείριση και για το δερβένι και για τον εφοδιασμό, αλλά ταυτόχρονα δημιουργείται σύγκρουση στο χώρο της πεδιάδας, που είναι σύγκρουση δύο επιπέδων: οθωμανών κατακτητών και μεγαλοκτηνοτρόφων της πεδιάδας. Η σύγκρουση αυτή είναι ταυτόχρονα και αντίθεση ορεινών και πεδινών, κτηνοτρόφων και καλλιεργητών της γης. Αλλά το οθωμανικό κράτος, που ενδιαφέρεται για την απόληψη και όχι για την παραγωγικότητα, με τις συνθήκες που διαμόρφωσε, μέχρι το 17 αι., ευνοεί την κτηνοτροφία και ασκεί μιά πολιτική κατά των γεωργών, οι οποίοι δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στη μεγάλη εκμετάλλευση, εξουθενώνονται, χωρίς δύναμη προβολής αντίστασης και διεξόδου (μεμονωμένα ανίσχυρα φαινόμενα οι επαναστάσεις του 17 αι. - 18 αι.).

• Η ευνοϊκή μεταχείριση της κτηνοτροφίας συνεχίζεται μέ-...
 χρις ότου οι εκτατικές καλλιέργειες του τσιφλικιού περύ-
 ζουν τη βοσκήσιμη γη και αναγκάζουν τους κτηνοτρόφους να ανα-
 ζητήσουν διέξοδο στο ύδριο το τσιφλικι. Άλλωστε είναι η μόνη
 δυνατότητα που έχουν αυτή τη στιγμή, και οι μόνοι που έχουν
 αυτή τη δυνατότητα, αφού οι γεωργοί είναι ανίσχυροι.

Μια σύγκριση της κατηγορίας των δερβετιζήδων με τους
 τζελέπηδες δείχνει ότι οι δεύτεροι σ' αντίθεση με τους
 πρώτους, (που δεν έχουν κανένα περιθώριο ανάπτυξης και
 ακολουθούν, θα λέγαμε, την τύχη όλων των πληθυσμών που
 δεν είχαν την ευκαιρία να περάσουν στη ζώνη ανάπτυξης που
 δημιουργήθηκε με το εμπόριο), οι τζελεπήδες, λοιπόν, με τα
 δικά τους προνόμια ενισχύουν το καθεστώς μιάς διαρκούς πλά-
 ης που θα τους επέτρεπε τη συνέχεια της δραστηριότητας.

Το γεγονός δεν αποκλείει την ταυτόχρονη παρουσία ε-
 νός δερβετιζή και κάποιου μεγαλοκτηνοτρόφου, πάντως αυτό
 είναι σπάνιο και καταρχήν αυτή τη δυνατότητα την έχουν
 μόνο οι Οθωμανοί: οι Γιουρούκοι π.χ., που γίνονται πλού-
 σιοι κτηνοτρόφοι γιατί διαθέτουν τη γή. Όσοι δηλαδή πλη-
 θυσομοί διαθέτουν τα μέσα παραγωγής έχουν περισσότερες δυ-
 νατότητες να αναπτύξουν την κτηνοτροφία. Γι' αυτό παρα-
 τηρούμε το διαρκή αγώνα των πληθυσμών να διατηρήσουν και
 να αυξήσουν τις βοσκήσιμες εκτάσεις των κοπαδιών τους.
 Αυτή τη σημασία έχουν οι διεκδικήσεις τους.¹⁰²

Τα προνόμια λοιπόν, που αφορούν τις διεκδικήσεις
 της γης, και η σύγκρουση ανάμεσα στο στρώμα των οθωμανών
 και των χριστιανών κτηνοτρόφων της Αυτοκρατορίας μας δί-
 νουν την εικόνα της σκληρής προσπάθειας που γίνεται για
 την ιδιοποίηση και τη χρήση της γης. Η ιδιοκτησία της
 είναι ένα σημείο μεγάλης σύγκρουσης, για το κράτος, που
 θέλει να διατηρήσει την κυριότητα της γης, να αυξήσει τη
 φορολογική απόληψη, να χρησιμοποιήσει τους αγροτικούς
 πληθυσμούς για τη διατροφή της Αυτοκρατορίας.

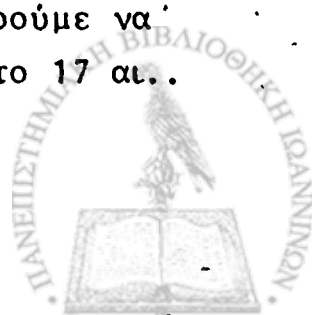
Από τη μελέτη του θεσμού των τζελέπηδων εξάγεται ακόμα η κατάσταση της κτηνοτροφίας, η πραγματοποιημένη ήδη διαφοροποίηση ως προς την οικονομική άνεση και τον πλούτο, με τη διάκριση της κλίμακας των κτηνοτρόφων ανάλογα με τον αριθμό των κοπαδιών και των προβάτων που διαθέτουν, ακόμα και τη νομική κάλυψη της υπόστασής τους.

Από τα αρχεία μπορούμε να επαληθεύσουμε τα στοιχεία που μας ενδιαφέρουν: τις διαστάσεις, τον όγκο της κτηνοτροφίας, το βαθμό κατά τον οποίο συνετέλεσε η κτηνοτροφία στη διαμόρφωση μιάς κοινωνικής μορφής και στην ολοκλήρωση ενός κοινωνικο-οικονομικού πρότυπου, που λειτούργησε στους αιώνες της τουρκικής κατάκτησης, και συνέχισε να λειτουργεί ως τις μέρες μας παραδοσιακά, ως ο "παραδοσιακός" πολιτισμός των σύγχρονων παρατηρητών και μελετητών.

Το ποσοστό ενός λάθους υπολογισμών και συμπερασμάτων αίρεται, νομίζω, από την πολλαπλή επαλήθευση των καινομένων μέσα στους οθωμανικούς θεσμούς και στην ιστορία της εξέλιξης της συμπληρωματικότητας των δραστηριοτήτων.

Ειδικά ως προς το Μέτσοβο τα ιστορικά δεδομένα, συγκεκριμένα η πληροφορία ότι και εδώ υπάρχει τζελέπης στα 1659, μας κάνει να υποθέσουμε ότι, πέρα από το αν είναι αναπτυγμένη ή όχι η κτηνοτροφία στο ίδιο χωριό, υπάρχει ο θεσμός και ο ρόλος του προσώπου που διατηρεί, εκπρέφει και συγκεντρώνει τα πρόβατα του εφοδιασμού, πράγμα που το εντάσσει στους κρατικούς λειτουργούς και ότι πραγματικά εκπροσωπεί, ίσως σε μικρή έκταση, κάποιους κτηνοτρόφους, που διαμένουν στο Μέτσοβο.

Ο τύπος της μετακινούμενης από τα ορεινά προς την πεδιάδα κτηνοτροφίας σχηματίζεται μ' αυτή τη μορφή, και μπορούμε να δεχτούμε ως *terminus post quem* τη χρονολογία του 1659, τα μέσα του 17ου αι.. Άρα λοιπόν μπορούμε να υποθέσουμε πως ο θεσμός λειτουργεί στο Μέτσοβο το 17 αι..

Καθώς πιστοποιείται η παρουσία των Μετσοβιτών εμπόρων στη Βενετία, δεν είμαστε μακριά από την πραγματικότητα, αν ισχυριστούμε ότι όλο το 17 αι., με πύκνωση του φαινομένου προς το τέλος και προς τα μέσα του επόμενου 18^{ου} αι., το εμπόριο της δυτικής παραλίας, του μαλλιού των θεσσαλικών και μακεδονικών πεδιάδων, είναι το βασικό γνώρισμα της ανάπτυξης της κτηνοτροφίας αυτής, που ξεπερνάει το όριο της ομάδας και, άρα, το περιθώριο του εφοδιασμού και τον κρατικό έλεγχο.

Η παρουσία τζελέπη στον τόπο δεν μπορεί παρά να τεκμηριώνει αυτή την πραγματικότητα της αναπτυγμένης κτηνοτροφίας, του εμπορίου και της βιοτεχνικής απασχόλησης της κατεργασίας μαλλιού, που μετατρέπεται σε εμπορεύσιμο ανταλλάξιμο είδος, της μεταφοράς της δύναμης εργασίας, όπως και του προϊόντος, στη μακρινή αγορά, ως ανταλλάξιμων προϊόντων.

Η συμμετοχή της ομάδας στους εφοδιασμό είναι πιστοποιημένη από το 1659 μέχρι το 1818¹⁰³ άρα στους αιώνες 17^{ου} αι.-19^{ου} αι.: μαρτυρείται στη σουλτανική αυλή παρουσία του Μετσοβίτη ποστέλνικου (παχάλνικου) Ζαμάνη. Η παρουσία τζελέπη στην Πόλη φανερώνει και την εξέλιξη των κτηνοτρόφων, που εισέρχονται στη σουλτανική αυλή και στην κρατική μηχανή της Αυτοκρατορίας.

Το παράδειγμα της οικογένειας Φλόκα και του Ζαμάνη μπορούν να ενισχύσουν την άποψη. Αλλά μπορούμε να δούμε τις δυνατές εξελίξεις και των άλλων μετσοβίτικων οικογενειών που υπήρξαν κτηνοτρόφοι και στη συνέχεια πέρασαν στην αυλή, όπως το γνωστό παράδειγμα του Τοσίτσα.

Το προνομιακό καθεστώς που διαμορφώθηκε στο Μέτσοβο στα μέσα του 17 αι., μετά το 1659, με τη γνωστή υπόθεση του μεγαλοκτηνοτρόφου Φλόκα, αποτελεί πράγματι μιά χρονική στιγμή μεγάλης σημασίας για την ιστορία της κτηνοτροφίας και της κοινότητας των Βλάχων, στο βαθμό που τέθηκε το πρόβλημα της δια-

δίκησης των φορολογικών απαλλαγών και το δικαίωμα της βόσκησης των κοπαδιών, μαζί με το όλο σύστημα της αυτονομίας της κοινότητας, της αυτοδιαχείρισης και της αυτοδιάθεσης, με άλλα λόγια το πρόβλημα της συνέχισης της κοινότητας και κύρια στην πεδιάδα, αυτή που απειλούσε διαρκώς η οθωμανική αγροτική πολιτική. Οι διατάξεις που αφορούσαν την κατανομή και τη ρύθμιση της γης, τη φορολογική απαλλαγή και την κοινοτική διαχείριση της υπόθεσης, σκόπευαν στην αναπαραγωγή του συστήματος της άσκησης της δραστηριότητας. Αυτό φαίνεται και από την ανάλυση του τρόπου οργάνωσης της διοίκησης του τόπου, από το γενικό τρόπο με τον οποίο έθεσε η οθωμανική κυβέρνηση τον πληθυσμό υπό τον έλεγχο της και από τον τρόπο, με τον οποίο πλαισίωσε την υπόθεση των γαιών και το καθεστώς της ιδιοκτησίας πράγμα που αγγίζει και το γενικότερο σχήμα της πλαισίωσης του πληθυσμού (τα διακρίματά τους και τη μορφή και το καθεστώς της ανθρώπινης παρουσίας στο χώρο).

Οι δύο αυτές κινήσεις —προς την κτηνοτροφική παραγωγή και προς το εμπόριο— τελικά δεν ταυτίζονταν· η μία αναίρουσε την άλλη. Η ανάπτυξη δηλαδή της κτηνοτροφίας προκαλούσε το υπερποϊόν του εμπορίου, και αυτό μείωνε τελικά την ίδια τη δραστηριότητα, την κτηνοτροφία, καθώς έτρεπε ένα τμήμα του πληθυσμού και ένα μέρος του υπερπροϊόντος προς άλλη κατεύθυνση.

Στο εσωτερικό της κτηνοτροφίας λοιπόν μπορούμε να επισημάνουμε μιάν ανταγωνιστικότητα, κυρίως ανάμεσα στην κίνηση της εμπορευματοποίησης, που υπονομεύει την κτηνοτροφική παραγωγή, έστω κι αν αυτή η τελευταία την προκάλεσε, και της δημιουργεί αδιέξοδο, γιατί δεν επαρκεί πλέον για τις απαιτήσεις της αγοράς.

Έτσι η εμπορική δραστηριότητα λίγο-λίγο αναδεικνύει την κτηνοτροφική παραγωγικότητα άτονη και ανεπαρκή για τη λειτουργία της, με μικρή απόδοση για τις νέες ανάγκες του κράτους, του πληθυσμού, και της αγοράς, καθώς η αύξη-

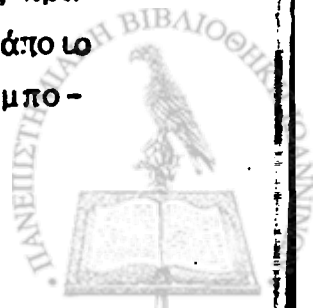

ση της εμπόρευματοποίησης του προϊόντος απορροφούσε και ένα ποσοστό του πληθυσμού (αποσπώντας το από την κτηνοτροφία), που του δινόταν η ευκαιρία να παίξει το ρόλο του μεταφορέα, του πωλητή, του εμπόρου, προς τη Δύση.

Η κτηνοτροφία λοιπόν έχει πάρει μιά νέα κατεύθυνση, πέρα από την αυτοσυντήρηση, πέρα από τον κρατικό εφοδιασμό: τείνει προς το εμπόριο των μακρινών αποστάσεων ¹⁰⁴.

Έτσι η κτηνοτροφική δραστηριότητα γίνεται συμπληρωματική του "βιοτεχνικού" εμπορίου, ¹⁰⁵ λειτουργεί στο περιθώριο της κυρίαρχης δραστηριότητας. Και θα έλεγε κανείς πως η συνέχειά της οφείλεται σε εξωοικονομικούς λόγους σ' αυτούς που και αρχικά είχε επικαλεστεί: στη συντήρησή της ομάδας και την αίσθηση μιάς κοινωνικής ασφάλειας που της προσφέρει η συνέχιση της δραστηριότητας αυτής, ακόμα και όταν την υποχρεώνει να περιορίζεται στο ελάχιστο των αναγκών και των λύσεών τους, ή μετατρέπει τα μέλη της σε εβγατικό δυναμικό που το σπρώχνει προς την αγορά, σε μετακινούμενη και μεταναστευτική ¹⁰⁶ δύναμη εργασίας στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας, και έξω από τα σύνορά της, στη δυτική Ευρώπη.

Βέβαια με τον καιρό διαμορφώθηκαν συνθήκες τέτοιες που ολοκλήρωσαν την ανεξαρτησία της ομάδας από τον οθωμανικό έλεγχο (τμήμα των τζελέπηδων-εμπόρων του εξωτερικού) έστω και αν συχνά κράτησαν την εκτροφή των κοπαδιών, για να διαθέτουν το ποσοστό της φορολογίας σε είδος και να μπορούν να αντεπεξέλθουν στις κρατικές ανάγκες του εφοδιασμού. Με τον τρόπο αυτό εξισορροπούσαν και τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Εξάλλου έτσι κράτησαν ανοικτό το δρόμο για τα οθωμανικά ανώτερα στρώματα, την οθωμανική ιεραρχία, τον έλεγχο και τα δικαιώματα. Γι' αυτό λοιπόν, ακόμα και όταν οι οικογένειες έγιναν εμπορικές, κρατούσαν ένα μέρος της κτηνοτροφίας στα χέρια τους: κάποιο μέλος της οικογένειας ασκούσε τη δραστηριότητα και μπο-

ρούσαν έτσι να οικειοποιούνται μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους από την παραγωγή και το εμπόριο, με τη συμπληρωματική διευκόλυνση που τους πρόσφερε το κανάλι του τζελέπικου.

Απόμενε ακόμα ένα μέρος των βοσκών, που οι προοπτικές του εμπορίου ήταν έξω από τις δυνατότητές τους και μόνο η κτηνοτροφία τους ήταν προσιτή και οικεία.

Στη φάση αυτής της μετατροπής, ενός μέρους του υπερπροϊόντος σε εμπορεύσιμο αγαθό, στο ελεύθερο εμπόριο, η κοινωνία διατήρησε το σχήμα της και προχώρησε με τις ίδιες γνωστές της μεθόδους στη διεκπεραίωση των εμπορικών διαδικασιών. Ο οικογενειακός χαρακτήρας των επιχειρήσεων που δημιουργούνται είναι ακόμα ένα δείγμα της παραδοσιακής λειτουργίας του εμπορίου, όπως δείγμα επίσης αποτελεί και η συναλλαγή και οι τιμές του μαλλιού.

Η συνέχεια αυτής της υπαλληλικής υπηρεσίας των κτηνοτρόφων ήταν εμπορική. Και στις μεταφορές που επιδόθηκε προς τη Λύση και το Βορρά, εξακολούθησε να δρά στη βάση της οικογενειακής σύστασης, όπως μπορούμε να παρακολουθήσουμε από την οικογενειακή ιστορία των ατόμων που πέρασαν και έμειναν στο εμπόριο επί τρεις γενιές στην ιστορία του τόπου. Το όνομα των ανθρώπων αυτών συνδέθηκε με την παρουσία τους στη διοίκηση της κοινότητας, με τον τίτλο του άρχοντα και με τη φήμη του ευεργέτη. Η σύσταση της διευρυμένης οικογένειας, που απασχολείται ολόκληρη στην κτηνοτροφία, αποτελεί και τώρα την εγγύηση για την παραπέρα ανάπτυξη της εμπορικής τάξης.

Η απαρχή της νέας ανάπτυξης οφειλόταν, όπως είδαμε και στα προηγούμενα, στις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στον οικισμό, στην πληθυσμική συγκέντρωση που αποτέλεσε συνεκτικό μηχανισμό της αναπτυγμένης δραστηριότητας. Η δημιουργία ενός υπερπληθυσμού, που διαχεόταν από τον ορεινό κόσμο του κοπαδιού στο εμπόριο του ίδιου του κοπαδιού και στο εμπόριο του μαλλιού, αποτέλεσε και την

απαρχή της "βιοτεχνικής" αναζήτησης βιοτικών τρόπων, που ξεκινούσαν από την εξέλιξη των δυνατοτήτων της ίδιας της δραστηριότητας. Όσο αυτή η δραστηριότητα αναπτύσσεται, τόσο το υπερπροϊόν που παράγει περνάει το όριο της ομάδας, ως ανταλλάξιμο αρχικά, και ως εμπορεύσιμο αργότερα.

Η οικογενειακή συγκρότηση της δύναμης εργασίας έδινε τα περιθώρια του αποθησαυρισμού στο πλαίσιο της οικογένειας και της διατήρησης της δραστηριότητας, της συνέχειάς της, καθώς μέλη της ίδιας οικογένειας μπορούσαν να έχουν ισόβια απασχόληση, ενώ μ' αυτό τον τρόπο η γνώση παραδινόταν από χέρι σε χέρι και, με τον ίδιο τρόπο, το προϊόν περνούσε στην εμπορευματοποίηση και η ομάδα στην αγορά.

Η εμπλοκή της οικογένειας στο μηχανισμό του τζελέπικου αναδεικνύει και τους παραγωγικούς στόχους της: ανάπτυξη της δραστηριότητας στη βιοτεχνική της μορφή, διαχέτευση του οικονομικού δυναμικού της στο μεταφορικό εμπόριο, και, πιά πέρα, οργάνωση στο δρόμο και στη βάση του προϊόντος, που διαμόρφωσε και την εμπορική τάξη που ξέρουμε.

Η προστασία του κράτους και η ενίσχυση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας και της παραγωγής δημιουργούσε και στο Μέτσοβο κοινωνικά στρώματα που, ευνοημένα έτσι, ισχυροποιήθηκαν σιγά-σιγά με τον πλούτο και διαμόρφωσαν μια κατάσταση κι έναν κύκλο στενό "κοινωνικής αρχοντιάς", με την άσκηση ανάλογης επιβολής στα χαμηλότερα στρώματα, και την εξασφάλιση του κοινωνικού ελέγχου στην κοινότητα, την οποία είχαν παγιώσει με δεσμούς εξάρτησης μέσα στο κοπάδι και τη φτώχεια.

Η κατοχή κοπαδιών συνεπαγόταν και κατοχή λειβαδιών και διάθεση προϊόντος και εμπορευματοποίηση και συσσώρευση πλούτου, άρα, κοινωνική διάκριση και κοινωνικό έλεγχο.

Αντίθετα στα στρώματα των βοσκών αυτό σήμαινε εξάρτηση σ' όλα τα αντίστοιχα επίπεδα, που έφτανε μέχρι την καλλιέργεια της συνείδησης αυτής της φτώχειας και της μειονεκτικής θέσης τους, παραδοχή της εξάρτησης και συνεπώς ουσιαστική αδυναμία εξόδου από το πλέγμα της ανέχειας και της αναρμοδιότητας συμμετοχής στην κοινωνική κατανομή του πλούτου και στη νέα κοινωνία της εκχρηματισμένης οικονομίας.

Το τοκογλυφικό χρήμα υπήρχε, αλλά αυτό επιδεινώνει τη θέση των βοσκών (όπως και των μικροβιοτεχνών επαγγελματιών του χωριού), που εξωθούνταν στη μετανάστευση ή έμεναν αναγκαστικά στην ακινησία, επιστρέφοντας έτσι στην αρχική κατάσταση της φυσικής ζωής με το ελάχιστο των αναγκών τους, ενώ γύρω τους συντελούσαν αλλαγές, στις οποίες αυτοί έμεναν αμέτοχοι. Η ενδογαμία της ομάδας διαίωνιζε αυτή την κατάσταση και δεν έσπαζε τον κλοιό, ενώ η οικονομική υποδομή δεν επέτρεπε και αυτή τη ρήξη της αρχής της ενδογαμίας. Τίποτα δεν διατάρασσε την κοινωνική τάξη των πραγμάτων γι' αυτούς, και μόνο προς τα κάτω διοχετευόταν η πύεση που ασκούσε η νέα οικονομία του τσιφλικιού, που υποκαθιστούσε και όριζε τις νέες σχέσεις, οι οποίες στο Μέτσοβο έπαιρναν καθαρά τη μορφή του εμπορικού κεφαλαίου.

Η συνέχεια των κτηνοτροφικών οικογενειών μπορεί να διαπιστωθεί στο τσιφλίκι, στη συνέχεια του γαλοκτητικού καθεστώτος, που λειτούργησε στο τέλος της κατάκτησης, αρχίζοντας από το 18 αι.. Στο 19 αι. μπορούμε να δούμε τις οικογένειες που πέρασαν με το εμπόριο στην κατάκτηση του εμπορίου στο εξωτερικό, ενώ στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας έκαναν επενδύσεις στη γεωργία, δημιουργώντας έτσι τη σχέση αυτή για την οικονομία και την κοινωνία.

Το εμπορικό χρήμα ακολουθούσε το δρόμο της διεύρυνσης, ενώ η κτηνοτροφία δεν παρείχε τις εγγυήσεις για κά-

τι τέτοιο, με αποτέλεσμα να την προσπεράσει, με κατεύθυνση πλέον προς τη γεωργία.¹⁰⁷

Έτσι μπορούμε να δούμε πως η οθωμανική κρατική πολιτική ωθούσε το κεφάλαιο προς την επένδυση στην κτηνοτροφία αρχικά και στη συνέχεια προς τη γεωργία.

Έτσι μετά το 18 αι. η κτηνοτροφία αρχίζει να ασκείται στο περιθώριο της γεωργίας.

Η είσοδος καλλιεργειών στο οθωμανικό κράτος, η αύξηση της παραγωγής του σταριού, η είσοδος του καλαμποκιού στα είδη διατροφής αρχίζουν να περιορίζουν την κτηνοτροφική ζήτηση (το καλαμπόκι είναι πιο φτηνό, γι' αυτό και προσιτό).

Η στροφή της κρατικής πολιτικής στις καλλιέργειες της γης αποτελεί κίνηση οικονομικού ελιγμού: προσπαθεί ν' ανταποκριθεί στις ανάγκες με την εκτατική καλλιέργεια, και με τον όγκο της παραγωγής δημιουργεί λοιπόν το τσιφλίκι. Με άλλα λόγια το τιμαριωτικό σύστημα όδευε προς τη μεταβολή σχέσεων, με τη μετατροπή του σε τσιφλίκι.

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

IV

η παραδοσιακή κοινωνία

Disons-nous qu'il s'agit d'une lutte des classes? Si par lutte des classes nous designons, sans plus, ces vengeances fratricides, ces mansonges, ces fausse justice, alors va pour la lutte des classes.

F. Braudel, La Méditerranée τ.2, 78-79

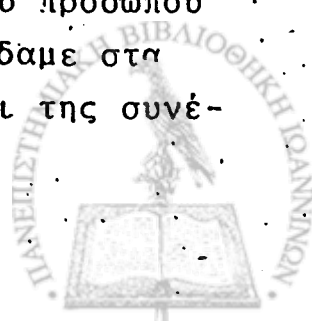

Η παρουσία ενός πληθυσμού σ'ένα γεωγραφικό χώρο γεννάει αυτόματα μια σχέση ανάμεσα σ'αυτόν και τη δραστηριότητα, σχέση που αντανακλάται στον τρόπο της οργάνωσης, με την οποία συγκροτείται αυτόματα η κοινωνία στο χώρο¹⁰⁸.

Η κυρίαρχη κίνηση κοινωνικής ασφάλειας της κοινωνίας του Μετσόβου, ασυνείδητη μέσα στις δεδομένες συνθήκες, είναι εντούτοις εμφανής σ'όλες τις ενέργειες της ομάδας, που παρακολουθήσαμε στα προηγούμενα, στα πλατιά πλαίσια της κτηνοτροφικής κοινωνίας, μέσα στην οθωμανική αυτοκρατορία. Οι εδαφικές διεκδικήσεις και οι φορολογικές απαλλαγές εντάσσονται στην ίδια κίνηση αγώνα ζωής και ασφάλειας.

Όλα αυτά συνθέτουν το οικείο και γνωστό μας είδος ζωής, που περιλαμβάνει τις λειτουργίες της μετακίνησης και τις δραστηριότητες γύρω από την ειδική γνώση της εκτροφής των κοπαδιών τόσο στενά δεμένη, τόσο ταυτισμένη με τη ζωή τους, που και τα δύο αποτελούν ένα αφεχώριστο σύνολο: αυτό που βιώνουν και δεν μπορούν να το συλλάβουν χωριστά από τον ίδιο τον εαυτό τους.

Το κοινωνικό σχήμα, που ανταποκρίνεται στην πρωτογενή μορφή της δραστηριότητας, την αρχαϊκή κτηνοτροφία, θα μπορούσε να αποτελέσει θέμα μίας άλλης μελέτης για την κοινωνία των κτηνοτρόφων πριν από τη διαμόρφωση του προσώπου της μόνιμα εγκαταστημένης κοινωνίας, που την είδαμε στα προηγούμενα. Σ' αυτή τη λογική της ασφάλειας και της συνέ-

χισης της ανθρώπινης ζωής στο ορεινό περιβάλλον διακρίνουμε το σύστημα ισορροπίας που σχημάτισε η ομάδα με την κοινωνική της συγκρότηση, ομάδα στρατιωτική αρχικά, κτηνοτροφική (αγροτική) στη συμπληρωματικότητά της¹⁰⁹.

Η κοινωνική πραγματικότητα στοιχειοθετήθηκε από τα ιστορικά δεδομένα, όπως ορίζονταν από τις συνθήκες του ορεινού χώρου από τη μια μεριά και την οθωμανική πολιτική πραγματικότητα από την άλλη, σε μια δυναμική ζωή, που λειτουργούσε ως οικονομική συμπεριφορά για την αξασφάλιση της κοινωνικής ασφάλειας και της συνέχειάς της μέσα στο χρόνο και ενάντια στις διαδικασίες και τους παράγοντες της διάλυσής της.

Η κοινωνική ευσιονομία του κτηνοτροφικού χωριού, αυτή που αντιστοιχούσε στην κτηνοτροφική ομάδα, που διαρθρώθηκε από την αρχή της παρουσίας της στον ορεινό χώρο, μπορεί να διερευνηθεί ανάμεσα στο στρατιωτικό της χαρακτήρα και τις υπηρεσίες που πρόσφερε την εποχή της στρατιωτικής της παρουσίας, και στη συνέχεια του σχήματός της, μέσα στη συμπληρωματικότητα των δραστηριοτήτων, που πέρασαν από τη στρατιωτική υπηρεσία στην κτηνοτροφία και ύστερα στη βιοτεχνία.

Η κοινωνία των στρατιωτών-πολεμιστών φυλάκων των διόδων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αυτή η κοινωνία της διευρυμένης στρατιωτικής οικογένειας εξακολουθεί ακόμα το 15 αι. της οθωμανικής κατάκτησης να ζεί με τον ίδιο τρόπο στην κοινωνία του δερβενιού.

Ανάμεσα στο 16 αι. και στο 18 αι. τα όρια αυτής της ζωής δεν έχουν διευρυνθεί, οι προϋποθέσεις της βιολογικής ζωής δεν έχουν αλλάξει αισθητά.

Έτσι και η βλάχικη οικογένεια όταν συγκροτήθηκε σε κοινότητα πληθυσμικού κέντρου, του κτηνοτροφικού χωριού είχε τον τύπο της διευρυμένης στρατιωτικής οικογένειας που εκτρέφει παράλληλα κοπάδια για την αυτοσυντήρησή της.

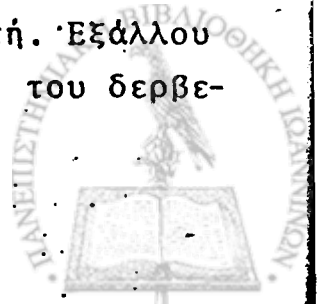

Η γενική ανασφάλεια των αιώνων, η μεγάλη θνησιμότητα από τις επιδημίες¹¹⁰, ωθούσαν στην ενίσχυση του οικογενειακού πυρήνα, που τον ισχυροποιούσαν οι δεσμοί συγγένειας.

Το μέγεθος της οικογένειας ήταν συνάρτηση της σχέσης της δραστηριότητας με το γεωγραφικό και ιστορικό περιβάλλον. Η ομάδα δίνει προτεραιότητα στο επιτακτικό πρόβλημα της επιβίωσης. Ζει με αυτή την κυρίαρχη αξία ζωής, καθώς βρίσκεται μακριά από πολιτισμούς, κλεισμένη πίσω από το ορεινό της φράγμα.

Ο χαρακτήρας αυτής της εθνικής ομάδας των Βλάχων που άσκησε την κτηνοτροφία στην Πένδο έχει ένα ξεχωριστό τύπο κοινωνίας, έναν ειδικό και "τέλειο" τρόπο οργάνωσης, με συνοχή όλων των ομάδων που πιθανώς την απαρτίζουν και συνδέονται με κάποιο όνομα γένους, με κάποιο κοινό πρόγονο. Είναι γνώστη η σταθερή τάση αυτών των φυλών ή των κοινωνικών ομάδων να διατηρήσουν τη γλωσσική και πολιτισμική υπόστασή τους απέναντι στις τάσεις αποσύνθεσης, διάβρωσης ή αφομοίωσης, ακόμα και εκσυγχρονισμού τους. Και πραγματικά το φτάσιμό τους στον "πολιτισμό" οι κοινωνίες αυτές το πλήρωσαν με τη διάλυσή τους: ατόνησαν η ενδογαμία και η πρακτική της αυτόσυντήρησης.

Και στο επίπεδο της διοίκησης ο καπετάνος του δερβενιού έχει τις αρμοδιότητες του φύλακα, αλλά και εδώ άρχισε να διαφαίνεται μια κατηγορία ανθρώπων του πλούτου, που δε μπορούσε να προέρχεται από τη φύλαξη των δρόμων, από το στρατιωτικό λειτούργημα, αλλά από τα κτηνοτροφικά προϊόντα και την πώλησή τους. Πλούτο μόνο η κτηνοτροφία μπορεί να δώσει αυτή την εποχή, όπως αργότερα μόνο η διογκωμένη κτηνοτροφία και το εμπόριο των προϊόντων της. Οι ίδιοι οι καπετάνοι μένουν ίσως μέχρι τα όρια του φύλακα του χανιού, με την ιδιότητα του μεταφορέα του εμπορικού ελεγκτή. Εξάλλου στο Μέτσοβο συνυπάρχουν αυτές οι δύο κατηγορίες, του δερβε-

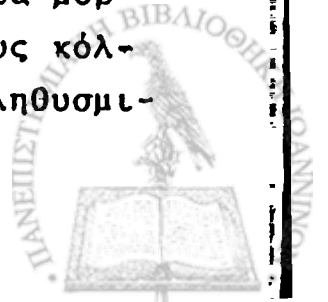
τζή και του υπεύθυνου για τον εμπορικό έλεγχο στο χάνι.

Η αποδυνάμωση του δερβειτζή προχωρούσε ταυτόχρονα με την ανάδειξη μιάς κατηγορίας ανθρώπων του εμπορικού πλούτου, που όπως είδαμε, προερχόταν από τα κτηνοτροφικά προϊόντα.

Είσι θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι στη μελέτη της δραστηριότητας που ασκείται από τη συγκεκριμένη ομάδα, κεντρικό σημείο αναφοράς αποτελεί η ανάπτυξη της. Η έρμηνεία του χαρακτήρα της και του περιεχομένου της ανάπτυξης αυτής έχει μεγάλη σπουδαιότητα για τη σαφήνεια και τον προσδιορισμό της κοινωνίας γιατί αποτελεί κορύφωση του φαινομένου της κτηνοτροφίας.

Όμως γύρω από την έννοια και τη χρήση του όρου ανάπτυξης της μεγάλης κτηνοτροφίας υπάρχει μιά γενική ασάφεια, ανάλογη μ'αυτή που συνεχίζεται γύρω από τους όρους νομαδιαδός και κτηνοτροφία, βλάχικη ομάδα και δραστηριότητα. Άλλατε οι μέχρι τώρα γενικές αποτιμήσεις του είδους έχουν θεωρήσει την οικονομική συμπεριφορά της ομάδας ασήμαντη, την αντιδιαστέλλουν μειωτικά προς τη συμπληρωματικότητα της, τη βιοτεχνία, με αποτέλεσμα να μην περιέχεται στις μελέτες του συνολικού αγροτικού ζητήματος. Πρέπει σχετικά να πούμε, συμφωνά με όσα προηγήθηκαν, ότι θεωρούμε τον αγροτικό κόσμο ως μία συνέχεια που κυμαίνεται μέσα στη συμπληρωματικότητας των δραστηριοτήτων, που αρχίζουν από τη στρατιωτική υπηρεσία και τη στοιχειώδη κτηνοτροφία και γεωργία, περνούν στην κυριαρχία της κτηνοτροφίας με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του μεταφορικού εμπορίου και φτάνουν, στο 18 αι., στην ανάπτυξη της γεωργίας, που άφησε στάσιμη και άτονη πιά την κτηνοτροφία.

Η διαδικασία αυτή της λειτουργίας της συμπληρωματικότητας διήρκεσε από τον αρχαίο κόσμο μέχρι το 18 αι., όταν αρχίζει η νέα εποχή¹¹¹. Ο 17. αι., σημαδεύτηκε, όπως είδαμε, από την κυριαρχία της κτηνοτροφίας, που πήρε μιά νέα μορφή: πέρασε στη βιοτεχνία, που αναπτύχθηκε μέσω στους κόλπους της, ως συμπληρωματική δραστηριότητα για το πληθυσμι-

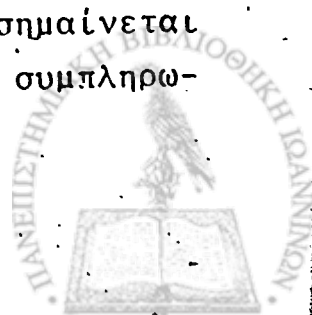
κό περίσσευμα του ορεινού χώρου και τελείωσε στη γεωργία, αφήνοντας προοδευτικά και μιάν ελάσσονα κτηνοτροφία της κοινότητας των βοσκών, σε συνεχή αποδυνάμωση.

Τέλος ο 18 αιώνας, σφραγίστηκε από την ανάπτυξη των νέων σχέσεων του καπιταλισμού, που εμφανίστηκαν με την κυριαρχία της γεωργίας¹¹².

Το χρονικό σημείο της μετάβασης από την καθαρή κτηνοτροφία στη μεγάλη κτηνοτροφία μπορούμε να το εντοπίσουμε, στο Μέτσοβο, σ' αυτή την κίνηση της εγκατάστασης της ομάδας και της μονιμότητας της διαμονής, που ευνοεί την ανάπτυξή της προς το τέλος του 17 αιώνα. Σημειώθηκε ήδη ως στιγμή ενδεικτική, σύμφωνα με την τοπική ιστορία, το 1659, χωρίς αυτό ν' αποκλείει την ύπαρξη μιάς προηγούμενης δραστηριότητας στο δρόμο της ανάπτυξης. Αντίθετα η προσπάθεια για τη ρύθμιση των απαλλαγών στη βάση του κοπαδιού, η ανανέωση του φερμανιού στο τέλος του 17 αιώνα, προυποθέτει την παρουσία μιάς αναπτυγμένης δραστηριότητας, που απειλείται ίσως εξαιτίας της αναπτυξής της. Αυτό σημαίνει ότι μπορούμε να επισημάνουμε και τα προβλήματα που συναντάει, και βρίσκονται ανάμεσα στις δύο ομάδες, τους κατακτητές και τους κατακτημένους, στην άσκηση της δραστηριότητας: στο πρόβλημα του κοπαδιού, των βοσκήσιμων γαιών και της δύναμης εργασίας, το πρόβλημα του υπερποϊόντος, των συνθηκών παραγωγής και της συμμετοχής της ομάδας στην παραγωγή.

Μπορούμε να επισημάνουμε την παρουσία Μετσοβιτών εμπόρων στη δυτική ακτή της αυτοκρατορίας, που κινούνται προς τη Δύση¹¹³.

Η τοπική ιστορία έχει συγκεντρώσει την προσοχή της στις μεγάλες οικογένειες του τόπου, σ' αυτές που έδρασαν ως ευεργέτες αργότερα και μπορούμε, παρακολουθώντας τη δράση των μεγάλων οικογενειών να φτάσουμε στην αρχή της εξόδου τους από την κτηνοτροφία στο εμπόριο. Έτσι επισημαίνεται η παρουσία της οικογένειας σε μιά δραστηριότητα συμπληρω-

ματική της κτηνοτροφίας που αρχίζει ν' αποκτά όγκο και διαστάσεις και οδηγεί την ομάδα έξω από το χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της κοινότητας.

Μπορούμε να πούμε λοιπόν ότι και στο Μέτσοβο το πέρασμα στη μεγάλη κτηνοτροφία είναι ταυτόσημο με την ανάπτυξη ενός εμπορίου μακρινών αποστάσεων, αρχικά μεταφορικού, με χαμηλή δράση και με μικρή ακτίνα, που ανοίγει το δρόμο του και τα όριά του στο μέγιστο δυνατό, όσο οι συγκυρίες του ευρωπαϊκού εμπορίου και η δεκτικότητα της αυτοκρατορίας, το επιτρέπουν.

Η δημογραφική εξέλιξη πραγματικότητα, όπως διαμορφώθηκε από το 17 αι. με την εγκατάσταση, έθετε το πρόβλημα της συγκρότησης της κοινωνίας σε άλλη βάση: στη βάση της κοινότητας, που δημιουργήθηκε ως πυρήνας της μόνιμης εγκατάστασης, του πληθυσμικού κέντρου της δύναμης εργασίας.

Η συγκέντρωση του πληθυσμού γύρω από την κτηνοτροφία, που έπαιρνε τώρα διαστάσεις μεταφορικού εμπορίου, βιοτεχνικής αναζήτησης τροφής έξω από τα όρια της ομάδας (μέσα στο πλαίσιο της οικογενειακής οργάνωσης των επιχειρήσεων) πήρε διαστάσεις και προχώρησε αργά προς τη νέα λειτουργία της, αφήνοντας τα μέλη της στρατιωτικής οικογενείας να γίνουν χαμάληδες, μεταφορείς, φύλακες.

Από την εμπορευματοποίηση του αγροτικού προϊόντος προέκυψε, στο πέρασμα από το 18 αι. στο 19 αι., η μικρή οικογένεια¹⁴.

Αντίθετα στη διάρκεια της παρουσίας και της κυριαρχίας της κτηνοτροφίας η οικογενειακή δομή διατηρήθηκε η ίδια, όπως διακρίναμε στον οικογενειακό χαρακτήρα που είχαν οι εμπορικές επιχειρήσεις των εμπόρων στη Δύση.

Το φαινόμενο της πληθυσμικά αναπτυγμένης κοινότητας με κυρίαρχη δραστηριότητα τη μεγάλη κτηνοτροφία (αυτή του βιοτεχνικού εμπορίου των μακρινών αποστάσεων με την προώθηση του πληθυσμού στις δραστηριότητες που αρχίζουν ν' αποκτούν σημασία, όπως είναι αυτή του μεταφορικού εμπορί-

ου), είναι από τα στοιχεία που μπορούμε να υπολογίσουμε, τώρα, με ποιοτικά δεδομένα, για την έκταση της δραστηριότητας και για τη μορφή της κοινωνίας που την ασκεί. Από το φαινόμενο της ανάπτυξης της κτηνοτροφίας μπορούμε να δούμε ποιός έχει τα κοπάδια, τα μέσα παραγωγής, ποιός ιδιοποιείται το προϊόν, ποιές παραγωγικές σχέσεις δημιουργούνται.

Στη σχέση: αυτή αποκρυσταλλώθηκε η συμπεριφορά της ομάδας μέσα στο πλαίσιο του χωριού και λειτουργήσε ως κοινωνική διάκριση που στηρίχτηκε στη διαστρωμάτωση, σημάδι του οθωμανικού συγκρασμού της κοινωνικής ακινησίας¹¹⁵ και του πλούτου της κοινωνίας των κτηνοτρόφων, που ξέφυγε από τον κρατικό έλεγχο και δημιούργησε μια οικονομία εμπορικής δράσης.

Στον κοινωνικό σχηματισμό μπορούμε να περιλάβουμε όλη αυτή την ιστορία της κοινωνικής διάκρισης¹¹⁶, η οποία στηρίζεται στη διαστρωμάτωση που αναφέραμε και εκδηλώθηκε ως συνολική νοοτροπία, στηριγμένη στο οθωμανικό μοντέλο. Το πέρασμα των παραγωγικών μέσων και του κέρδους του εμπορίου στα χέρια των μεγαλοκτηνοτρόφων μετέτρεψαν αυτή τη σχέση σε εξάρτηση των βοσκών, μια σχέση τσιφλικικού χαρακτήρα: πλούσιοι και φτωχοί, άτομα που διαθέτουν τα μέσα παραγωγής και ασκούν οικονομικό και κοινωνικό έλεγχο στις μάζες που δεν μπορούν να λειτουργήσουν οικονομικά.

Και η διαστρωμάτωση αυτή που εκδηλώθηκε ως κοινωνική διάκριση στη βάση της μεγάλης κτηνοτροφίας, συντελέστηκε με την προοδευτική αναγωγή της κτηνοτροφίας από καθαρό παραγωγικό τρόπο¹¹⁷ σε μορφή οικονομίας, με μια προχωρημένη διαίρεση εργασίας, όπως αναφέρθηκε και πριν. Η εξαρτημένη κοινωνία των πλουσίων, στηριγμένη ουσιαστικά στο πρότυπο της ιεραρχημένης οθωμανικής κοινωνίας, έδωσε την κοινωνική διαστρωμάτωση των πλουσίων και των φτωχών, που δημιούργησε στο οικονομικό επίπεδο, και στη βάση των διευρυντικών δυνατοτήτων της ανάπτυξης και της συσσώρευσης του πλούτου, επαγγελματικές κατηγορίες¹¹⁸.

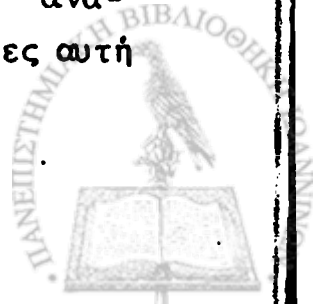
η κοινότητα των διαχειριστών

Η απαρχή λοιπόν του φαινομένου της ανάπτυξης της κτηνοτροφίας σήμανε για το Μέτσοβο την απαρχή ενός νέου κοινωνικού σχήματος, που ανταποκρινόταν στις σχέσεις που δημιούργησε η δραστηριότητα μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης,

Το νέο κοινωνικό σχήμα ξεπέρασε τη μορφή της διευρυμένης οικογένειας που ζούσε και αναπαραγόταν για την άσκηση της στρατιωτικής υπηρεσίας και συνεπώς ήταν έτοιμη για τις μεγάλες απώλειες της πολεμικής ζωής.

Η νέα μορφή της κοινωνίας αρχίζει να σχηματίζεται σε βάση κοινοτικής διοίκησης, που λειτουργεί για τη διεκπεραίωση των συλλογικών προβλημάτων, τα οποία κατά κύριο λόγο είχαν σχέση με την οθωμανική κατάκτηση και τη φορολογία, αλλά και με τη δική τους ανάγκη συνέχισης του τρόπου ζωής, της άσκησης της κτηνοτροφίας. Με βάση τις δύο αυτές κυρίαρχες τάσεις διαμορφώθηκαν οι ανάγκες της ομάδας και οι προσπάθειές της για τη συνέχιση της ζωής τους.

Η εκπροσώπηση του χωριού από τρία μέλη της κοινωνίας του στην κοινότητα έδωσε μια μορφή, μια νέα σύνθεση, που σχηματίστηκε στη βάση των νέων σχέσεων που της υπαγόρευε η αναπτυγμένη κτηνοτροφία. Η μαρτυρία ότι η "δημοκρατική" ηγεσία του τόπου αντικαταστάθηκε από την "αριστοκρατική"¹¹⁹, σήμαινε ακριβώς τη διαφοροποίηση της κοινωνικής κλίμακας των αξιών, που λειτουργούσε στη βάση της αναπτυγμένης δραστηριότητας και των συνθηκών, τις οποίες αυτή δημιούργησε για την ομάδα.

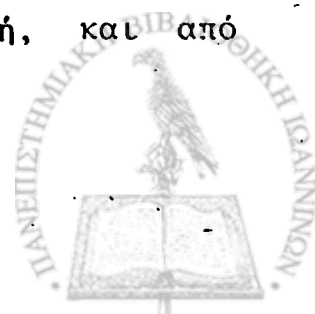

Στον κορμό της δραστηριότητας λειτούργησε μια διοικητική μηχανή, η οποία συγκροτήθηκε από την κοινωνία που τα μέλη της αποτελούσαν φορείς διεκπεραίωσης του οθωμανικού φορολογικού συστήματος. Η διάθεση των προβάτων στον οθωμανικό εφοδιασμό για το Βλάχο κτηνοτρόφο σήμαινε δυνατότητες που εξελίχθηκαν μαζί με τη συνέχεια του θεσμού, προσαρμοζόμενες κάθε φορά στις κρατικές ανάγκες και στην τάση του πληθυσμού να διεκδικήσει τα μεγαλύτερα οφέλη για λογαριασμό του.

Από την αντίθεση αυτών των δύο τάσεων, την αντίθεση των δύο ομάδων, βγήκε, από το στρώμα των κτηνοτρόφων, η κατηγορία των τζελέπηδων που πήρε στα χέρια της τη διεκπεραίωση της φορολογικής διαδικασίας. Στο φάσμα αυτό εγγράφεται η κοινοτική ενοικίαση της φορολογίας, που άρχισε από τη δημιουργία των κόπαδιών για τον εφοδιασμό. Το ίδιο φαινόμενο στην κοινωνική του λειτουργία έδωσε την κοινωνία των πλούσιων και των φτωχών, την κοινωνική ανισότητα του Μετσόβου, όπως και όλης της οθωμανικής κοινωνίας.

Δύο είναι τα σημεία πάνω στα οποία θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι δομείται η κοινωνική μορφή του χωριού: η κοινωνική διαστρωμάτωση και ο χαρακτήρας της κτηνοτροφικής αυτής κοινωνίας, που είναι παραδοσιακός. Και οι δύο καθορίστηκαν από τον τρόπο και το βαθμό, που η κοινότητα περιλήφθηκε στον οθωμανικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και έπαιξε τον οικονομικό της ρόλο.

Η κοινωνία με τον αμυντικό κοινωνικό της σχηματισμό, ενίσχυε αυτό το κλείσιμό της και με την παρέμβαση της οθωμανικής αντίληψης της κοινωνικής ακινησίας, που επιβλήθηκε μέσα από το μηχανισμό της συντεχνιακής οθωμανικής λογικής. Διαμορφώθηκε έτσι ένα σύνολο δεμένο και αδιαπέραστο, που από τη μια υπήρχε ως ανάγκη επιβίωσης της ομάδας, με την ενδογαμία, τη γεννητικότητα και την αντοχή, και από

την άλλη ενισχυόταν με τις αρχές των οθωμανικών θεσμικών διατάξεων. Η οθωμανική κρίση του συστήματος, που προκαλούσε και κρίση αυτών των πληθυσμών, μείωνε τη δυνατότητα διεξόδου της ομάδας, ισχυροποιούσε την κοινωνική ακινησία της και τον εγκλωβισμό στην κοινωνική τους ιεραρχία.

Το μέρος του πληθυσμού που παρέμενε στο Μέτσοβο συνέχιζε την άσκηση αυτής της ίδιας δραστηριότητας, της κτηνοτροφίας, με τους ίδιους ρυθμούς, που, όσο κι αν είχαν αρχίσει έξω ν' αλλάζουν, μέσα στο χωριό έμεναν αμετάβλητοι.

Αλλά αυτή η "νησίδα" δεν έχει σχέση με τη νέα κτηνοτροφική κοινωνία του 17 αι., που έχει κάποιες δικαιοδοσίες στα χέρια της, έναν όγκο παραγωγής, και γι' αυτό ξεπερνάει το όριο της "δημοκρατικής" διοίκησης των εκπροσώπων των μαχαλάδων και γίνεται "αριστοκρατική". Η προσέλευση των ήδη δημιουργημένων μεγαλοκτηνοτρόφων, η διαχείριση της φορολογίας, η άσκηση της τοπικής διοίκησης και τέλος η απόκτηση ενός πλούτου, ήταν το πλαίσιο μιας νέας κοινωνικής πραγματικότητας στο ήδη διαμορφωμένο χωριό.

Ο μεγαλοκτηνοτρόφος, που πετύχαινε την εισδοχή του στο σώμα της υπαλληλικής οθωμανικής κατηγορίας του τζελέπικου είχε το δικαίωμα να συντηρεί τα κοπάδια του κράτους, να γίνεται εφοδιαστής και ενδεχόμενα, γενικός προμηθευτής του κράτους και σύμβουλος του σουλτάνου¹²⁰. Είναι λοιπόν αυτονόητη η αποφασιστική άσκηση πίεσης στην κοινότητα, από την οποία προέρχεται, αλλά και στην Πύλη.

Η πρόσβαση εξάλλου στο εμπόριο του έδινε τη δυνατότητα πλούτου. Πλούτος και οικονομικός έλεγχος ισοδυναμούσαν με κοινωνικό έλεγχο στην κοινότητα, άσκηση εξουσίας στα άλλα μέλη της κοινότητας. Έτσι τελικά η νέα κοινωνία αποτελείται από τους μεγαλοκτηνοτρόφους της πεδιάδας, που δημιουργούν το φαινόμενο της εισροής κτηνοτρόφων στο Μέτσοβο, λόγω των φορολογικών απαλλαγών του δερβενιού, προσθέτοντας και τις νέες ιδιότητες των απαλλαγών των τζελέπι-

δων. Αυτό φαίνεται και από τις μαρτυρίες για την εμφάνιση ονομάτων οικογενειών κτηνοτρόφων που συνέχισαν επί 2-3 αιώνες να υπάρχουν στο χωριό, με τη διάκριση των ανθρώπων του πλούτου: από το 17 αι. μέχρι το 19 αι. που διαγράφουν την πορεία της ανάπτυξης. Η ιστορία μιας αντιπροσωπευτικής τέτοιας οικογένειας μπορεί να μας δώσει το φάσμα της εξέλιξης της κοινωνίας μέσα από την κτηνοτροφική δραστηριότητα.

Η οικογένεια Φλόκα παραδίδεται στα 1659 ως οικογένεια κτηνοτρόφων της πεδιάδας, που έχει ένα δικό της χωριό για τη βοσκή του χειμώνα (παραχειμάζει στο Γριτζάνο). Αυτό σημαίνει ότι κινείται από το Μέτσοβο από τη μόνιμη διαμονή του καλοκαιριού και της οικογένειας, προς την πεδιάδα, όπου έχει διαλέξει ένα χωριό για βοσκήσιμη περιοχή.

Αυτόματα κάνουμε τη σκέψη ότι στην πεδιάδα οι βοσκήσιμες εκτάσεις ανήκουν σε κάποια χωριά. Μπορεί το Γριτζάνο να είναι απλά τοπωνύμιο (καταυλισμού) και να συγκεντρώνει τα κοπάδια του χειμώνα. Το γεγονός, ότι ο Φλόκας ζητάει από την Πύλη ανανέωση του παλιού φορμανιού, των απαλακτικών διατάξεων που αφορούν το χωριό, σημαίνει ταυτόχρονα ότι έχει αντιμετωπίσει κάποιο πρόβλημα, που μπορεί να είναι περιορισμός της βοσκήσιμης γης της πεδιάδας, αλλά και σύγκρουση, κατά συνέπεια, με την εξουσία ή και με τους αγρότες της περιοχής. Ή ακόμα υποδηλώνει, ότι η ανάπτυξη μεγάλων κοπαδιών δεν αρκείται στη μέχρι τώρα κατάσταση, δεν καλύπτεται από το μέχρι τώρα καθεστώς της ελευθερίας της γης. Όλα αυτά είναι προβλήματα που εντάσσονται στο γενικότερο ζήτημα της αγροτοκτηνοτροφικής σύγκρουσης, που είναι φαινόμενο μεγάλης διάρκειας για τον αγροτικό κόσμο.

Οι θεσμικές ρυθμίσεις έθεσαν τις βάσεις για την κοινωνική ανάδειξη των ανθρώπων της κτηνοτροφίας.

Το μέρος της κτηνοτροφικής κοινωνίας που δέ βγήκε από το όριο του χωριού και δε μετασχηματίστηκε σε εμπορική τάξη συνέχισε να είναι αυτή η αρχαϊκή κοινωνία, που δεν ευνοήθηκε ποτέ και μετατράπηκε σε κατηγορία βοσκών, ρουγκάρων των πλουσίων-μεγαλοκτηνοτρόφων. Ο ανελαστικός αυτός μηχανισμός της άσκησης της κτηνοτροφίας τους είχε καθλώσει σταθερά στην κοινωνία της κτηνοτροφίας μέχρι την εποχή που, με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, μπόρεσαν να πάρουν γαίες¹²¹, ενώ μέχρι τότε δεν μπορούσαν να περάσουν στη γαργία του βαμβακιού, που είχε αρχίσει να διαφοροποιεί τον αγροτικό κόσμο της εποχής, με την εκτατική καλλιέργειά του.

Αλλα και εδώ περνούν πρώτα οι μεγαλοκτηνοτρόφοι και οι έμποροι του εξωτερικού. Αυτή η οικονομική διαδικασία ενίσχυε και κάποια κοινωνική ανελαστικότητα, που τη συντηρούσαν οι ίδιοι με συνέπεια. Το τμήμα αυτό της κτηνοτροφικής κοινωνίας της ακμής και της αναπτυγμένης φάσης της, που έγινε κατηγορία και κοινωνία των εισπρακτόρων και διαχειριστών της φορολογίας σε κοινοτική βάση, αποτελεί κοινωνική μορφή αντιπροσωπευτική της μεγάλης κτηνοτροφίας. Εδώ διαμορφώνονται και τα νέα σχήματα, πέρα από την προηγούμενη διευρυμένη οικογένεια. Τα σχήματα αυτά εντοπίζονται στην κοινωνία του κτηνοτροφικού χωριού και, στη συνέχεια, των εφοδιαστών του κράτους, των ίδιων που περνούν έπειτα στο εμπόριο του εξωτερικού και στη βιοτεχνία της οθωμανικής πόλης.

Είναι η στιγμή που οι τζελέπηδες, η νέα κοινωνική κατηγορία, περνά στο οθωμανικό σύστημα, αρχίζει να δραματίζει νέο σημαντικό οικονομικό ρόλο, και, κατά συνέπεια κοινωνικό, με την ενοικίαση της φορολογίας σε ισόβια και κληρονομική βάση. Ενώ με το εμπόριο του μαλλιού η κοινωνία συνέχισε να λειτουργεί παραδοσιακά, χωρίς να φτάσει ούτε στη συσσώρευση κεφαλαίου.

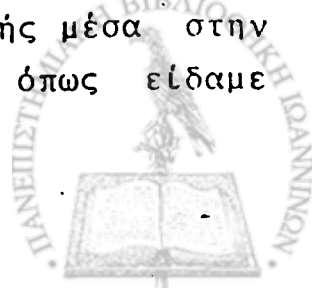

Πραγματοποιείται έτσι μια κοινωνική διαστρωμάτωση, που μεταβάλλει την κοινωνία του δερβενιού και το κλειστό πλαίσιο της μετσοβίτικης εθνικής ομάδας, καθώς το ανώτερο στρώμα ερχόταν σ' επαφή με την οθωμανική υπαλληλική ιεραρχία, στις οποίες τις γραμμές πέρασαν, αντικαθιστώντας την ως προς το μέρος αυτό, της κοινοτικής διαχείρισης της φορολογίας.

Το κανάλι των τζελέπηδων, που τους εισήγαγε στο εμπόριο, είναι και το κλειδί της διαστρωμάτωσης της κοινωνίας που ακολουθεί το οθωμανικό πρότυπο, δημιουργεί τους εμπόρους, με αποτέλεσμα, μέσα από τους κόλπους της κοινωνίας αυτής, να βγαίνει μια νέα κατηγορία ατόμων που αποκτούν τη δυνατότητα του πλούτου.

Η διαστρωμάτωση εκτάθηκε σε δύο πόλους. Τον έναν μέσα στο εσωτερικό της κτηνοτροφικής κοινωνίας, χωρίζοντας τα μέλη της σε μεγαλοκτηνοτρόφους και σε βοσκούς. Το άλλο στο εξωτερικό, καθώς επέτρεπε την έξοδο στο εμπόριο ενός μέρους της ίδιας της ομάδας και δημιουργούσε μια νέα τάξη, την εμπορική, που αποτελούσε και το ακραίο όριο της ομάδας: Η μεγάλη κτηνοτροφία μετέτρεπε τα μέλη της σε εμπόρους και η ίδια δεν υπήρχε πιά, παρά στη συνέχειά της: στη γεωργία.

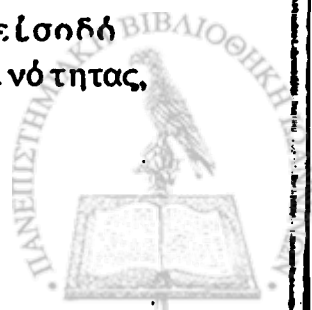
Η ιστοριογραφία αντιμετώπισε την κοινωνία που μελετάμε με γενικές εκτιμήσεις, προβάλλοντας και επαναλαμβάνοντας το καθεστώς της προνομιακής αρχοντικής κοινότητας. Στο Μέτσοβο από το 15 αιώνα της οθωμανικής κατάκτησης λειτούργησε το δερβενικό καθεστώς. Για την ενίσχυση του στρατιωτικού αυτού περάσματος, για τη συγκράτηση του πληθυσμού σ' αυτό το επίκαιρο σημείο των δρόμων, για να μη διασκορπιστεί προς τις κατευθύνσεις που θα του εξασφάλιζαν τροφή, προς τα κέντρα που θα του επέτρεπαν δυνατότητες διαβίωσης, το ίδιο το κράτος του εξασφάλιζε συνθήκες ζωής μέσα στην κτηνοτροφία που ασκούσανε. Και αυτό σημαίνει, όπως είδαμε

φορολογικές απαλλαγές στον τομέα της κτηνοτροφίας, που διευρύνονταν μέχρι το σημείο της ελευθερίας της διοίκησης της κοινότητας. Τα γνωστά προνόμια της κοινότητας του Μετσόβου του 15 αι.¹²² δημιούργησαν τις προϋποθέσεις άσκησης της κτηνοτροφίας, της διατήρησης των συνθηκών της, αλλά κύρια δημιούργησαν την ιδιαιτερότητα της δημογραφικής συγκέντρωσης.

Το φαινόμενο της συρροής πληθυσμού κτηνοτροφικού στο Μέτσοβο, το 17 αι. με τα "προνόμια του Φλόκα" είναι αυτός ο συγκερασμός των ειδικών συνθηκών της άσκησης της δραστηριότητας, που καθορίζονταν από το δερβένι, και των λόγων που τους συγκέντρωναν σ' αυτόν τον πυρήνα, όπου ο πληθυσμός θα συνέχιζε να ζεί με την κτηνοτροφία. Ο πληθυσμός που συνέρρεε από τις γύρω περιοχές μέσα στα δερβενικά προνόμια άσκησε την κτηνοτροφία, που προχωρούσε σε μια ανάπτυξη, τόσο στο επίπεδο της δραστηριότητας όσο και στο επίπεδο της ομάδας. Η προοδευτική ανάπτυξη της δραστηριότητας, η αύξηση του όγκου του προϊόντος, όπως το μαλλί, με τις συνθήκες του δερβενιού, βρίσκουν το δρόμο προς τη δυτική αγορά. Από την άλλη μεριά, το ίδιο το κοπάδι ανοίγει το δρόμο στους κτηνοτρόφους, για μεγαλύτερες απαιτήσεις και μικρότερο κρατικό έλεγχο, για έξοδο στο εμπόριο. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε και τώρα πως, μ' αυτή την έννοια, τα προνόμια αποτέλεσαν απαρχή δυνατότητας άσκησης της κτηνοτροφίας και παρουσίας του συνολικού αυτού φαινομένου της διακίνησης του προϊόντος και της μεταναστευτικής κίνησης του πληθυσμικού περισσέυματος της κοινωνίας που μελετάμε. Η ανάπτυξη αυτού του τμήματος της οικονομίας από το 16 αι. κορυφώνεται, όπως είδαμε στο 17 αι.¹²³, που ονομάζεται αιώνας της κτηνοτροφίας.

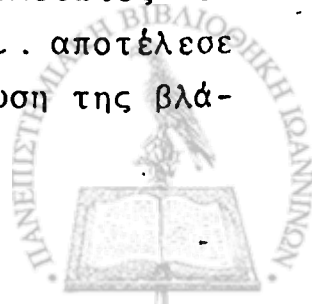
Σ' αυτό το πλαίσιο των εξελίξεων η παρουσία των τέλλεληπιδων είναι αποφασιστική. Δημιουργούν με την είσοδό τους στη διοίκηση τη νέα κοινωνική σύσταση της κοινότητας,

της κοινότητας της κτηνοτροφικής κατηγορίας των πλούσιων διαχειριστών από τη μια, των φτωχών βοσκών που εντάσσονται στα κοπάδια των πλουσίων, από την άλλη. Οι τζελέπηδες είναι αυτοί που επωμίζονται το παιχνίδι των διεκδικήσεων, που τους ωθεί σε διεκδικήσεις απαλλαγών και ταυτόχρονα απόκτηση της συνείδησης για την οικονομική σημασία της δραστηριότητάς τους και του ρόλου τους. Αυτό είναι και το σημείο που δημιουργούσε και προβλήματα στην κοινότητα: Η παρουσία τους όξυνε τις κοινωνικές διαφορές μέσα στην κοινότητα.

Μέσα στο γενικό κλίμα της φορολογικής ρύθμισης και στην εφαρμογή του συστήματος της ενοκίασης των φόρων, που εφαρμοζόταν στην Αυτοκρατορία, μέσα στην τάση της μέγιστης απόληψης και της συσσώρευσης πλούτου στα χέρια των ισχυρών οθωμανών υπαλλήλων, η παρουσία των τοπικών αρχόντων και η προπληρωμή απ' αυτούς της φορολογίας της κοινότητας αποτελεί τμήμα ή εξέλιξη της ίδιας ρύθμισης, με αποτέλεσμα τη μεγάλη εξάρτηση ανάμεσα στις τάξεις των υποτελών. Οι αγρότες αναγκάζονταν να δίνουν ένα ποσοστό της αναλογίας που, αν δεν πληρωνόταν, δημιουργούσε σχέση οικονομικής εξάρτησης με τη μορφή χρέους προς τα άτομα που προπλήρωναν το σύνολο της φορολογίας. Το φαινόμενο της παρουσίας δανειστών είναι συνδεδεμένο μ' αυτή τη λειτουργία και η οργάνωση αυτής της κοινότητας μας δίνει ανάγλυφο το παράδειγμά τους.

Η δημιουργία μιας τάξης φοροεισπρακτόρων στο πλαίσιο της ίδιας της ομάδας και στο χώρο της κοινότητας παρήγαγε την κατηγορία των δανειστών, που εμφανίζονταν με το πρόσωπο του προστάτη. Το καθεστώς της προστασίας¹²⁴ δημιουργήθηκε από την ουσιαστική ανασφάλεια, στην οποία περιέρχονταν οι οικονομικά πιεζόμενοι πληθυσμοί, με τις ατελείωτες υποχρεώσεις απέναντι στο Οθωμανικό σύστημα. Και αποτέλεσε ενδιάμεσο στάδιο για την εσωτερική διαστρωμάτωση της βλαχικής κτηνοτροφικής κοινωνίας.

Η κοινωνική ανασκαλία, που προερχόταν από τις συγκρούσεις των οθωμανών και των χριστιανών κτηνοτρόφων, η έλλειψη χρηματός και η αδυναμία ανταπόκρισης στις αυξανόμενες φορολογικές υποχρεώσεις με τον όγκο της παραγωγής που διέθεταν και τη συνολική συγκυρία του αδιέξοδου, στο οποίο περιήλθαν, όλη αυτή η πραγματικότητα της αδιέξοδης οικονομίας της εποχής, δημιούργησε τη μορφή της εξάρτησης, όπως εκφράστηκε στην προσφορά εργασίας από την πλευρά των βοσκών και των κατώτερων στρωμάτων, με μηδαμινό αντάλλαγμα την υπαγωγή των μικρών κοπαδιών στα μεγάλα κοπάδια των μεγαλοκτηνοτρόφων. Έτσι η εξάρτηση προχωρούσε και στην οικογένεια· τα μέλη της γίνονταν σιγά-σιγά υποτακτικοί χωρίς αυτό ν' αποτελεί ωστόσο, καθεστώς, όπως συνέβη στη Ρουμανία¹²⁵. Η κινητικότητα μεταξύ των στρωμάτων ήταν επιτρεπτή.

Η αρχή λοιπόν της διαμόρφωσης της κοινωνικής μορφής με την κατηγορία των τζελέπηδων καταλήγει στην άσκηση κοινωνικού ελέγχου πάνω στα στρώματα που οικονομικά εξαρτώνται από τους άρχοντες, μέλη της τάξης των φοροεισπρακτόρων, κοινοτικών διαχειριστών της φορολογίας (που ανάγεται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ίσως από την εποχή του Σουλεϊμάν, το 16 αι., ενώ η εκμίσθωση σε ετήσια βάση εφαρμόστηκε από το 17 αι. και προχώρησε σε ισόβια εκμίσθωση, προοδευτικά).

Αυτό το σύστημα εφάρμοσαν οι πλούσιοι στο Μέτσοβο, χωρίς να παίρνουν υπόψη τους τα επακόλουθα, την κρίση και την καταπίεση των κατώτερων στρωμάτων, των βοσκών και των μικρών κτηνοτρόφων.

Ας σημειωθεί ότι το σύστημα αυτό εμφανιζόταν δελεαστικό αρχικά για την κοινότητα, γιατί η ίδια αυτή ρύθμιση της συνολικής προπληρωμής των φόρων, συνδυασμένη με τη συνολική κοινοτική απόδοσή της, αποτελούσε για την κοινότητα έμμεσο τρόπο απαλλαγής από συμπληρωματικές ή έκτακτες

φορολογίες, με απώτερο σκοπό τη συγκράτηση του πληθυσμού στο δερβένι, κάτι που μετατρέποταν για τον πληθυσμό σε καθεστώς υποχρεωτικής παραμονής στον τόπο αναγκαστικής απασχόλησης με την κτηνοτροφία. Αλλά δεν ερχόταν και σε αντίθεση με τη δική τους κοινωνική οργάνωση και σχηματισμό. Έτσι ενίσχυε το συντηρητισμό της ομάδας, καθώς ικανοποιούσε την ανάγκη της κοινωνικής ασφάλειας, και συντελούσε στην αναπαραγωγή των συνθηκών διαίωνισης της υπάρχουσας πραγματικότητας στον ίδιο χώρο¹²⁶.

Δεν είναι δυνατό να γίνει εδώ μελέτη για το μηχανισμό της ενοικίασης των φόρων. Εξάλλου η απόδοση της φορολογίας στο Μέτσοβο παραπέμπει την κοινότητα στο σύνολο των διατάξεων, που η διοικητική της υπαγωγή στη Βαλιδέ και στα τιμάρια των θρησκευτικών πόλεων ορίζει το νομικό καθεστώς της εξάρτησης της κοινότητας. Σύμφωνα μ' αυτό η φορολογία της απαυθύνεται στη Βαλιδέ και στη διαχείριση της Μέκκας και της Μεδίνας¹²⁷. Αλλά αυτό σημαίνει ανεξαρτησία για την κοινότητα και διεύθυνση των τοπικών διαχειριστών στην Οθωμανική διοίκηση. Και εγγύηση γι' αυτό αποτελεί ο πλούτος των ατόμων της κτηνοτροφίας.

Ο μηχανισμός λοιπόν της συνολικής κοινοτικής πληρωμής της φορολογίας του χωριού δημιουργεί για την κοινότητα το πλαίσιο, στο οποίο διαμορφώνεται το πολιτικό, το διοικητικό καθεστώς της. Αυτό που αποτελεί και για την κοινότητα τη διοίκησή της.

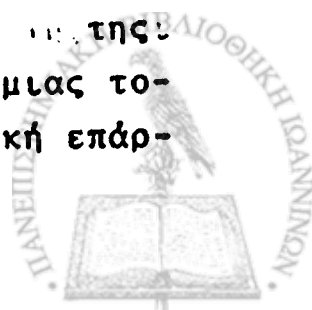

κοινωνική ασφάλεια - κοινωνική ανισότητα = κοινωνική διάκριση.

Ας έρθουμε στα δημογραφικά ¹²⁸δεδομένα της κοινότητας. Πληθυσμικά η κοινότητα του 17ου αι. έχει 427 ¹²⁹υποτελείς, προφανώς αρχηγούς οικογενειών, που σημαίνει 1500-2500 κατοίκους.

Ο αριθμός αυτός είναι ενδεικτικός μιας πληθυσμικά και οικονομικά αναπτυγμένης κοινότητας με τη λειτουργία οθωμανικής πόλης. ¹³⁰Συγκέντρωνε λοιπόν μια οικονομική ζωή, καθώς η φορολογία, που δίνει τα 585 τόπια ύφασμα για το γενιτόάραγα, αποτελούν παραγωγή της ίδιας της κοινότητας. ¹³¹Αλλά πουθενά δεν αναφέρεται βιοτεχνική παραγωγή με τη μορφή της κρατικής βιοτεχνίας. Θα πρέπει να είναι οικιακή, που παράγει αμπάδες. ¹³²Γι' αυτή την εποχή δεν έχουμε δημογραφικά δεδομένα, και κατάστιχα δεν υπάρχουν. (Ο κώδικας της χώρας Μετσόβου που εκδόθηκε τελευταία, ¹³³ όπως και περιγραφές των περιηγητών ¹³⁴ και των ιστορικών ¹³⁵ μόνο ποιοτικές αναφορές μπορούν να μας δώσουν, καθώς επισημαίνουν το Μέτσοβο ως πόλο έλξης πληθυσμού τον ίδιο αιώνα).

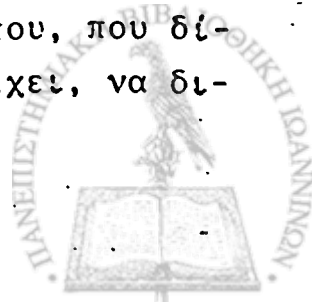
Η δημογραφική ανάπτυξη του Μετσόβου είναι δεδομένη προς το τέλος του 17ου αι., όταν το χωριό απολαμβάνει τα πλεονεκτήματα των συνθηκών της φορολογικής απαλλαγής, της διεύθυνσης των τζελέπηδων στην κρατική μηχανή, και είχε να επιδείξει τη δημιουργία ενός πλούσιου τμήματος της κοινωνίας του στο εξωτερικό και την ισχυροποίηση μιας τοπικής εξουσίας με θρησκευτική κάλυψη και διοικητική επάρκεια.

Είναι φυσικό να συγκεντρώνονται σ' αυτό το κέντρο πληθυσμοί της περιφέρειας για την ασφάλειά τους και για την επιβίωση. Και μέσα στο χωριό να συνεχίζουν τη ζωή της κτηνοτροφικής ομάδας, με τις μεταφορές και την έξοδο στο εμπόριο. Είναι αυτονόητο πως η ασφάλεια, που παρεχόταν, προσ-
 ύλκυε στο Μέτσοβο όσους είχαν κοπάδια. Ίσως γι' αυτό δεν ήρθαν βιοτέχνες, παρά μόνο όταν τους χρειάστηκε η κοινω-
 νία του πλούτου, ως τεχνίτες για τις εργασίες της κοινό-
 τητας.¹³⁶

Σ' αυτή την πληθυσμική, πραγματικότητα δημιουργήθηκε η α-
 νάγκη της σύστασης μιας κοινοτικής διαχείρισης, μιας δι-
 οίκησης σε πλαίσια ευρύτερα από την οικογένεια και τους
 εκπροσώπους των μαχαλάδων.

Στο εσωτερικό του χωριού υπάρχει κιόλας μια οργανω-
 μένη σε επίπεδο οθωμανικής κοινωνίας εκπροσώπηση της εξου-
 σίας. Η οργάνωση του χωριού στη βάση του οθωμανικού πρό-
 τυπου και η σύσταση της κοινότητας ως κτηνοτροφικής, με
 εκπροσώπους στην πεδιάδα και γέροντες στο Μέτσοβο,¹³⁷ α-
 ποτελεί ένα ειδικό καθεστώς που συντηρείται όσο η οθωμα-
 νική πολιτική το χρειάζεται για τις δικές της ανάγκες. Εί-
 ναι δηλαδή μια μορφή κοινοτικής οργάνωσης που εμπεριέχει
 δύναμη τη φορολογική εκμετάλλευση του πληθυσμού από το
 οθωμανικό κράτος και τη διεκπεραίωση της διαδικασίας της
 φοροείσπραξης. Για τον πληθυσμό αυτό αποτελεί ένα μηχανι-
 σμό για τη διεκδίκηση και την άσκηση της κτηνοτροφίας. Και
 πάντως αυτό θα συμβεί μέχρι τη στιγμή που, κατά κάποιον
 τρόπο, προτείνονται οι εκπρόσωποι των οικογενειών και
 στο ρόλο αυτό περνάνει οι άνθρωποι που, με νέα κριτήρια,
 θεωρούνται κατάλληλοι: είναι αυτοί που μπορούν να εισπράτ-
 τουν το φόρο, να τον προπληρώνουν. Η εξουσία σχηματίζε-
 ται σε βάση οικονομική και από δω αρχίζει η διαδικασία
 της ανάπτυξης μιας νέας αξίας, αυτής του πλούτου, που δί-
 νει τη δυνατότητα στην κατηγορία, που τον κατέχει, να δι-

εισοδύσει και να περάσει στην οθωμανική κρατική μηχανή.

Διαμορφώθηκε έτσι μια κλίμακα, στην οποία κυριαρχούν οι άρχοντες, αυτοί που διαθέτουν τον πλούτο, ενώ το υπόλοιπο χωριό δενόταν μαζί τους με τη σχέση της φορολογικής χρέωσης, η οποία δημιουργούσε στη συνέχεια και άλλες σχέσεις εξάρτησης. Για παράδειγμα η κατηγορία των βοσκών δενόταν με σχέση επαγγελματική, και από την πληρωμή τους γινόταν η κράτηση του ποσοτού της φορολογίας. Καθώς εξάλλου η αμοιβή ήταν χαμηλή, έδενε και την οικογένεια με κάποια υποχρέωση υπηρεσιών στο σπίτι του άρχοντα. Η σχέση αυτή και ο τύπος του "αρχοντικού" σπιτιού λειτουργούσε πάνω στο πρότυπο του βακουφίου, με τους υπηρέτες και τον αγροτικό κύκλο των εργασιών, όπου πρόσφεραν υπηρεσίες οι φτωχοί.

Το ίδιο το αρχοντικό παρουσιάζει ωστόσο άλλη κοινωνική συμπεριφορά, αυτή της εμπορικής οικογένειας του εξωτερικού: χαρακτηρίζεται με τη μόρφωση και την έξοδο από τον οθωμανικό τρόπο ζωής.

Η διάρκεια της μεγάλης κτηνοτροφίας τελείωσε με την αποδυνάμωσή της από το εμπόριο και την εξαφάνισή της μέσα σ' αυτό, μια διαδικασία που μετέτρεψε το πληθυσμικό περίσσειμα της κοινωνίας σε βιοτεχνικό δυναμικό και έφερε, όπως επανειλημμένα σημειώθηκε, την κοινωνία των πλουσίων και των φτωχών στο Μέτσοβο.

Το όριο του τέλους της μεγάλης κτηνοτροφίας θα το τοποθετούσαμε στην εποχή του Αλή, στο τέλος του 18 αι., που έδωσε στο Μέτσοβο τη μορφή του δερβενικού χωριού, αποδυναμώνοντας την ίδια την κτηνοτροφία με τις τσιφλικοποιήσεις που έδρασαν σε βάρος της δραστηριότητας και υπέρ της γεωργίας της πεδιάδας της Θεσσαλίας. Το χωριό συρρικνώθηκε. Αντίθετα ο πλούτος διοχετεύτηκε στην καλλιέργεια της γης, έξω από το Μέτσοβο, το οποίο ξανάγινε χωριό όπως ήταν αρχικά, με τις φτωχές μάζες που προωθούνταν στην πόλη.

Αυτή η μετάβαση εκδηλώθηκε ευρύτερα ως μετανάστευση του ορεινού πληθυσμού, στροφή στη βιοτεχνία, στο εμπόριο και τις μεταφορές, γιατί οι τομείς αυτοί της αγροτικής ζωής ήταν μέσα στις δυνατότητες της εποχής. Οι πιο πάνω εκδηλώσεις ήταν ένα συγκυριακό φαινόμενο, που οφειλόταν στην επαφή της Αυτοκρατορίας με τη δυτική Ευρώπη και στο μεταίχμιο δύο εποχών, της παλιάς και της νέας, της εποχής της αυτοσυντήρησης και αυτής της δημιουργίας νέων όρων, όπως μιας πολυπλοκότερης εργασίας και κέρδους, απ' όπου διαμορφώθηκαν και νέες οικονομικές πραγματικότητες, όπως αυτή της αγοράς και της λειτουργίας οικονομικών αξιών.

Το οθωμανικό σύστημα διοχετεύει αυτούς που κατεβαίνουν από το βουνό, στην πόλη, κι έτσι σημειώνεται ενίσχυση της αστικής ζωής,¹³⁸ της οποίας η συντεχνιακή οργάνωση τους περιορίζει στην ίδια κοινωνική θέση των φτωχών υπηκόων της Αυτοκρατορίας, η οποία τους συντηρεί ωστόσο με τους μηχανισμούς της πρόνοιας.¹³⁹

Το σύστημα της κοινωνικής οργάνωσης και ιεράρχησης είναι τέτοιο, που δεν επιτρέπει καμιά κινητικότητα, πράγμα που συμβάλλει στην αναπαραγωγή του οθωμανικού συστήματος, της κοινωνικής διάρθρωσης και της υπαλληλικής ρύθμισης των κρατικών στόχων.

Από την άλλη μεριά η συμπληρωματικότητα δεν μπορούσε να περάσει στον αγροτικό τομέα, γιατί ακόμα οι συνθήκες δεν ήταν κατάλληλες: η διαίρεση εργασίας δεν άφηνε περιθώρια στη γεωργία, το προϊόν δεν μπορούσε να παραχθεί, και οι διεθνείς συγκυρίες δεν επέτρεπαν την ανάπτυξη της "δυναμικής πολιτικής του σταριού". Έτσι η αγροτική ζωή και παραγωγή στα Βαλκάνια δεν μπορούσε ν' αναπτυχθεί, γιατί δεν το επέτρεπε ο οθωμανικός τιμαριωτισμός και γιατί οι εκτατικές καλλιέργειες δεν είχαν ακόμα τις ευνοϊκές συνθήκες.

Οι συμπληρωματικές δραστηριότητες που ξεπήδησαν δεν αφορούσαν τον αγροτικό τομέα αλλά το βιοτεχνικό.

Η βιοτεχνία, ως συμπληρωματική δραστηριότητα στο πλαίσιο της Αυτοκρατορίας ήταν δραστηριότητα που μπορούσε να αναπτυχθεί εξ αιτίας αυτής της συγκρότησης: της ανάπτυξης της αστικής ζωής και της συντεχνιακής οργάνωσης της πόλης, καθώς επίσης, και της σχέσης που αναπτύχθηκε μεταξύ της Αυτοκρατορίας και της Δυτικής Ευρώπης.

Σ' αυτή τη μεταβατική, περίοδο η κοινωνία της κτηνοτροφίας πέρασε με τα δικά της μέτρα και με τις δικές της δυνατότητες στη σύγχρονη εποχή δρώντας μέσα από τις δυνατότητες που της έδινε η δραστηριότητά της.

Η κοινωνία τελικά διχάστηκε στο μέρος εκείνο, που προσαρμόστηκε, γιατί είχε τη δυνατότητα της προσαρμογής και του εκσυγχρονισμού της, και σ' αυτό που έμεινε, για να συνεχίσει την παραδοσιακή της μορφή, με τη λειτουργία της αυτοσυντήρησης και με την παλιά ισορροπία, που την τάραζαν οι νέες κινήσεις.

Η κοινωνία των στρατιωτών έγινε η κοινωνία των φοροεισπρακτόρων, των διαχειριστών της κοινότητας και των αρχόντων του πλούτου του εμπορίου, που ξεκίνησε από το τζελέπικο, και τέλος η κοινωνία της εξάρτησης και της διάκρισης σε πλούσιους και φτωχούς, ενώ ένα κομμάτι δεν ακολούθησε την ίδια εξέλιξη, παραμένοντας αρχαϊκή κοινωνία βοσκών.

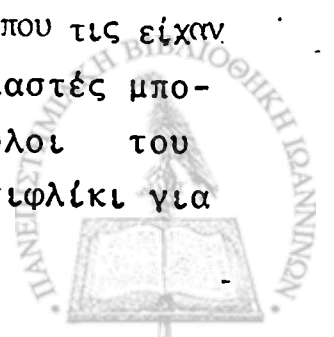
Με τα παραπάνω σχετίζεται, στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το φαινόμενο των συμπληρωματικών δραστηριοτήτων. Η συμπληρωματικότητα των δραστηριοτήτων ήταν επίσης υπόθεση του υπερπληθυσμού στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας, κατά την άποψη των δημογράφων ιστορικών. Η δημογραφική ανάπτυξη, ο υπερπληθυσμός προκαλεί το κατέβασμα στις πεδιάδες οι οποίες όμως δεν μπορούν να τους θρέψουν, γιατί η αγροτική εκμετάλλευση είναι μεγάλη.

Συνοψίζοντας παρατηρούμε ότι η ανάπτυξη της συμπληρωματικότητας είναι παράλληλη με τη λειτουργία μιας ιεραρχίας αξιών του παραδοσιακού κόσμου της αυτοκρατορίας, που αρχίζει από τη στρατιωτική μορφή και περνάει στην κτηνοτροφία, που περιέχει την ανάπτυξη της βιοτεχνίας, συμπληρωματικά, και του εμπορίου, απ' όπου προήλθε και η ρήξη των αρχαϊκών δομών, από την οποία πέρασε ο καπιταλισμός, φέρνοντας το μετασχηματισμό στην παραδοσιακή κοινωνία.¹⁴⁰

Παράλληλα η παραδοσιακή κτηνοτροφία τελείωσε στη γεωργία, ολοκληρώνοντας τη διαδικασία της συμπληρωματικότητας. Η κάθε φάση αυτής της συμπληρωματικότητας σημαδεύεται από μια σειρά αξιών που κυριαρχούν, από μια διαίρεση εργασίας, κατανομή και διάθεση του προϊόντος, από έναν τρόπο παραγωγής. Και μ' αυτή την έννοια μπορούμε να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στους παραγωγικούς τρόπους που εφαρμόστηκαν, συσχετίζοντάς τους με το βασικό σημείο αναφοράς, τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η οθωμανική οικονομική λειτουργία δεν μπόρεσε να τον υιοθετήσει, παρά μόνο μονομερώς, και στα σημεία που της επέτρεπαν οι ανελαστικές της δομές, ή ξέφευγαν από τον έλεγχό της, όπως είναι το εμπόριο με τη δυτική αγορά.

Ο πλούτος του εμπορίου έφερε την επένδυση στη γεωργία μέσα από τη συνολική διαχείριση της φορολογίας, αυτής που περιλάμβανε ολόκληρα χωριά, με το καθεστώς του τσιφλικιού. Αρχικά ανήκε στους Οθωμανούς υπαλλήλους και αργότερα στους διαχειριστές της φορολογίας, που διέθεταν τον πλούτο. Με την ενοικίαση του τσιφλικιού, το νέο τιμάριο των Οθωμανών υπαλλήλων, περνούσαν στην εξουσία και στη διοίκηση των περιφερειών, που είχαν αρχίσει την εκτατική καλλιέργεια, από το 18ο αι.. Ωστόσο αυτές οι ιδιοκτησίες μεταμορφώθηκαν σε μη καπιταλιστικές επιχειρήσεις, δεν έκαναν συσσώρευση, και έσβησαν τις οθωμανικές πόλεις, που τις είχαν αναπτύξει το εμπόριο και ο πλούτος.¹⁴¹ Οι εφοδιαστές μπορούσαν εύκολα να γίνουν τσιφλικάδες και σύμβουλοι του σουλτάνου, επίσης. Έτσι η ομάδα πέρασε στο τσιφλικί για

χάρη της κτηνοτροφίας, ξεκινώντας απ' αυτή. Φαίνεται λοιπόν ότι η γεωργία παραμέρισε το εμπόριο, το οποίο μάλιστα δε λειτουργούσε καπιταλιστικά για την οθωμανική ενδοχώρα.

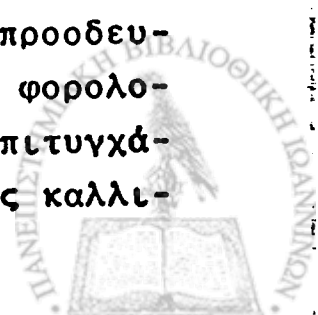
Από τις βιογραφίες, αλλά και από τη συνέχεια που φάνηκε να έχει η κτηνοτροφική ομάδα, γίνεται σαφές ότι τα κοπάδια σταματούν πια ν' αποτελούν σημείο αναφοράς της, στόχο επένδυσης και δραστηριότητα μεγάλης σημασίας.

Το ενδιαφέρον της συγκεντρώνεται στο εμπόριο αλλά και στη συνέχεια της κτηνοτροφίας μέσα στο σχήμα κτηνοτροφία-τσιφλίκι, που αποτελεί συνδυασμό της τελευταίας φάσης της κτηνοτροφίας και του τέλους της οθωμανικής αυτοκρατορίας,¹⁴² ενώ αρχίζει η περίοδος της γεωργίας.

Καθώς τερματίζεται ο αγροτοκτηνοτροφικός αγώνας, αρχίζει η κυριαρχία της γεωργίας, που με τον όγκο της παραγωγής μπορεί να αντεπεξέλθει στις ανάγκες της εποχής.

Το τσιφλίκι ως ισόβια ιδιοκτησία των κτηνοτρόφων, είναι μια διευθέτηση που, ενώ στρέφεται κατά της κτηνοτροφίας, τελικά, στις συνθήκες του οθωμανικού συστήματος, λειτουργεί υπέρ των κτηνοτρόφων, που παίρνουν στα χέρια τους αυτή τη γη, λόγω της ανεπάρκειας των εργατικών χεριών της πεδιάδας και της αδυναμίας του πληθυσμού της πεδιάδας να αντεπεξέλθει στις φορολογικές υποχρεώσεις του εξαιτίας της μεγάλης εκμετάλλευσης που έχει υποστεί.

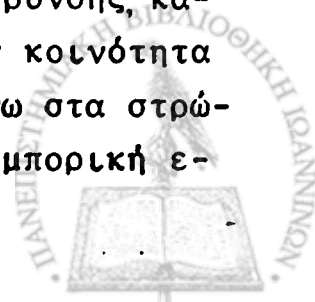
Το τσιφλίκι στην οθωμανική επικράτεια λειτουργεί υπέρ των περιφερειακών διοικητών των πασαλικιών, ως επινόηση των Οθωμανών που ήθελαν να αποσπαστούν από την κεντρική εξουσία και ενίσχυναν τη φορολογική τους περιφέρεια σε βάρος του σουλτανικού ταμείου. Στη διαδικασία αποδυνάμωσης της κεντρικής εξουσίας και ανάδειξης των επιμέρους κέντρων εξουσίας στην αυτοκρατορία, το τσιφλίκι έδρασε υπέρ των διασπαστικών αυτών ομάδων. Ωστόσο με την προοδευτική εκμίσθωση σε ισόβια βάση του φορέα αυτού της φορολογίας, από τους ανθρώπους του εμπορικού πλούτου, επιτυγχάνεται και η δυνατότητα επένδυσης στη γεωργία, στις καλλι-

έργειες, δημιουργείται η δυνατότητα να περάσει το τσιφλικί στα χέρια των τοπικών αρχόντων, που δεν είναι βέβαια παρά ελάχιστοι αριθμητικά. Μπορούμε ενδεικτικά να αναφέρουμε τις περιπτώσεις των ατόμων της κτηνοτροφίας που μαρτυρούνται ως οικογένειες αρχόντων και διαχειριστών, εμπόρων και, τελικά, τσιφλικάδων.

Τα τσιφλίκια των κτηνοτρόφων του 19ου αι. είναι δικαιοδοσία βοσκής σε χωριά ολόκληρα, που τα σπέρνουν, ενώ βόσκουν μαζί και τα κοπάδια, συνδυάζοντας έτσι τα δύο μέρη της παραγωγής και εξισορροπώντας τις απώλειες, τη μιά με την άλλη. Έχουμε ταυτόχρονα το εμπόριο του σταριού και την κοινοτική διοίκηση, τον έλεγχο και την παραγωγή στα ίδια χέρια.

Ακόμα και στην περίπτωση των καλλιεργειών βαμβακιού, στη Μακεδονία, το καθεστώς της ιδιοκτησίας της γης περιέρχεται με την ίδια λογική στους εμπόρους και στα χέρια του πλούτου του εμπορίου του εξωτερικού. Από τα παραδείγματα των οικογενειών: αντιστοιχείται μία διαρκής πάλη για την κυριαρχία στη βοσκήσιμη γη, τη συμμετοχή στην εμπορευματοποίηση και ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος που περνάει έμμεσα, με τον πλούτο του εμπορίου του μαλλιού, στα χέρια αυτών που τον διέθεταν, και διεισδύουν στην κρατική μηχανή της διοίκησης. Αρχίζουν από την κοινοτική διαχείριση της φορολογίας, από το στάδιο της συγκέντρωσης των κοπαδιών-είσπραξη σε είδος και την υπαλληλοποίηση των κτηνοτρόφων και την ανίστιοιχη αδυναμία του κράτους ν' ασκήσει έλεγχο, προχωρούν στην οικονομική αποσκίρτηση και στην επαναστατική διαδικασία της επένδυσης, πιά, στη γεωργία, που όμως δεν μπορεί να ξεπεράσει ένα όριο ανάπτυξης μέσα στα οθωμανικά δεδομένα του τσιφλικιού, και γι' αυτό αναζητεί δρόμους οικονομικής απελευθέρωσης. Καθώς έχει χαθεί η δυνατότητα της κτηνοτροφίας και η βιοτεχνία επίσης καταβροχθίζεται από την ευρωπαϊκή επιτάχυνση της διεύρυνσης, καταλήγει στην κοινωνική της καταξίωση μέσα στην κοινότητα του χωριού και στην επιβολή των φορέων της πάνω στα στρώματα, στα οποία κυριάρχησε οικονομικά με την εμπορική ε-

πενδυτική ανάπτυξή της, έξω από τα σύνορα της αυτοκρατορίας.

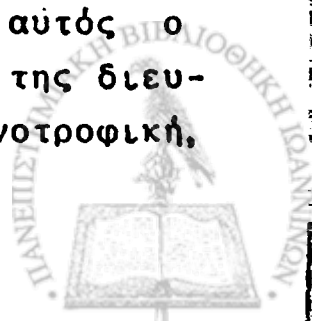
Στο ίδιο αυτό πλάνο κινείται και η ιδεολογία των υπόδουλων πληθυσμών, που, από τη στιγμή που περνάει στα χέρια τους η εξουσία, φέρονται και συμπεριφέρονται (το προνομιούχο στρώμα) ως τάξη συμφερόντων. Έτσι παίζεται το παιχνίδι ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες: των κατακτητών και των κατακτημένων στην αρχή, των κατακτητών και της ανερχόμενης τάξης που "ανέκτησε" τα δικαιώματά της ύστερα, της κατηγορίας των στρωμάτων που υπάγονται στις οθωμανικές διατάξεις της συντεχνιακής οργάνωσης και του θεοκρατικού σύγκεντρωτικού κράτους.

Οι συσχετισμοί αυτού του παραίγωνικού τρόπου του αγροτικού κόσμου της αυτοκρατορίας και η ενσωμάτωσή του στο οθωμανικό πλαίσιο έγιναν μέσα από την κατακτήτρια ομάδα.

Στην προκαπιταλιστική παραδοσιακή δομή και τον οικογενειακό χαρακτήρα της οργάνωσης της παραγωγής η δύναμη εργασίας, τα μέσα παραγωγής και η παραγωγική διαδικασία δεν απομακρύνονται από τον οικογενειακό πυρήνα. Και τα προβλήματα λύνονται στο κοινοτικό περίγραμμα.

Ακόμα και όταν βαθιά μέσα στο 13 αι. αλλάζει αυτός ο συσχετισμός και το προϊόν σπάει τον κλοιό της κοινότητας, οι κοινωνικές δομές συγκρατούν στις ίδιες συμπεριφορές. Έτσι τα όρια αυτής της γνωστής για την ομάδα οικογενειακής οργάνωσης της επιχείρησης παραμένουν σε επίπεδο ατόμων, που συσσωρεύουν πλούτο.

Η λογική της πρόνοιας, η αναγκαιότητα της συσσώρευσης πλούτου για την ετοιμότητα της φορολογικής απόδοσης, σχημάτισαν και την ετοιμότητα της μονομερούς (ατομικής και από τη μεριά του εμπορίου μόνο) προσαρμογής στα δεδομένα του καπιταλισμού σε τρόπο που να αποβαίνει αυτός ο πλούτος κεφάλαιο, όταν περνάει στις διαδικασίες της διευρυτικής παραγωγής, αυτής που ήρθε μετά την κτηνοτροφική,

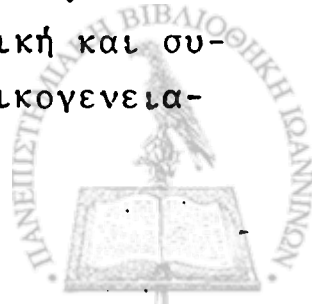
τη γεωργική εκτατική καλλιέργεια των τσιφλικιών.

Είσι, έχουμε το φαινόμενο της ανάπτυξης της ομάδας, που βρέθηκε στον εμπορικό κύκλο του εξωτερικού, ως τὰ όρια του διανοούμενου-διαφώτιστη και κοινωνικού ευεργέτη και, πάντως, στη σφαίρα της κοινωνικά ανώτερης και οικονομικά κυρίαρχης τάξης, ενώ οι μάζες έμειναν εγκλωβισμένες στην αδυναμία της κοινωνικής ανόδου.

Η εξέλιξη αυτή από την αυτοσυντήρηση στον εμπορικό κάπιταλισμό σημαίνει για την ομάδα της κτηνοτροφίας πέρασμα από την αυτοσυντήρηση στη συμμετοχή της οικογένειας στη διαδικασία της εμπορευματοποίησης.

Στα πλαίσια της κτηνοτροφικής κοινωνίας η εργασία που επενδύεται στη δραστηριότητα είναι σπιτική και οικογενειακή. Η κοινωνία της ομάδας, που αποτελεί τη δύναμη εργασίας, είναι οργανωμένη σε οικογένειες, που ο τύπος τους αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την παραγωγική διαδικασία. Αποτελεί και συνθήκη για τη διεκπεραίωση του τρόπου παραγωγής: πρόκειται για ένα κοινωνικό σχήμα που διαμορφώθηκε σύμφωνα με την υλική δομή και τα μέσα που διαθέτουν τα μέλη της ομάδας. Η οικογένεια, έτσι όπως βρέθηκε, είναι επιστρατευμένη στην οικονομική διαδικασία, στην παραγωγή, που αφορά τις ανάγκες της ομάδας, και πρώτα της ίδιας της οικογένειας. Η εργασία είναι οργανωμένη από την οικογένεια και γι' αυτή.

Η οικογενειακή οργάνωση και η τεχνική γνώση συγκεντρώνεται στη διαδικασία της διεκπεραίωσης: έλεγχος, συμμετοχή, ανυπαρξία διάλρεσης εργασίας στο εσωτερικό της ομάδας, με τη συμμετοχή όλων των ηλικιών, σύμφωνα με την αποκτημένη πείρα, την οργανωτική δύναμη, την αναμφισβήτητη (και αδιανόητη διαφορετικά) υποχρέωση με βάση ισοτιμίας όλων των μελών στη διαδικασία παραγωγής, τη συλλογική και συνολική παρουσία της κοινωνίας: αυτό είναι ο οικογενεια-

κός τρόπος παραγωγής, όπου οι παραγωγικές δυνάμεις εμπειρίχονται στην κοινωνική οργάνωση της ομάδας μέσα στον τύπο της οικογένειας και όπου το προϊόν απευθύνεται στις δικές της ανάγκες. Και αυτό, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε, δεν διαφοροποίησε την ομάδα, την αντιμετώπιση του βιοτικού της προβλήματος: πάντα παρέμενε η αγωνία για την αντιμετώπιση των δυσκολιών, που συνεπάγονταν από τη μια η ορεινή ζωή και από την άλλη τα οθωμανικά εμπόδια της φορολογίας και της συντεχνίας. Η οικονομική δυσκολία και η ανελευθερία της ομάδας ήταν στα πλαίσια του συστήματος αυτονόητη, αλλά ήταν ταυτόχρονα και νοοτροπία και δυνατότητα του αιώνα. Μ' αυτή τη νοοτροπία συνέχισαν οι άνθρωποι και μ' αυτή αντιμετώπισαν τα ζωτικά πρόβλημά τους, που δεν ξεπερνούσαν το όριο της βιολογικής λιτότητας και της στοιχειώδους αυτάρκειας, για χάρη ορισμένων αξιών ζωής, όπως ο γάμος και το σπίτι και η ίδια η οικογενειακή ζωή της ομάδας.

Όταν διαταραχτεί η ισορροπία ανάμεσα στη δραστηριότητα και την κοινωνία, τότε το ένα μέρος ή το άλλο κινδυνεύει να εξαφανιστεί. Και αυτό συνέβη στην κοινωνία των Βλάχων, που έστρεψε την προσπάθειά της σ' αυτή την περιφρούρηση της δημιουργημένης ισορροπίας, όταν οι πολιτικοί εξωτερικοί μηχανισμοί, οι ρυθμίσεις του Οθωμανικού κράτους απειλούσαν την ισορροπία της. Αυτή συντηρούσε με πείσμα τις δομές που γνώριζε, και της ήταν οικείες, και τις δραστηριότητες που εμπειρικά είχε η ίδια η υπόστασή της.

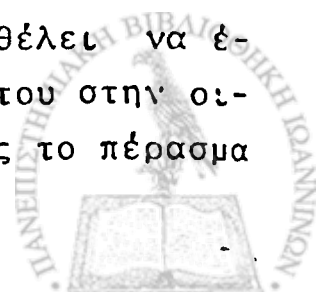
Για το μελετητή των κοινωνιών αυτών που ονομάζονται παραδοσιακές είναι ωστόσο αναγκαίο να μην αφήσει έξω από την έρευνά του πράγματα τόσο σημαντικά για τις κοινωνίες αυτές, όπως είναι η επίδραση της νέας σχέσης που δημιουργήθηκε από την επαφή τους με το δυτικό καπιταλισμό.

Εδώ θα επισημάνουμε τη δεκτικότητα της ομάδας, την αμείωτη βούλησή της να μπει στον καινούργιο κόσμο που της υποσχόταν συμμετοχή στα αγαθά της ζωής, που ανέτρεπε την αρχαϊκή λειτουργία της αυτοσυντήρησης και την τεχνική της επάρκεια με την εισαγωγή των εργαλείων που δεν μπορούσε ν' αγοράσει και της επέβαλλε το μοντέλο της ευρωπαϊκής πολυτέλειας, αυτό που αγωνιζόταν σε όλη της τη ζωή να αποκτήσει. Η συμμετοχή της ομάδας, των ατόμων πια της κοινωνίας στα αγαθά, στους μηχανισμούς της αγοράς και του εκχρηματισμού, επηρέαζε και την κοινωνική τους θέση: η κοινωνική διάκριση είχε πάρει μορφή.

Οι κοινωνίες αυτές δεν έμειναν απαθείς λοιπόν, αλλά και αντιδράσανε με μέτρο, με μια συμπεριφορά αργής ενσωμάτωσής τους στην εξελιγμένη κατάσταση, με το δικό τους ρυθμό, προσπαθώντας να τον εναρμονίσουν και να εκσυγχρονίστουν χωρίς να νιώσουν ότι χάνουν το έδαφος κάτω από τα πόδια τους. Μια πάλι ανάμεσα στις παλιές και νέες δομές διαμόρφωνε και τη δική τους μορφή πάλις που εκφραζόταν με κοινωνικό ανταγωνισμό, κοινωνική άμιλλα, ενώ από την άλλη μεριά τους συγκρατούσε η κοινωνική ακινησία, το δίχτυ της οθωμανικής ιδεολογικής υποδομής.

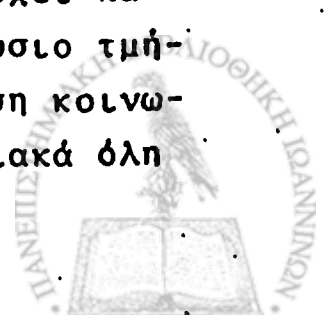
Σ' αυτή την κοινωνία ο βοσκός είναι υπαρξιακά δεμένος με το κοπάδι, όπως και ο χωρικός με τη γη. Σκοπός τους είναι να εξασφαλίσουν πρωταρχικά την ύπαρξή τους. Και διαφέρει αυτός ο χωρικός από τον καλλιεργητή που παράγει για την αγορά. Για τον αγρότη της παραδοσιακής κοινωνίας αυτό που έχει σημασία είναι να διατηρήσει τη μορφή της κοινωνίας του, και γι' αυτό κρατιέται μακριά από την αγορά. Η παρέμβαση της αγοράς προκαλεί μια διαταραχή στον έλεγχο της παραγωγής, που επεκτείνεται και στις κοινωνικές σχέσεις της ομάδας που αποτελεί την κοινωνία, όπου ο ίδιος θέλει να έχει την εγγύηση ότι διατηρεί τα διακαλώματά του στην οικογένεια, τη γη και την κοινωνία του. Πάντως το πέρασμα

από το χωρικό στον καπιταλιστή αγρότη δεν είναι απλά μια ψυχολογική μετάβαση, αλλά μια αλλαγή που προϋποθέτει ανανέωση του περιεχομένου των θεσμών σε βάθος. Η πάλη ανάμεσα σ' αυτή τη νέα κατάσταση, όπου οι παλιοί θεσμοί δεν επαρκούν για την ενσωμάτωση του χωρικού στην κοινωνία και οι νέοι θεσμοί του είναι ξένοι, αποτελεί και το σημείο πάνω στο οποίο στηρίζεται και η ισορροπία της κοινωνίας και αυτή η ισορροπία κερδίζεται ή χάνεται σε μια διαδοχή και σε μια συνέχεια, από ανάκτηση ή απώλεια, που είναι τελικά η ζωή και ο θάνατος των κοινωνιών. Και εδώ φαίνεται ο βαθμός της δεκτικότητας και της ικανότητας της παραδοσιακής κοινωνίας να στηριχτεί στις παλιές της δομές και να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις, να ζεί μέσα στο περιεχόμενο των νέων θεσμών, που της υπαγορεύουν βασικές αλλαγές συμπεριφοράς, καθώς η παραγωγή αλλάζει ως τρόπος και κατεύθυνση, και η συμμετοχή του χωρικού μακραίνει από τη συμμετοχή και την προσωπική επιρροή στην ίδια την παραγωγή και στην κατανομή του προϊόντος.

Σ' αυτό το σχήμα μπορούμε να παρακολουθήσουμε, και σύμφωνα με τις παραπάνω εκτιμήσεις, τη διαδικασία μιας κοινωνίας αυτάρκειας, στρατιωτικής και κτηνοτροφικής να σχηματίζεται μέσα από την εφαρμογή του θεσμικού οθωμανικού πλαισίου οργάνωσης της παραγωγής και τη φορολογική της πρακτική, σε κοινωνία φορολογούμενων υπηκόων, που καταλήγουν στην πρακτική της αγοράς, στην οποία αναγκάζονται να αντεπεξέλθουν με τους παραδοσιακούς μηχανισμούς.

Μπορούμε συνακόλουθα να παρακολουθήσουμε την κοινωνία του Μετσόβου στον ανάλογο μετασχηματισμό της, στην ιστορία των ανθρώπων του πλούτου του χωριού. Από την άλλη, στην ιστορία της συνέχειας της κτηνοτροφίας που έχει καταλήξει στα χέρια των φτωχών βοσκών, ενώ το πλούσιο τμήμα της κοινωνίας έχει μεταβληθεί σε μια ενδιάμεση κοινωνία εμπόρων, που τείνουν να μετασχηματίσουν σταδιακά όλη

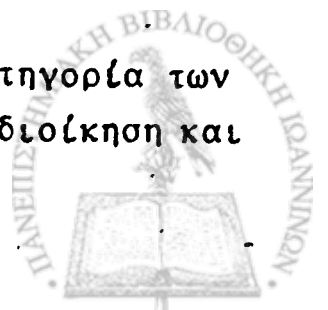
την γνωστή κοινωνία, στο βαθμό που μπορούν να λειτουργήσουν και να παρέμβουν στις διαδικασίες της εμπορευματοποίησης της παραγωγής τους.

Με το εμπόριο, το νέο όπλο των παλιών πολεμιστών, διαπέρασαν τα όρια της κατάκτησης, ωστόσο στη διαδικασία αυτή το εμπόριο στράφηκε ενάντια στην ομάδα. Παρόλο που εργαζόταν για την ευημερία της, αποδυνάμωνε εντούτοις προοδευτικά το χαρακτήρα της τον αρχικό. Αυτό λοιπόν που έδινε ζωή στην ομάδα ήταν ταυτόχρονα και ο θάνατός της. Η αυτοσυντήρηση, που προωθήθηκε στα όρια του πλούτου, σήμανε και το τέλος της κτηνοτροφικής ομάδας οικογενειακής σύστασης. Και, ακόμα, η ίδια κίνηση δημιούργησε τις κατηγορίες των πλουσίων και των φτωχών· από τους δεύτερους όσοι έφευγαν από την κτηνοτροφία και προωθούνταν στην πόλη εσοπεδώνονταν οικονομικά, μέσα στην συντεχνιακή οργάνωση.

Οι περιπτώσεις αυτών που αναδείχτηκαν, ως άνθρωποι του πλούτου, αποτελούν δείγμα των ατόμων του εμπορίου. Ο βαθμός τσιφλικοποίησης των σχέσεων στο Μέτσοβο, που άρχισε από την ανισότητα του τζελέπη, επήλθε με την παρουσία του διαχειριστή της φορολογίας, και αρχικά δημιούργησε τη σχέση της διοίκησης και των μαζών που έμεναν στη φτώχεια και την ακινησία τους.

Η δημιουργία πολύπλοκων σχέσεων ανάμεσα στους διεκδικητικούς μηχανισμούς εξουσίας, όπως είναι η εκκλησία, οι τοπικοί άρχοντες, οι σύμβουλοι του σουλτάνου στην πόλη, οι διασπαστικές κινήσεις στην περιφέρεια του κράτους, οι τάξεις πλουσίων του εξωτερικού και τσιφλικάδες εκτατικών καλλιεργειών, επέφεραν μια ένταση στην κρίση του συστήματος, μια εντεινόμενη αξιωματία των ίδιων των φτωχών μαζών, που, για να αποφύγουν τις συνέπειές της δεν είχαν παρά να μεταναστεύσουν.

Σ' αυτή την κίνηση των διεκδικήσεων η κατηγορία των ανθρώπων του πλούτου έμενε κοντά στην τοπική διοίκηση και

είχε συμφέρον να είναι κοντά στην οθωμανική διοίκηση, που δεχόταν αυτή την ανισότητα και τον επιμέρους κοινωνικό πλούτο.

Το φαινόμενο της κοινωνίας του μετασχηματισμού, στον ιδιόρρυθμο τύπο του ελληνικού χώρου, έδωσε μια συντηρητική κοινωνία που ζητούσε την ασφάλειά της και αντιμετώπιζε τη ζωή στους ίδιους γνώριμους τρόπους της προσωπικής ρύθμισης, με την κοινωνική εσωστρέφεια στο περιβάλλον, με τη δική της αντίληψη και συνείδηση εργασίας, που δεν της επέτρεπε να ξεχάσει την αυτοσυντήρηση, τη λιτότητα, το μέτρο. και, κύρια, την προσωπική της δουλειά, και τη σημασία της.

Όσοι έμειναν στην κληρονομία διατήρησαν την ανάμνηση της καταγωγής και το χαρακτήρα τους ως βουνήσιας ομάδας, κλεισμένοι στη μοναξιά και την υπερηφάνεια της απομόνωσης, αναπαράγοντας το ίδιο κοινωνικό πρότυπο, καθώς αναζητούσαν ελάχιστα ερείσματα κοινωνικής ασφάλειας, αφεισμένοι στην εκμετάλλευση των αστικοποιημένων και στην ιδεολογική πύεση των εκπροσώπων της εξουσίας, των εκπροσώπων της παιδείας του 19ου αι. που οργάνωσε την οθωμανική επικράτεια σε εθνικά κράτη.¹⁴³

σήμερα

Η σημερινή επιτόπια έρευνα μας έδωσε την ιστορία της κτηνοτροφίας όπως είναι διαμορφωμένη στη μορφή της περιθωριακής κατηγορίας αυτής των βοσκών και των κτηνοτρόφων που φτωχαίνουν, όσο δεν πραγματοποιούν τη μετάβαση στην αγορά της γης. Οι πληροφορίες που μας έδωσαν τα παιδιά των κτηνοτρόφων, που σήμερα ασχολούνται με τα κοπάδια, με την ξυλουργική, ή έχουν κάνει μια διεύρυνση στις εργασίες τους, τοποθετούν την κτηνοτροφία και την ομάδα ακόμα στην ίδια βάση της αδιέξοδης πορείας τους. Η ομάδα δεν μπορεί να ξεπεράσει το πλαίσιο της παραδοσιακής κτηνοτροφίας, δε μπορεί να σπάσει την παράδοση του κοινωνικού της εγκλωβισμού, στην κοινωνία του Μετσόβου.

Με τη χαρακτηριστική δήλωση ότι όσοι είχαν πρόβατα ήταν αρχοντάδες, σήμερα εξακολουθούν να δίνουν το φάσμα της προοδευτικής φτώχυνσης των κτηνοτρόφων. Τη μορφή της αρχαϊκής κτηνοτροφίας στην περιοχή την επισημαίνουν ως υπαρκτή, ακόμα. Και την κτηνοτροφία με τα ομαδικά πρόβατα των οικογενειών που χρειάζονται ακόμα πολλούς βοσκούς, ώστε όλη η οικογένεια να είναι δεσμευμένη στη διαδικασία της παραγωγής. Η μορφή αυτής της δραστηριότητας υπάρχει ακόμα και σήμερα, παρόλη τη σπανιότητα που παρατηρείται αυτή τη στιγμή στη δύναμη εργασίας που διοχετεύεται στην κτηνοτροφία, γιατί χρειάζεται σε βάση 24ωρη τους ανθρώπους. Μαζί με τα κοπάδια έχουν άλογα, όλοι όμως αισθάνονται τη δραστηριότητα ανεπαρκή, γιατί δεν τους δίνει άνεση οικονομική. Αντίθετα τους περιορίζει όλο το χρόνο τους και τη

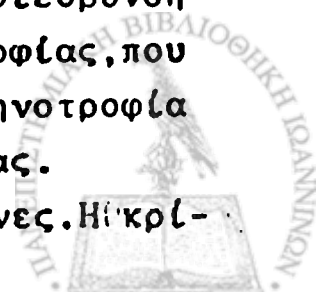

φροντίδα, για μια μικρή οικονομική απολαβή, που θα επαρκούσε για την αυτοσυντήρηση περασμένων αιώνων, ανεπαρκή όμως για το σημερινό πληθυσμό, που έφυγε από το Μέτσοβο ή έγινε εργάτης: πλανόδιος εργάτης στην περιοχή, στην πόλη, στο χωριό, όπου άνοιξαν κάποιες δουλειές. Άλλωστε η τουριστική ανάπτυξη έχει αυτή τη στιγμή προσανατολίσει τους ανθρώπους στην υφαντική του σπιτιού, της οικιακής γυναικείας δραστηριότητας και στη συμπληρωματικότητα των μαγαζιών που πουλάνε αυτά τα είδη μαζί με τα ξυλόγλυπτα που κατασκευάζουν οι ίδιοι.

Οι πληροφορίες και οι εκτιμήσεις των τελευταίων κτηνοτρόφων που, εκτός από την κτηνοτροφία, ασκούν και άλλα επαγγέλματα επανέρχονται στο μοτίβο ότι, όσοι είχαν πρόβατα ήταν αρχοντάδες, σήμερα δεν είναι τίποτα. Και περιγράφουν τη μεταβολή αυτή. Οι κτηνοτρόφοι που είχαν ομαδικά ποίμνια δεν μπορούσαν να ικανοποιήσουν τους βοσκούς με αμοιβή που ανταποκρίνεται στα δεδομένα της σημερινής εποχής: όταν ο εργάτης έπαιρνε 100 δραχμές, ο βοσκός έπαιρνε 30. Η κρίση του επαγγέλματος ήταν φανερή, και την παρακολουθούσαν οι άνθρωποι χωρίς να μπορούν να την ξεπεράσουν με τα δεδομένα και τους μηχανισμούς της δραστηριότητας, που τους ήταν γνωστοί από παλιά. Από το 1960 προτίμησαν, αντί να απαιτήσουν εκσυγχρονισμό της κτηνοτροφίας, να περάσουν στη μετανάστευση, να γίνουν εργάτες (στο εσωτερικό).

Όσοι έμεναν στο επάγγελμα διατηρούσαν τις συνθήκες εργασίας, χωρίς να μπορούν να επιφέρουν αλλαγές. Ούτε μπορούσαν να εκσυγχρονίσουν το επάγγελμα, αλλά ούτε και να φύγουν από την οικογένεια και από το κοπάδι, που είχε πάντα τις ίδιες απαιτήσεις για την ίδια μικρή απόδοση, και φυσικά δε γίνεται λόγος για διεύρυνση της παραγωγής στα πλαίσια της σταβλικής κτηνοτροφίας, που θα μπορούσε να ανεβάσει την αποδοτικότητα. Η κτηνοτροφία είχε πια πολύ χαμηλές δυνατότητες παραγωγικότητας.

Στα 1960 ο τσοπάνης έπαιρνε 3.500 για 6 μήνες. Η κρί-

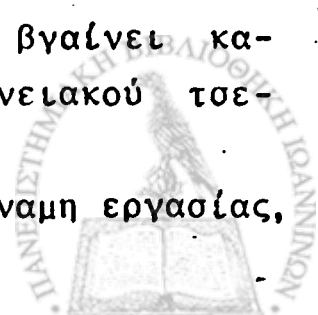
ση του επαγγέλματος επεκτείνεται στα αφεντικά. Και αυτοί δεν μπορούν να έχουν χρήμα, γιατί ό,τι υπάρχει είναι επενδυμένο στο κοπάδι. Η κτηνοτροφία είναι ένα επάγγελμα, που εξαρτάται τόσο πολύ από τις φυσικές συνθήκες του περιβάλλοντος. Αυτό εμποδίζει την αποδοτικότητά της: αν δε βρέξει δεν υπάρχει χόρο, είναι απαραίτητες οι ζωτροφές. Έτσι προκύπτουν μεγάλες δαπάνες και μεγάλες απώλειες. Ποτέ δεν υπάρχουν χρήματα στο χέρι, πάντα προαγοράζονται όλα. Και περιμένει ο τσοπάνης να τα πάρει την άνοιξη. Η διαδικασία αυτή της προαγοράς και της καθυστερημένης αμοιβής είναι φανερό ότι οδηγεί σε αδιέξοδο βιοτικό.

Στην περίπτωση που διαθέτουν δικούς τους βοσκότοπους συνεχίζουν τον αγώνα για τη διατήρηση της δραστηριότητας. Ωστόσο τα ομαδικά κοπάδια δεν είναι η συμφέρουσα λύση σήμερα, γιατί διατηρούν τη δομή της εργατικής δύναμης σε οικογενειακή βάση και γιατί δε συνδυάζονται με την εκτατική καλλιέργεια της πεδιάδας. Μόνο με το συνδυασμό αυτό η κτηνοτροφία θα αποτελέσει οικονομική διαδικασία εκσυγχρονισμένου τύπου, που να μπορεί να ασκηθεί από τον άνθρωπο της εποχής μας, περιλαμβάνοντας τα οικόσιτα πρόβατα.

Η ομαδική κτηνοτροφία είναι συνέχεια της παραδοσιακής κτηνοτροφίας, που δεν έχει ακόμα πετύχει τη σύμβασή της με τη γεωργία. Συνήθως τα κοπάδια βρίσκονται μακριά από τις καλλιεργήσιμες περιοχές, αλλά και στην περίπτωση που οι κάτοικοι των κοπαδιών διαθέτουν εκτάσεις στην ομαδική κτηνοτροφία, η απόδοση, για το ίδιο ποσοστό προβάτων, είναι τρεις φορές μικρότερη απ'αυτή της οικόσιτης εκτροφής. "Θα μπορούσε να γίνει μετατροπή" λένε, Αλλά είναι δύσκολο στους

παραδοσιακούς κτηνοτρόφους ν'αλλάξουν, καθώς αυτό θα ήταν υπόθεση οικογενειακή: από το πλαίσιο δε βγαίνει κανείς εύκολα, και η σύσταση αυτού του οικογενειακού τσελιγκάτου λειτουργεί ακόμα περιοριστικά.

Ακόμα στην ομαδική επενδύεται μεγαλύτερη δύναμη εργασίας,

αλλά αυτή προσφέρει μικρότερη ασφάλιση και γι' αυτό μεγαλύτερες πιθανότητες εξαφάνισης. Η οικόσιτη κτηνοτροφία δε στηρίζεται στην ελεύθερη βόσκηση αλλά στη σίτιση των κοπαδιών με τροφή, καρπό, που προμηθεύεται ο παραγωγός από την αρχή της περιόδου, όταν κατεβαίνει στην πεδιάδα, παρόλο που και αυτή χρειάζεται την οικογένεια για τη διαδικασία της παραγωγής.

Υπάρχει λοιπόν αυτή τη στιγμή στο Μέτσοβο μια κτηνοτροφία αρχαιότερης σύνθεσης, μέσα στις συνολικές οικογένειες των πολλών αδερφιών, και μια εκσυγχρονισμένη μορφή της με τα οικόσιτα κοπάδια στην πεδιάδα, που επίσης συνοδεύει η οικογένεια ολόκληρη, παραχειμάζοντας στα πλησιέστερα χωριά της περιοχής. Αυτή πραγματοποιείται με εκσυγχρονισμένες μεθόδους διατροφής του κοπαδιού, που εννοείται ως παραγωγική μονάδα, με τους σημερινούς νόμους της οργανωμένης παραγωγής. Γι' αυτό και η απόδοσή της είναι πολλαπλασιασμένη, με λιγότερο κόστος, καλύτερη οργάνωση, μικρότερες απαιτήσεις σε ανθρώπινη δύναμη και υλική. Και οι δύο μορφές της συνεχίζουν στα πλαίσια της ομάδας του χωριού, ενώ οι κτηνοτροφικές οικογένειες που εγκαταλείπουν τη δραστηριότητα επιδίδονται στις μεταφορές και στις τουριστικές επιχειρήσεις στήνοντας μικρά μαγαζιά με είδη αντρικής εργαστηριακής ξυλοτεχνίας. Δεν μεταναστεύουν παρά στο εσωτερικό της Ελλάδας· ακολουθούν την κοινή ελληνική πορεία του πληθυσμού.

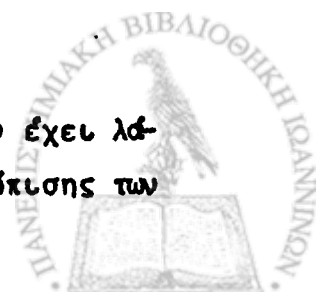

Σ Η Μ Ε Λ Ψ Ε Ι Σ

1. Πρόκειται για εθνικές ομάδες ή για ομάδες που έχουν κάποια ιστορική σημασία, όταν αποκτούν έναν οικονομικό ρόλο (και αποτελούν αυτό που θα ονομάζαμε κοινωνικές τάξεις). Και στις δυο περιπτώσεις οι ομάδες αυτές είναι το αντικείμενο της λαογραφίας και των επιστημών του ανθρώπου. Βλ. M. Rodinson, *Histoire économique et histoire des classes sociales*, σ.139-155.

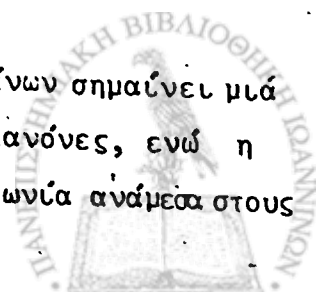
Η περίπτωση του Μετσόβου αποτελεί το δείγμα της κτηνοτροφικής ομάδας που αποκτά έναν οικονομικό ρόλο από το 17. αι. και από εθνική ομάδα που είναι, με εγγενή τη δραστηριότητα της κτηνοτροφίας, ενταγμένη στον τύπο της νομαδικής στρατιωτικής μη ταξικής κοινωνίας (βλ. M. Sahlins, *l' économie tribale*, σ.236-264). αποβαίνει μια κοινωνία διαστρωμάτωσης στα οικονομικά και πολιτικά πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας μια ταξική κοινωνία που δημιουργείται στη βάση του πλούτου, μια παραδοσιακή κοινωνία πλούσιων και φτωχών, που ακόμα και όταν έπαφταν να ισχύουν οι αντικειμενικές συνθήκες που αρχικά δημιούργησαν τη φυσιολογία της και τις δομές της, συνέχισε να λειτουργεί με τους ίδιους τρόπους, στηριγμένη πάνω στην έννοια της κοινωνικής διάκρισης (βλ. P. Bourdieu, *La distinction, critique sociale du jugement*). Η αποδοχή της αντίληψης ότι η μετσοβίτικη κοινωνία είναι ταξική, προϋποθέτει την παραδοχή ότι πρόκειται για μια κοινωνία διαστρωματωμένη στη βάση του πλούτου, στον οποίο στηρίχθηκε η κοινωνική ιεραρχία των αξιών της. Στη βάση αυτή δημιουργήθηκε και λειτούργησε η κοινωνική ανισότητα ανάμεσα στους πλούσιους του τόπου και στις φτωχές μάζες της οθωμανικής κατάκτησης.

2. Θα ονομάζαμε παραδοσιακή λαογραφία την επιστήμη που δεν έχει λάβει υπόψη της τις έννοιες της ανάλυσης και της αντιμετώπισης των

κοινωνιών που αποτελούν το αντικείμενό της, όπως αυτή της δομής ή της συνολικότητας, της διάρκειας και των σχέσεών της με το ιστορικό πλαίσιο, της υποδομής και της ιδεολογίας της. Αυτά είναι κατακτήσεις της σύγχρονης λαογραφίας, που έχει επιλέξει τη μέθοδο της διεπιστημονικής προσέγγισης των κοινωνιών. Βλ. Parain, Ch., *Ethnologie et Histoire*, σ.7.

3. Η ιστοριογραφία αυτή ταυτίζει τον άνθρωπο με τον εαυτό της, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Lucien Febvre (πβ. F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, σ.133. Αυτό αποτελεί και τη βασική αντίληψη των ιστορικών και της ιστοριογραφίας όπως αναπτύχθηκε τα τελευταία 50 χρόνια, ξεκινώντας από τη Γαλλία (που διαμορφώνεται στην *Ecole des Hautes Etudes, sciences sociales*, ως κλίμα επιστημονικό).
4. Η έννοια της διάρκειας κάνει τον ιστορικό να "εξοικειωθεί" με έναν άλλο χρόνο, σχεδόν στα όρια της κίνησης" και με μια άλλη αντίληψη για την κοινωνία, όπως χαρακτηριστικά λέει ο F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, σ.54.
5. Η δημιουργία ενός κοινωνικού μοντέλου σημαίνει μια γενική θεωρία, που στηρίζεται στα δεδομένα της οικονομίας και της ιστορίας της εξεταζόμενης κοινωνίας, και τείνει να διαμορφώσει, με βάση ορισμένους κανόνες, τον τύπο της. σε μία γλώσσα καταληπτή, ώστε να διαφανεί η λογική του και να γίνει εφικτή η ερμηνεία του.
Ο ρόλος και τα όρια ενός μοντέλου βρίσκονται σε μια σχέση συνάρτησης με την έννοια της μεγάλης διάρκειας. Η διάρκεια ενός μοντέλου καθορίζει και την έννοιά του, και την ερμηνεία του. Βλ. σχετικά, F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, σ.54.
6. Η έννοια της ολοκλήρωσης των κοινωνικών φαινομένων σημαίνει μια προσαρμογή της συμπεριφοράς στους κοινωνικούς κανόνες, ενώ η πολιτισμική ολοκλήρωση αφορά την εσωτερική συμφωνία ανάμεσα στους

κανόνες μιας κουλτούρας. Υπάρχει και η έννοια της οικονομικής, αλλά και της συνολικής ολοκλήρωσης των φαινομένων, που συνδέεται με την έννοια της μεγάλης διάρκειας, και σημαίνει αυτή την τάση των φαινομένων να συνεχίσουν τη βιολογική τους ζωή διατηρώντας τις συνθήκες που τα συντηρούν, αναπαράγοντας τις συνθήκες αυτές, και όταν ακόμα γεγονότα και φαινόμενα μικρής διάρκειας έρχονται να ανατρέφουν τη γνωστή τους λειτουργία, και να επιφέρουν αλλαγές.

7. F. Braudel, *Écrits sur l'histoire*, σ. 190.
8. Η προσέγγιση των κοινωνιών μέσα από τη δραστηριότητα τους είναι ταυτόσημη με την εξέταση της κοινωνίας με κριτήρια οικονομικά. Και από άποψη μεθόδου είναι η εφαρμογή του μοντέλου που εξετάζει τις παραγωγικές σχέσεις των κοινωνιών και τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται στη βάση των προηγούμενων. Παρόμοια προσέγγιση έχει υιοθετηθεί από την Εθνολογία, όπως κατέδειξε με το όλο έργο του ο Godelier.
9. Οι κοινωνικές δομές μόνο έμμεσα είναι δυνατό να παρατηρηθούν, λέει ο Cl. Levi-Strauss, *Anthropologie structurale* σ. 25. Η μελέτη της υποδομής της κοινωνίας μπορεί να μας οδηγήσει στην αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας, και αυτή είναι η εφαρμογή του μοντέλου που εξετάζει την οικονομία της κοινωνίας για να περάσει στην κοινωνική μορφή, και στην πύξινά της ιδεολογία που επιστεγάζει τις υποδομές και φανερώνει τη σχέση της με την κοινωνία. Η άποψη αυτή έχει κερδίσει τους μελετητές της κοινωνικής ιστορίας, και τις κοινωνικές επιστήμες, γενικά. Στην εθνολογία (και κατ' επέκταση στη λαογραφία) εισάγεται η μέθοδος από τον Godelier, βλ. κυρίως το έργο του *Un domaine contesté, 1re Anthropologie économique*, Paris 1974, και *Objets et Méthodes de l'Anthropologie économique*, σ. 33-91.
10. Η έννοια, στην οικονομική της διάσταση, καθίερνε τη σημασία της προκαπιταλιστικής κοινωνίας που λειτουργεί με την παράδοσιακή

διαδικασία παραγωγής για την αυτοσυντήρηση.

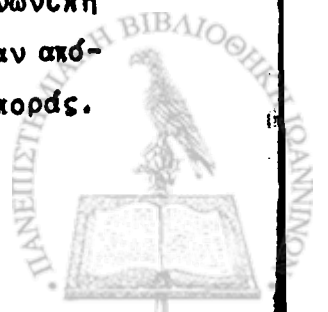
11. Η έννοια των δομών αποτελεί τη βάση της μελέτης αυτής, καθώς συνδέονται με την ίδια την εξέλιξη της κοινωνίας: αποτελούν το φράγμα, που ο ίδιος ο άνθρωπος και οι εμπειρίες του δεν μπορούν να ξεπεράσουν, αποτελώντας τα σταθερά στοιχεία για γενιές ολόκληρες. Είναι κάτι σαν βιολογικούς νόμους, και πραγματικότητες, σαν τα όρια του νου, αξεπέραστες, κάτι σαν φυλακές μεγάλης διάρκειας, όπως λέει ο Braudel, *Essays sur l'histoire*, σ.64.
12. Για την εκμετάλλευση των πληθυσμών και της υλικής τους υποδομής μιλάει η οθωμανική και βαλκανική ιστοριογραφία. Η Inalcik, *The Ottoman Empire*, σ. 103-129.
13. Το ποσοστό του λάθους αίρεται από την επιβεβαίωση της υπόθεσης μέσα στην οικονομική πραγματικότητα, όπως διαμορφώθηκε στα δεδομένα της οθωμανικής κατάκτησης.
14. Βλ. κεφάλαιο αίτια ανάπτυξης.
15. Η νέα εποχή αναφάνεται από το 18. αι., όταν αλλάζουν οι παραγωγικές σχέσεις και η οικονομία στηρίζεται στην ανάπτυξη της γεωργίας και των εκτατικών καλλιεργειών. Η εκτατική καλλιέργεια η οποία στην οθωμανική αυτοκρατορία εμφανίστηκε με τη μετατροπή του τιμάρλιου σε τσιφλίκι, άλλαξε το συσχετισμό της κοινωνίας της αυτοσυντήρησης (την κοινωνία του κτηνοτροφικού πλούτου του εμπορίου) διαφοροποιώντας τη διαίρεση εργασίας, δημιουργώντας μεγαλύτερες δυνατότητες κέρδους, παραγωγικότητας, μικρότερου κόστους παραγωγής, και νέες σχέσεις εργασίας, μεταβάλλοντας την κοινωνία των αγροτών σε δύναμη εργασίας που συνδέεται με νέες σχέσεις εργασίας με την πηφλική ιδιοκτησία.

16. Κ.Δ. Καραβίδα, Αγροτικά. Μελέτη Συγκριτική. Αθήνα 1978. Φωτο-γραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1931.
17. Κώστας Βεργόπουλος, Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική και ενσωμάτωση της γεωργίας. Αθήνα 1971.
18. Ο Ι. Λαμπρύδης, Ηπειρωτικά Μελετήματα - Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα επιχειρεί μια ιστορία των χωρών της οθωμανικής αυτοκρατορίας ένα είδος ιστοριογραφίας από κτίσεως κόσμου, με στοιχεία που αναφέρονται συσσωρευτικά. Έχοντας πρόθεση να μην απαλείψει τίποτα από τα σημαντικά γεγονότα, συσσωρεύει πληροφορίες που θα ήταν πολύτιμες, αλλά για μιαν άλλη αντιμετώπιση της κοινωνίας της τουρκοκρατίας. Δεν αναφέρει τις πηγές του και τα αρχεία που θα πρέπει να συμβουλευτήκε. Χωρίς να θεωρεί απαραίτητα τα στοιχεία που παραθέτει γι' άλλους λόγους εκτός από την καλή και πλήρη εξιστόρηση, παραθέτει εντούτοις και στοιχεία σημαντικά, που ρίχνουν φως στη σημερινή έρευνα, που γίνεται με άλλη πρόθεση και οπτική. Οι εκτιμήσεις που κάνει και οι γενικεύσεις, δεν μειώνω τη συνολική προσφορά του, που φανερώνει ότι θα πρέπει να είχε στη διάθεσή του πολύτιμες πηγές.

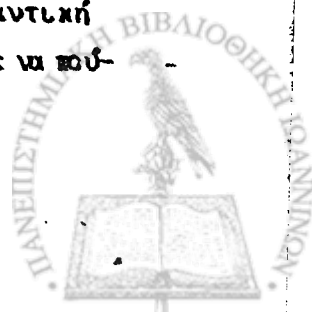
Ο Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία Ηπείρου, τ.Α', Β', κάνει μια ιστορία χρονολογική με έντονα εθνικιστικό χαρακτήρα, με την προοπτική της συγκέντρωσης πολλαπλών ενημερωτικών στοιχείων. Παρόλη την παράθεση των ιστορικών γεγονότων στην συμβαντολογική τους διάσταση, τα συμπεράσματά του είναι τέτοια που κατευθύνονται στην εθνικιστική κάλυψη της ιστορίας. Δεν αναφέρει πηγές.

Ο Β. Σκαφιδάς, Ιστορία του Μετσόβου, Ηπειρωτική Εστία 1961-1964, δεν αναφέρει καθόλου τις πηγές, δεν παραπέμπει, δεν παραθέτει βιβλιογραφία, συντάσσει μια συναισθηματική ιστορία του τόπου του. Διασώζει ζωντανές παραδόσεις και μεταφέρει την άποψη που επικρατεί για τα "αρχοντικά" χωριά. Γράφει από την πλευρά των διανοουμένων του χωριού, που έχει ένα λόγο στην κοινωνική ζωή, ή, το λιγότερο μιλά θέση στην ιστορία του τόπου σαν απόληξη αυτού του κοινωνικού τμήματος των Ελλήνων της διασποράς.

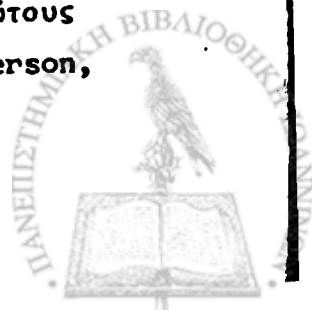

19. Η συμβολή του Γάλλου ιστορικού είναι αποφασιστική για την αντιμετώπιση των ιστορικών φαινομένων και τη νέα αντίληψη για την κοινωνία. Η σύγχρονη ιστοριογραφία αναζητάει στις κοινωνίες τις διαστάσεις και το ρυθμό της ζωής τους: το χρόνο και τη δυνατότητα, τα αίτια και τις συγκυρίες, τη λειτουργία τους στο ιστορικό πλαίσιο. Ο Braudel είναι αυτός που άνοιξε με το έργο του το δρόμο της έρευνας της κοινωνικής ιστορίας στηριζόμενος πάνω στην έννοια της μεγάλης διάρκειας.
20. Βλ. τη βιβλιογραφία και τις μελέτες στο Σπ. Ασδραχά εκδ. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών.
21. Ο κοινωνικός μετασχηματισμός συνεπάγεται το κέρασμα από τη μια μορφή παραγωγής στην άλλη και τη διακοπή της συνέχειας στο κοινωνικό επίπεδο, τη γέννηση νέων παραγωγικών σχέσεων και κοινωνικών σχημάτων που ανταποκρίνονται σ' αυτές. Το κέρασμα αυτό γίνεται αργά, όταν κανένα γεγονός δεν διακόπτει βίαια τη συνέχεια του προηγούμενου, όταν δεν συγκρούονται οι διάρκειες μεταξύ τους, ανατρέποντας ή μιά την ισορροπία της άλλης, και όταν η ολοκλήρωση του νέου φαινομένου και του νέου σχήματος εξαρτάται από την ελαστικότητα που δείχνει το προηγούμενο σχήμα και τη δυνατότητα προσαρμογής του κοινωνικού μέρους αυτού. Συχνά οι κοινωνικές δομές έχουν εγκλωβίσει τα άτομα σε κλέγματα αξιών, που δεν εκιτρέπουν τον εκσυγχρονισμό τους, επί μέρους ή οπωσδήποτε. Βλ. σχετικές μελέτες για το μετασχηματισμό γενικά στους: Ν. Τodorov, Όφεις μετάβασης από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό. Ρ. Anderson, *Les passages de l'antiquité au féodalisme*, Paris 1977. Μ. Ντόμκ κ.ά. Από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό, Αθήνα 1980. Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση, Αθήνα 1979.
- Τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκε μια μεγάλη συζήτηση σχετικά με το κέρασμα από τον ένα παραγωγικό τρόπο στον άλλο. Σημαντική είναι η συμβολή των ιστορικών στο πρόβλημα. Μπορούμε να πού-

με ότι ο τομέας αυτός της εκπαίδευσης έχει δώσει την κατεύθυνση στην μοντέρνα ιστορία και στην Εθνολογία.

22. Η συνήθης έλλειψη αρχαιολογικού υλικού για τις παραδοσιακές κοινωνίες, αίρεται όταν η αρχαιολογία της ιστορίας και της παραδοσιακής κοινωνίας μας ανοίγει το δρόμο στη συνολικότερη και πιστότερη αναγνώρισή της.
23. Η γνώση της διαδικασίας παραγωγής στην κτηνοτροφία μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί μια τεχνική γνώση που παρέμενε στα πλαίσια της αυτοσυντήρησης χωρίς ν' αποτελεί σημάδι διαίρεσης εργασίας, όπως αυτή που εμφανίστηκε από το 15. αι. - 16. αι. στη ζωή της αυτοκρατορίας. Ο όρος λοιπόν ειδικευμένη ομάδα αφορά την ιδιότητα της, την εγγενή της γνώση και όχι τη χρονική παρουσία της που για την κτηνοτροφία δεν άλλαξε, ήταν η ίδια σε όλες τις εκδοχές, και δεν την κατατάσσει στις βιοτεχνικές ομάδες ή στις τεχνικές ομάδες του αστικού κληθυσμού που, χρονικά, ακολούθησαν την κτηνοτροφία. Βλ. N. Todorov, *Οφεις μετάβασης*, σ. 269.
24. Αυτοσυντήρηση ή οικονομία αυτοκατανάλωσης είναι η οικονομική συμπεριφορά των κληθυσμών πριν από τη λειτουργία αγοράς, μέχρι το 14. αι. Βλ. F. Braudel, *La Méditerranée* τ. I, σ. 350-368. M. Cordelier, *Anthropologie économique*, Paris 1974, σ. 5, 237. Tr. Stojanovich, *Αγρότες*, Αθήνα 1979, σ. 162.
25. Οι φύλακες των δρόμων προέρχονται από στρατιώτες καριέρας, αφού το ρωμαϊκό κράτος έστελνε τέτοιους βετεράνους στα φυλάκια των δρόμων της αυτοκρατορίας. Αυτού προέρχονται από τους γηγενείς της Βαλκανικής και τους βαρβάρους.
- Είναι ανάγκη λοιπόν να μιλήσουμε για το καθεστώς της φύλαξης των δρόμων και να αναφερθούμε στη βιβλιογραφία που η ιστοριογραφία έχει δώσει για τον προσδιορισμό των ρωμαϊκών δρόμων, κάνω στους οκούς κρέκει να αναζητήσουμε τους πρώτους κτηνοτρόφους βλάχους, τους στρατιώτες φύλακες. P. Anderson, *Les passages*, σ. 303.

26. St. Stefanescu, Les concentrations démographiques et leur signification historique, σ. 341-350.
27. Η εδαφική εξάπλωση των πληθυσμών δεν επιτρέπει οικονομική κυριαρχία, και το κοινωνικό μέρος αργεί να συγκροτηθεί. Οι ρυθμοί των μετασχηματισμών κατά συνέπεια είναι αργοί. Βλ. F. Braudel, La Méditerranée, τ.2, σ.49.
28. F. Braudel, Civilisation Matérielle, τ.1, σ.15.
29. F. Braudel, La Méditerranée, τ.1, σ.27-41.
30. Ζητήματα ιστορικής γεωγραφίας και ιστορικής δημογραφίας ανακύπτουν εδώ, αλλά δεν μπορεί αυτή τη στιγμή να γίνει μια παρόμοια προσέγγιση, γιατί θα άνοιγε μια νέα διάσταση στη μελέτη που δεν είναι εφικτή.
31. Βλ. Βιβλιογραφία στους Wace - Thomson, The Nomads of the Balkans London 1914.
32. Η αναγωγή στο μοντέλο του κτηνοτροφικού χωριού μέσα από την εξέταση της ιστορίας του Μετσόβου μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί γενίκευση και απλούστευση, και τελικά αυθαιρεσία. Ωστόσο τα συμπεράσματα που βγήκαν από αυτή την ερευνητική διαδικασία της μελέτης του χωριού στον αντικατοπτρισμό των Οθωμανικών θεσμών αίρει κάθε αμφιβολία για την ισχύ του μοντέλου, καθώς επαληθεύεται και στην τοπική ιστορία των άλλων βλάχικων χωριών της Πίνδου (μια μελλοντική εργασία θα τό δείξει). Άλλωστε η τοπική ιστορία από τη μιά, η κτηνοτροφία και η εξέλιξή της από την άλλη μέσα στα πλαίσια του οθωμανικού τιμαριωτισμού είναι ένα φαινόμενο που μπορεί να μελετηθεί χωρίς να μας αφήνει κενά για την κατανόηση της συνολικής κοι-

ωνικής ιστορίας του Μετσόβου. Η ενδεχόμενη ταύτιση της Βλάχικης ομάδας γενικά και της βλάχικης κοινωνίας του Μετσόβου υποδηλώνει την ομοιότητα των περιπτώσεων.

33. Πβ. Β. Recatas, *L' état actuel du bilinguisme*, σ. 8.
34. F. Braudel, *La Méditerranée*, τ. 1, σ. 299-300, 361-369.
35. Η προσέλαση μιας μεγάλης περιόδου που αρχίζει από το τέλος της ρωμαϊκής εποχής και φτάνει στην Οθωμανική κατάκτηση γίνεται με την παραδοχή ότι για όλη αυτή την περίοδο οι όροι για την κτηνοτροφική κοινωνία και την άσκηση της δραστηριότητας παραμένουν οι ίδιοι. Σ' όλο αυτό το μεγάλο διάστημα, όπως και στην αρχαία εποχή (βλ. Σ. Δάκαρη, *Η κτηνοτροφία στην Ήπειρο και St. Georgoudi, Problèmes de transhumance*), η ορεινή Πίνδος έχει αυτό το είδος ζωής κτηνοτροφία..
- Η αναγωγή στην ιστορική προέλευση της ομάδας έχει αυτή τη σημασία, να υπακινχθεί την παρουσία της ομάδας στην περιοχή και να αναδείξει την ιστορική αρχή της, για να ολοκληρώσει τη μελέτη αυτής της ιστορικής παρουσίας ως φαινόμενο κοινωνικό.
36. Stefanescu, St., *Les concentrations démographiques*, σ. 341-350.
37. Β. Σκαφιδά, *Ιστορία του Μετσόβου. Ηπειρωτική Εστία* τ. 10 (1961), σ. 1055.
38. Κατά τον Inalcic, *The Ottoman Empire (Methods)* σ. 103-129, τοποθετήθηκαν μικρές φρουρές στα διάφορα φρούρια για να αντιμετωπίσουν τις πιθανές τοπικές αντιστάσεις, για να έχουν εφεδρίες για την

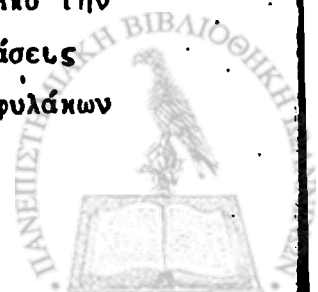
αυτοκρατορική εξάπλωση. Στο χώρο των στρατιωτικών διαβάσεων χρησιμοποιούν ντόπιο πληθυσμό, υπό την εποπτεία του δερβετζί. Το καθεστώς του δερβενιού, από την αρχή της κατάκτησης, οριοθετεί και το δίκτυο των επικοινωνιών στην αυτοκρατορία. Για την αυτοκρατορία έχουν σημασία μέχρι το 16. αι. οι κατακτήσεις και οι δρόμοι που θα διευκολύνουν την κατάκτηση και, στη συνέχεια, την εμπορική λειτουργία του κράτους. Η ρύθμιση ίσως έχει ολοκληρωθεί στο 16 αι. όπως φαίνεται από τις πηγές, που την εμφανίζουν θεσμοποιημένη από το 15. αι. Βλ. και Β. Cvetkova, *Villes et portes*, σ.11.

39. Σκαφιδά, ό.π., σ.1055.
40. Β.Σκαφιδά, *Ιστορία του Μετσόβου. Ηπειρωτική Εστία τ.10 (1961)*, σ. 1059. Ι. Λαμπρίδη, *Ηπειρωτικά Μελετήματα τεύχος Δ'*, σ.8.
41. Η σύγκρουση αρχίζει από τη στιγμή της ανάπτυξης της μεγάλης κτηνοτροφίας στην πεδιάδα, που απειλεί την οθωμανική ιδιοκτησία (τιμαριωτική κάρπωση της ιδιοκτησίας της γής). Το αγροτικό ζήτημα από την πλευρά της γεωργίας μας δίνει αυτή τη διάσταση της σύγκρουσης. Μια μελλοντική μελέτη του ίδιου ζητήματος από την πλευρά της κτηνοτροφίας θα έριχνε φως στο συνολικό ζήτημα της αγροτικής οικονομίας και της διαδοχής και της συμπληρωματικότητας των δραστηριοτήτων.
42. H. Inalcic, *The Ottoman Empire*, σ.3-33. (Tanzimat).
43. Αυτό φάνηκε από τη μελέτη της οικονομικής λειτουργίας του μαλιού, των πρώτων υλών που εξήγε η αυτοκρατορία στη Δύση, ενώ στο εσωτερικό της η συντεχνιακή οργάνωση δεν επέτρεπε εκσυγχρονισμό.

σμούς. Η ένταξη της οθωμανικής οικονομίας στην ευρωπαϊκή έγινε τμηματικά, με σημείο σύνδεσης το εμπόριο του εξωτερικού, που άρχισε με το μαλλί. βλ. και το Ηπειρωτικό αρχείο της Βενετίας έκδοση Ι. Μέρτζιου, Ηπειρωτικά Χρονικά τ. 11 (1936). Μια μελέτη της δράσης του μαλλιού στην αυτοκρατορία θα ήταν χρήσιμη για τις διαστάσεις και το χαρακτήρα του φαινομένου της βιοτεχνίας και της οικονομικής συμπεριφοράς της ομάδας κατά την επαφή της με το δυτικό εμπόριο και τον αρχόμενο καπιταλισμό της δυτικής Ευρώπης.

44. Στο βαλκανικό χώρο τά χάνια αντικατέστησαν τα δερβένια. Η μετάβαση αυτή έγινε προοδευτικά και οφείλεται στην ατόνηση του στρατιωτικού χαρακτήρα της αυτοκρατορίας, όταν εμφανίστηκαν οι πρώτες λειτουργίες αγοράς και οι διεθνείς συγκυρίες μετέτρεψαν το στρατιωτικό ρόλο της αυτοκρατορίας σε εμπορικό. Εδώ το χάνι αποκτά μεγαλύτερη σημασία απ' αυτή της λειτουργικής και νωνικής οργάνωσης του συστήματος των συναλλαγών. Γίνεται εμπορικός σταθμός. βλ. Σπ. Ασδραχά εκδ., Η οικονομική δομή, Αθήνα 1979, σ. 384-385.
45. Με την κάθοδο και την ιστορία των Αλβανών μπορούμε να επικυρώσουμε τη λανθάνουσα παρουσία των Βλάχων. Η αλβανική κάθοδος του 14 αι. είναι επίσης φαινόμενο μετακίνησης πληθυσμών που αναζητούν τον οριστικό γεωγραφικό τους χώρο. Μετά την πανώλη του 1347 της Μεσογείου (Carpentier, Famines, Paris 1962) η ερημωμένη Θεσσαλία προσελκύει αυτούς τους νομάδες της Αλβανίας, που βρίσκουν διέξοδο προς τη θάλασσα. βλ. Zakythinos, Le despotat Grec de Morée. Πρέπει να επικυρώσουμε ότι οι Αλβανοί πέρασαν στην Ηπειρο ως κτηνοτροφική ομάδα, μέσω της Θεσσαλίας: οικογένειες που συγκρούονται με τους Σέρβους, Βούλγαρους, "Βυζαντινούς", συναντούν τους Βλάχους στα περάσματα και αναμιγνύονται στις συγκρούσεις αλλά και στην πεδιάδα, στα βοσκήσιμα εδάφη. Από την ιστορία των Αλβανών μπορούμε να συμπεράνουμε τις διαστάσεις της βλάχικης παρουσίας και το χαρακτήρα της ομάδας των φυλάκων στο κέρασμα του Ζυγού.

- 46 . Μια γεωγραφία του οικιστικού κλέγματος και της οριοθέτησης του ζωτικού χώρου της κτηνοτροφίας είναι εφικτή, με τα δεδομένα των μελετητών της βλάχικης εθνικής ομάδας, που ζεί στην Πύνδο.
- 47 . Η δημογραφική ανάπτυξη του Μετσόβου στο τέλος του 17 αι. είναι μια κλαστή, θα λέγαμε, ανάπτυξη, που οφείλεται στη μετακίνηση αυτών των κληθυσμών της πεδιάδας, των μεγαλοκτηνοτρόφων. Η συγκέντρωση στο χωριό μιας κατηγορίας ανθρώπων του πλούτου δημιουργεί το χαρακτήρα του κτηνοτροφικού χωριού, που έχει τη μορφή πόλης (βλ. Τοδορον, Όψεις μετάβασης, σ. 263-269). Τούτο αποτελεί φαινόμενο αυτής της εποχής, που συνδέεται με την εμπορική σχέση της αυτοκρατορίας με το δυτικό εμπόριο (παρόλο που η αστική ζωή στα Βαλκάνια προϋπήρχε, τό Μέτσοβο, όπως και η Μοσχόκολη είναι φαινόμενα της ανάπτυξης της εμπορικής - κτηνοτροφικής δραστηριότητας). Ποσό ρόλο καίζουν αυτού οι κτηνοτρόφοι της πεδιάδας που έρχονται στο χωριό, με την κάλυψη των προνομίων, των φορολογικών αλλαγών, είναι εμφανής: αποτελούν την "αριστοκρατία" την "τάξη" που οικειοκοιλήθηκε τα προνόμια για την απόκτηση των παραγωγικών μέσων και την κοινωνική τους ανάδειξη σε άτομα της διοίκησης, αλλά και την αυτονόητη απόκτηση πλούτου, στα πλαίσια της οθωμανικής δυνατότητας της εποχής. Άλλωστε το κέρατά τους από τη μία μορφή του τρόπου ζωής στην άλλη είναι ιστορικό προϋόν και οι άνθρωποι αυτοί συνέχιζαν να διεκδικούν την κοινωνική τους ασφάλεια στα δεδομένα της εποχής.
- 48 . βλ. ειό κάτω κεφάλαιο κοινωνικός σχηματισμός . βλ. και τις μαρτυρίες του Λαμπρίδη για το πρόβλημα της αρχικής διάστασης ανάμεσα στους πρώτους κατοίκους και τους κτηνοτρόφους που ήρθαν στο Μέτσοβο από τη Θεσσαλία (Ηπειρωτικά Μελετήματα, τεύχος Δ' σ. 31).
- 49 . Β. Σκαφιδά, Ιστορία του Μετσόβου, Ηπειρωτική Εστία τ. II (1962), σ. 385.

50. Η ιστορική βιβλιογραφία των προνομίων είναι αρκετά μεγάλη, κάπως με την προοπτική αυτή της φορολογικής πρακτικής και χωρίς τη μυθοποίησή της αποτελεί αντίληψη των νέων ιστορικών της Τουρκοκρατίας. βλ. Tr. Stojanovich, Αγρότες, σ. 166 εξ. Η μεγάλη βιβλιογραφία των τοπικών αυτονομιών φανερώνει και τη σημασία που πήραν για τους πληθυσμούς αυτούς οι παροχές του κράτους. Πρόκειται για παροχές και απαλλαγές που έχουν σκοπό την όσο γίνεται καλύτερη και αποδοτικότερη εκμετάλλευση των πληθυσμών που αναλαμβάνουν παράλληλες υποχρεώσεις προς το κράτος. Τα πρώτα προνόμια, οι πρώτες ελευθερίες έχουν σχέση με τη συγκέντρωση στρατού για τις ανάγκες της αυτοκρατορίας (βλ. H. H. Stahl, Les anciennes communautés villageoises, σ. 241-253. Β. Σκαφιδά, Τά προνόμια του Μετσόβου. Ηπειρωτική Εστία; τ. 1 (1952), σ. 257-260.
51. Μέσα στα προνόμια του δερβενιού βρήκε καταφύγιο η κατηγορία των μεγαλοκτηνοτρόφων της πεδιάδας που συνέχισαν να διεκδικούν τη βοσκήσιμη γή και τους όρους διαδικασίας της κτηνοτροφικής ζωής όπως στις ευνοϊκές διατάξεις που αρχικά δίνονται στο δερβένι. Οι νέες διεκδικήσεις αφορούν τις φορολογικές απαλλαγές των δασμών, των εμπορικών διαδικασιών και διευκολύνσεις που αφορούσαν ουσιαστικά το εμπόριο της αυτοκρατορίας και τη διατήρηση της βοσκήσιμης γής, την ελεύθερη χρήση της γής (ουσιαστικά τη χρήση σε ισόβια βάση). Κατά συνέπεια προωθούσαν το ζήτημα της ιδιοκτησίας της γής, που προσπαθούσαν να το στρέψουν προς όφελος της κτηνοτροφίας και της ομάδας γενικότερα, μέσα από τις φορολογικές διαχειρίσεις και τις οικονομικές και κοινωνικές διευκολύνσεις από το κράτος ή τις συγκρούσεις μαζί του. Σ όλες τις κινήσεις της ομάδας κυριαρχεί η ανάγκη της συνέχισης της δραστηριότητας που από το 16 αι. αρχίζοντας δημιουργεί έναν όγκο παραγωγής στο 17 αι., που γίνεται εμπόρευμα για την αγορά. Και το καιχνύδι των διεκδικήσεων και των απαλλαγών κούρται και με τον εφοδιασμό του κράτους που βρίσκεται στα χέρια της ομάδας. Με τη βαθμιαία απόκτηση της συνείδησης του οικονομικού τους ρόλου στην αυτοκρατορία

και τὰ σύνδρομα αυτής της κατάστασης του οθωμανικού εμπορίου, (το παιχνίδι των τιμών, της αγοράς, της ζήτησης) ο πληθυσμός του χωριού μετατρέπεται σε μια νέα κοινωνία. Η μετατροπή αυτή είναι αργή και αφορά πρώτα το τμήμα του πληθυσμού των μεγαλοκτηνοτρόφων.

52. Β. Σκαφιδά, Ιστορία του Μετσόβου. Ηπειρωτική Εστία τ. 1 (1963), σ. 628.
53. Domenico Sella, Les mouvements longs de l'industrie lainière. σ. 33.
54. Θα ονομάζαμε ανάπτυξη την παραγωγή ενός υπερπροϊόντος που κατευθύνεται στην αγορά. Η μέτρηση του φαινομένου της ανάπτυξης που συνδέεται με τη δημογραφική ανάπτυξη της ομάδας, η οποία ασκείται δραστηριότητα, σημειώθηκε στη Βαλκανική από το 16 αι. με τη δημιουργία πληθυσμικού κέντρου και τη συγκυρία της λειτουργίας της δυτικής αγοράς και της ζήτησης των πρώτων υλών που αυτή την εποχή είναι το μαλλί. βλ. F. Braudel, La Méditerranée, τ. 1, σ. 299.
55. Emm. Le Roy Ladurie, Histoire et climat, σ. 3-34.
56. Το πρόβλημα της επίδρασης του κλίματος στην οικονομική ιστορία των ανθρώπων αποκτά κάποια σημασία μετά τις μελέτες που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη και δίνουν έμφαση στη σημασία των μετεωρολογικών και κλιματολογικών συνθηκών για την ανάπτυξη (ή την αποδυνάμωση) των οικονομικών όρων της ζωής των κοινωνιών, μέχρι το 18 αι. βλ. Le Roy-Ladurie, Histoire et climat, σ. 27-30.
57. Ο Π. Αραβαντινός αναφέρει το πάγωμα της λίμνης των Ιωαννίνων στο τέλος του 17 αι. (1669). Ο Ι. Μαρτινιανός κάνει αναφορά σε παρόμοια φαινόμενα, χωρίς ιδιαίτερη εξήγηση, ως καθοριστικά στην ιστορία των ορεινών ομάδων της κτηνοτροφίας. βλ. Π. Αραβαντινού, Χρονογραφία Ηπείρου τ. Β' σ. 225. Ιωακείμ Μαρτινιανού, Η Μεσολοχία 1330-1930, σ. 150-183.

58. Emm. Le Roy Ladurie, *Climat et Récoltes*, σ.434-465.
59. Emm. Le Roy Ladurie, *Histoire et climat*, σ.5.
60. F. Braudel, *La Méditerranée* τ.1, σ.211-252.
61. F. Braudel, *La Méditerranée*, τ. I, σ.299. : Βλ. επίσης του ίδιου, *Civilisation Matérielle* I. "Les structures du quotidien," σ.11-85.
62. M. Sahlins, *L' économie tribale*, σ.238. <<Le mode familial de production n'est pas synonyme de "production familiale">
 Η παραγωγή της οικογένειας για τον εαυτό της προχωράει σε μια οικογενειακή παραγωγή που ξεπερνάει τα όρια της ομάδας και κατευθύνεται στην αγορά, χωρίς ωστόσο να σχετίζεται κατ' ανάγκη με την καπιταλιστική λειτουργία.
63. Er. Wolf, *La paysannerie et ses problèmes*, σ. 263-282.
64. Για την ομάδα των Βλάχων βλ. βιβλιογραφία στους Wace-Thomson, London 1914.
65. Οι φορολογικές αλλαγές είναι μηχανισμός κυριαρχίας, κατάκτησης και όχι αντίφαση στο σύστημα. Η πρακτική εντάσσεται στη γενικότερη λογική των παροχών και των αλλαγών για την κρατική της φορολογικής διαδικασίας στα πλαίσια της οικονομίας της ανταλλαγής.
66. Π. Αραβαντινού, *Χρονογραφία Ηκείρου*. τ. Α, χρόνος 1430.
67. Βλ. τις μελέτες της B. Cvetkova, *Le service des Celep*. της ίδιας *Les Celep*.

68. H.H.Stahl, *Les anciennes communautés villageoises*, σ.244.
69. B.Cvetkova, *Les Celep*, σ. 179.
70. Πρόκειται για τη "rente féodale", δικαίωμα ζωής, που πλήρωναν οι κατακτημένοι πληθυσμοί στο "ληλατικό" οθωμανικό κράτος.
71. Για τη λειτουργία της κρατικής αγοράς, της συντεχνιακής οργάνωσης και την επιβολή της συντεχνιακής τιμής καθώς και για τη λειτουργία των κρατικών μονοπωλίων που διενεργούσαν την κρατική αγορά και ασκούσαν τον έλεγχο της παραγωγής και της κατανάλωσης βλ. τις μελέτες των O.L.Barkan, *Quelques observations*, B. Cvetkova, *Villes et portes balkaniques*. N. Todorov, *La ville balkanique*.
72. H.Inalcic, *The Ottoman Empire*, σ.103-129.
73. Είναι γνωστό ότι στο οθωμανικό σύστημα της υπαλληλικής μονοπωλιακής διάρθρωσης οι αξίες που λειτουργούν είναι κυρίως κοινωνικές παρά οικονομικές. Η αυτοσυντήρηση δεν επιτρέπει συμπεριφορές που θα έχουν στόχους άλλους από τους κοινωνικούς, που είναι σύμφυτοι με το σύστημα και αποτελούν το πλαίσιο της συμπεριφοράς των ομάδων που αποτελούν τις παραγωγικές ομάδες. Η δημιουργία κοινωνικών αξιών συνδέεται με την ανυπαρξία οικονομικών διαδικασιών, αναπτυξιακών διευρυντικών και συσσωρευτικών λειτουργιών. Συνδέεται ακόμα με τη διάρθρωση του υπαλληλικού κράτους της συγκεντρωτικής εξουσίας και της ανυπαρξίας αγοράς. Το κοινωνικό συγχέεται με το οικονομικό στις παραδοσιακές κοινωνίες της αυτοσυντήρησης, ώστε ακόμα και όταν προωθηθούν διαδικασίες οικονομικές, όπως συνέβη στην αυτοκρατορία με

το εμπόριο, οι κοινωνικές αξίες να είναι αυτές που ρυθμίζουν τα όρια της ολοκλήρωσης των οικονομικών διαδικασιών. Μάλλον λόγω οι κοινωνικές λειτουργίες περιορίζουν ή επιτρέπουν ανάλογα με την ελαστικότητά τους το μετασχηματισμό των οικονομικών δομών και τη δική τους παρέκλιση από την παράδοση.

Στην παραδοσιακή κοινωνία σκοπός είναι η δημιουργία αλλά και η αναπαραγωγή του τρόπου ζωής και η αναπαραγωγή της ομάδας που τον βιώνει. Στην περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης και της λειτουργίας μη οικονομικών αξιών, το πέρασμα από τον παραδοσιακό τρόπο παραγωγής στο εμπόριο αποτέλεσε φαινόμενο αργού μετασχηματισμού, που διήρκεσε αιώνες.

74. Για το κοινωνικό μοντέλο της οθωμανικής κοινωνίας βλ. το συνολικό έργο του Ν. Todorov, *La ville balkanique*, πρόσφατης έκδοσης και τα έργα των ιστορικών O.L. Barkan, H. Inalcik, B. Cvetkova, V. Mutafchieva, R. Mantran, και ακόμα F. Braudel *La Méditerranée*, τ. 2, σ. 62-66.
75. S. Divitcioglu, Το οικονομικό μοντέλο της οθωμανικής κοινωνίας, σ. 113-128 και Ν. Todorov, Όψεις μετάβασης, σ. 261-282.
76. Οι νομάδες οργάνωναν σε όλες τις χώρες της επικράτειας "ληλατικά" κράτη. Υπέβαλλαν τον ντόπιο πληθυσμό σε μια καθαρή φορολογική εκμετάλλευση, που έθιγε όλες τις μορφές της οικονομικής ζωής (H.H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises Roumaines*, σ. 244-245). Στο Οθωμανικό σύστημα συναντούμε ένα ισχυρό συγκεντρωτικό κράτος, μ' ένα διοικητικό φορολογικό μηχανισμό πλατιά διακλαδωμένο, με αξιολογημένη ανάπτυξη της αστικής ζωής και συντεχνιακή ρύθμιση της οργάνωσης των πόλεων, χωρίς κανένα ενδιαφέρον για την αγροτική οικονομία και την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής (παρόλο που αρχικά φάνηκε ότι ήρθε να λύσει αυτά τα προβλήματα. F. Braudel, *La Méditerranée*, τ.

2, σ. 62). Όλο το κράτος συνιστά μια παραγωγική ακινησία που λειτουργεί με εξωοικονομικούς μηχανισμούς, με την πολύπλοκη μηχανή των υπαλλήλων που κινείται προς την κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας, όπου βρίσκεται ο σουλτάνος. Η μόνη δυνατή κινητικότητα της κοινωνίας αφορά την υπαλληλική κατηγορία και αρχικά μόνο για την οθωμανική πλευρά. Στα στρώματα των υπηκόων η λειτουργία αυτής της λογικής και της τάξης πραγμάτων που εκφράστηκε με την τιμαριωτική ρύθμιση και τη φορολογική λύση δημιούργησε για τη μάζα των κατακτημένων πληθυσμών μια προοδευτική αδυναμία οικονομικής συμπεριφοράς (μια προχωρημένη πτώχυνση των μαζών σημειώθηκε στη διάρκεια της κατάκτησης) που άφηνε έξω μόνο το τμήμα αυτό που μπόρεσε να ξεπεράσει το όριο της κατάκτησης, με την υπαλληλοποίησή του και στη συνέχεια με την έξοδό του στο εμπόριο.

77. Βλ. για την κρίση του Οθωμανικού συστήματος τις εκτιμήσεις του Tr. Stojanovich, *Αγρότες*, σ. 158-198.
78. Για τη φορολογία σε είδος, στο συνολικό τρόπο οργάνωσης της απόληψης βλ. τις μελέτες της B. Cvetkova, *Le service, Les Celers*, και για τη μονοπωλιακή αγορά τις μελέτες της ίδιας, *Les villes*, O.L. Barkan, *Quelques observations*, G. Baer, *μονοπώλιο και περιοριστικές πρακτικές*.
79. Παραδείγματα έκδοσης φερμανιών που αφορούν τον κρατικό εφοδισμό έχουμε για τις περιοχές της Βουλγαρίας (βλ. B. Cvetkova, *Les Celers*, σ. 174). Μπορούμε να υποθέσουμε πως ανάλογα υπάρχουν και για τον ελληνικό χώρο και να θεωρήσουμε παράλληλη την εφαρμογή τους σ' όλα τα εδάφη της Οθωμανικής επικράτειας, στο μέτρο που μπορούμε να υποστηρίξουμε πως οι ρυθμίσεις αφορούν το σύνολο της Αυτοκρατορίας και περιλαμβάνουν όλους τους πλη-

θυσμούς. Τυχόν αποκλίσεις γεφυρώνονται με την πρόθεση της υ-
σορροπίας του συστήματος και των ιδιομορφιών του τόπου. Στο Μέ-
τσοβο τα φερμάνια που είναι γνωστά (βλ. κώδικα της Χώρας Μετζό-
βου, εκδομένου από τον Γ. Πλατάρη το 1982) αφορούν το δερβένι.
Αυτή η κρονομιακή σχέση επεκτείνεται στα κρονόμια του ως κτη-
νοτροφικού χωριού με τις αλλαγές και τις διευκολύνσεις που
παρέχονταν για την κάλυψη των αναγκών του εφοδισμού. Τα στοι-
χεία της τοπικής ιστορίας που αναφέρουν τζελέπη στο 17 αι. και
τζελέπη στο 19 αι. στη σουλτανική αυλή ως εφοδιστή του κρά-
τους, και η παρουσία της ίδιας οικογένειας στο επάγγελμα, μας
βεβαιώνουν για τη λειτουργία του θεσμού, για τον κληρονομικό
χαρακτήρα του, για την οικονομική λειτουργία και τις δυνατότη-
τες που είχαν τα άτομα αυτά και για την έξοδό τους στο ε-
μπόριο της Δύσης. Με την προϋπόθεση αυτή της παρουσίας τζελέ-
πη στο Μέτσοβο μπορούμε να σχηματίσουμε το μοντέλο της λει-
τουργίας του και το σχηματισμό της κοινωνικής και της παραγω-
γικής πραγματικότητας και τη χρονική διάρκειά της. Το ποσοστό
του λάθους περιορίζεται από την κανονιστική αντίστοιχη λει-
τουργία του θεσμού και την παραγωγική διαδικασία όπως σημει-
ώθηκαν στη Βουλγαρία και στη Μοσχόπολη. Μια γενικότερη μελέτη θα
μπορούσε να τεκμηριώσει με παραδείγματα την υπόθεση αυτή.

80. βλ. για το κοινωνικό μοντέλο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, S.
Divitcioglu, Οικονομικό μοντέλο, σ. 113-132, Rodinson, Classes
sociales, σ. 139-165. F. Braudel, La Méditerranée, τ. 2, σ. 62-
66 (Les noblesses succesives en Turquie).
81. Για τους φόρους "ιστιρά" και "τζελέπικο" εκτεταμένη βιβλιογραφία
στις μελέτες του αγροτικού κόσμου της Αυτοκρατορίας: B. Cvetko-
va, V. Mutaftchieva, O. L. Barkan, Tr. Stojanovich και N. Svoronos, Le
commerce de Salonique, σ. 42.
92. D. Sella, Les mouvements longs, σ. 33

- 83.. Για την αστική συγκρότηση του Οθωμανικού κράτους βλ. N. Todorov, *La ville balkanique*. O. L. Barkan, *Quelques observations*. G. Baer, *Οι διοικητικές και κοινωνικές λειτουργίες*, Του Σουλτάνου Μονοκώβια και περιοριστικές πρακτικές. Κύρια βλ. τη μελέτη του N. Todorov, *Όψεις μετάβασης*, Ακόμα βλ. R. Mantran, *La vie quotidienne à Constantinople*.
84. Σπ. Ασδραχά εκδ., *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, σ. 186, 218, 265, 270.
85. Tr. Stojanovich, *L'économie Balkanique*.
86. F. Braudel, *Civilisation Matérielle, économie et capitalisme*, τ. 1, σ. 11: "La difficile découverte de thèmes inhabituels, tous à incorporer dans une histoire cohérente, en fait l'assemblage malaisé de discours "parahistoriques" la démographie, l'alimentation, le costume, le logement, les techniques, la monnaie, les villes-d'ordinaire isolés les uns des autres et développés en marge des récits traditionnels. Mais pourquoi les réunir? Essentiellement pour cerner le champ d'action des économies préindustrielles et le saisir dans toute son épaisseur!"
87. Επανερχόμαστε στην αντίληψη της αναγκαιότητας εφαρμογής αυτού του μεθοδολογικού μοντέλου που εξετάζει την κοινωνία με οικονομικά κριτήρια για να αναχθεί στον κοινωνικό σχηματισμό, και πιά κέρα στην πιο πιστότερη, κατά το δυνατό, προς την πραγματικότητα μορφή των κοινωνιών, όσο και στην αντίληψη της ιδεολογίας που συνδέει αυτά τα δύο στοιχεία. το οικονομικό και το κοινωνικό. M. Godelier, *Anthropologie économique*, σ. 285-345.
88. Η έννοια της ολοκλήρωσης (*intégration économique, intégration sociale*): Η τάση των οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων να

ολοκληρωθούν, να υπάρχουν σε μια συνέχεια ζωής, χωρίς διακοπή που μπορεί να φέρει μετασχηματισμούς στα δύο επίπεδα. Πρόκειται για τη διαλεκτική σχέση των διαρκειών με το περιβάλλον τους φυσικό ή ιστορικό και την εμφάνιση των φαινομένων της ακμής ή της παρακμής, ανάλογα με τη συνέχεια ή τη διακοπή των φαινομένων από την παρέμβαση των γεγονότων. βλ. σχετικά F. Braudel, *Écrits sur l'histoire*, σ. 44-61

89. Εκχρηματισμός της οικονομίας και οι επιπτώσεις του στην οικονομία της Μεσογείου, από το 16 αι. κ.εξ.: F. Braudel, *La Méditerranée*, τ. 1, *Les économies: Métaux précieux, monnaies et prix*, σ. 420-492. *Civilisation Matérielle, Les structures du quotidien*, 382-401. Για την περίπτωση του φαινομένου στην Οθωμανική οικονομία βλ. Σπ. Ασδραχά εκδ., *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*.

90. Προχωρώντας προς το 18 αι. με την προοδευτική δημιουργία της αξίας της γής, που πραγματοποιήθηκε με την εκτατική καλλιέργεια, η κτηνοτροφική παραγωγή δεν ατονεί ποσοτικά (η κυριαρχία της γεωργίας δεν σήμαινε και νύκη των αγροτικών κληθυσμών της πεδιάδας, αλλά συνέχιση της δύναμης των ατόμων του κλούτου, αυτού που μέχρι την επανάσταση του 1821 επενδύθηκε στις εκτατικές καλλιέργειες βαμβακιού και σταριού και λειτούργησε με τσιφλικικές σχέσεις). Αλλά γινόταν ανεπαρκής από τις αυξημένες ανάγκες του εκλιτισμού του κληθυσμού, που επίσης έχει πολλαπλασιαστεί. Η στροφή των παραγωγών της κτηνοτροφίας στη γη αναδεικνυε μια κτηνοτροφία φτωχή για την ομάδα την ίδια και για την ευρωπαϊκή ζήτηση των πρώτων υλών. Έτσι οι παραγωγικές δυνάμεις συρρικνώνονται στη φτωχή και κτηνοτροφία του χωριού. Αντίθετα ο συνδυασμός των μεγάλων κοπαδιών με το τσιφλικό δημιουργούσε μεγάλα κοπάδια στα χέρια των λίγων ατόμων του κλούτου, Έτσι εμφανίστηκε η περίοδος του μετασχηματισμού που μετέτρεπε την ισορροπία του αγροτικού κόσμου, συγκλίνοντας προς την κυριαρχία της γεωργίας. βλ. σχετικά, Κ. Δ. Καραβίδα, *Τα αγροτικά*, Αθήνα 1979.

91. Η απαρχή της ανάπτυξης της δραστηριότητας συντελείται στη βάση της υπαγωγής του προϊόντος στον κρατικό εφοδιασμό και εμφανίζεται ως ανάπτυξη στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνίας: συντεχνιακή αγορά, ταυτόχρονα με τη λειτουργία της φορολογικής είσπραξης που διαμόρφωσε τη φορολογική διαχείριση. Δεν περνάει το όριο της συντεχνιακής οργάνωσης, αλλά ενσωματώνεται στο ίδιο πλαίσιο οργάνωσης της παραγωγής.
92. Επένδυση στην κτηνοτροφία γίνεται μόνο με την προσπάθεια των αυτοτελών παραγωγών να αυξήσουν αριθμητικά το κοπάδι, όσο αυτό θα τους επέτρεπε και θα αποτελούσε εγγύηση για την εγγραφή τους στο δεφτέρι των τζελέπηδων, των κρατικών υπαλλήλων και θα τους εξασφάλιζε τη δυνατότητα της εξόδου στο εμπόριο. Η κίνηση αυτή είναι ωφέλιμη ταυτόχρονα και για τις δύο ομάδες, των Οθωμανών και των Χριστιανών. Όταν η παραγωγή δεν επαρκεί για τη δυτική ζήτηση, τρέπονται στην εκτατική καλλιέργεια βαμβακιού: ο εμπορικός κλούτος της κτηνοτροφίας επενδύεται στη γεωργία.
93. Η κρίση που ασκήθηκε στα χαμηλότερα στρώματα ήταν συνέπεια και γέννημα του ίδιου του συστήματος της συντεχνιακής οργάνωσης που προωθούσε ορισμένες κατηγορίες ατόμων, ενώ υποχρέωνε τις μάζες σε μια κοινωνική ακινησία, ταυτόχρονα.
94. Για τη συντεχνιακή τιμή βλ. O.L.Barkan, *Quelques observations*, σ. 300.

.. Η συντεχνιακή οργάνωση με την επιβολή της "maxima" (O.L.Barkan *Quelques observations*, σ. 300) είναι αντίθετη στην έννοια της ανάπτυξης και της λειτουργίας αγοράς, καθώς και της ελεύθερης διακίνησης των προϊόντων. Παρόλο που η Οθωμανική κρατική πολιτική ενδιαφέρεται για το εμπόριο, επέμενε ταυτόχρονα και στη λειτουργία και την οργάνωση της συντεχνίας. Το ελεύθερο εμπόριο όμως αναιρούσε τη συντεχνιακή διακίνηση των προϊόντων, εξουδετέρωνε την επιβολή της συντεχνιακής τιμής και του ελέγ-

χου, πράγμα που προκαλούσε στο εσωτερικό του συστήματος μια δομική κρίση, την οποία δεν μπορούσε να αποτρέψει, καθώς ο δρόμος του εμπορίου οδηγούσε σε μιαν άλλου τύπου ανάπτυξη. Οι διεθνείς συγκυρίες έρχονταν σε αντίθεση με την παραδοσιακή οργάνωση της παραγωγής της Αυτοκρατορίας και ο εκχρηματισμός, αχρήστευε τη συντεχνιακή προστασία και ασφάλιση.

96. Τσελιγκάτο θα ονομάζουμε αυτή τη σχέση της κυριαρχίας μιας ισχυρής οικογένειας παραγωγών πάνω στις άλλες, παρόλο που θεωρείται ότι το παραδοσιακό τσελιγκάτο είναι οργανισμός σύμπραξης των παραγωγών του αγροτικού-κτηνοτροφικού κόσμου (βλ. Κ. Δ. Καραβίδα, Τα αγροτικά, σ. 11-118). Η σύμπραξη αυτή μειοτράπηκε σε σχέση προστασίας πλούσιων - φτωχών στην Αυτοκρατορία.
97. Η διάρκεια και η επανάληψη των θεσμών σε επίπεδο συνόλου νομιμοποιεί μια εθιμική κατάσταση. Έτσι μέσα στη μορφή αυτή της κοινωνίας των κτηνοτρόφων βλέπουμε την εφαρμοσμένη λογική του Οθωμανικού συστήματος, έκφραση της ιδεολογικής πραγματικότητας του συγκεντρωτικού σουλτανικού κράτους.
98. βλ. Β. Cvetkova, Les Celép, σ. 192.
99. Παρόλο που ο εκχρηματισμός της οικονομίας έχει αρχίσει νωρίς και φέρνει κρίση στην Αυτοκρατορία, στο εσωτερικό της δεν μπορεί να ισχύσει. Η επίδραση αυτής της οικονομικής διαδικασίας κατέδειξε απλώς την αδυναμία της Αυτοκρατορίας να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και έφερε την οικονομική κρίση και την προοδευτική κατάλυσή της.
100. βλ. Tr. Stojanovich, Ο κατακτητής Ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος, σ. 289-345.

101. Είναι η εκτατική καλλιέργεια που θά λύσει θεωρητικά το πρόβλημα της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο αυτή η λύση μετατράπηκε σε μια σκλήρυνση του Οθωμανικού φορολογικού συστήματος και επέφερε τη "δεύτερη δουλεία" στην επικράτεια (όπως έγινε στη Ρουμανία), την τσιφλικική σχέση της μεταξύ των πλούσιων και φτωχών υπηκόων της Αυτοκρατορίας, τη μετατροπή της δεκάτης σε περισσότερο από το μισό της παραγωγής, έως στο ένα τρίτο. Οι ανελαστικές φορολογικές και οικονομικές δομές που περιβάλλονταν από μη οικονομικές αξίες (και γι' αυτό πιο ανελαστικές ακόμα), δεν επέτρεψαν την οικονομική απελευθέρωση. Αντίθετα ενύσχυσαν την οικονομική και κοινωνική αδράνεια των μαζών και την εκμετάλλευσή τους, την αδυναμία εκσυγχρονισμού τόσο των μαζών όσο και του ίδιου του κράτους. Χρειαζόταν επαναστατικές διαδικασίες για το λύσιμο των σχέσεων αυτών.
102. Οι Οθωμανοί παραγωγού κτηνοτροφικών προϊόντων περιλαμβάνονται μέσα στο εμπόριο του μαλλιού, όπως φαίνεται από την εμπορική αλληλογραφία των ηπειρωτών εμπόρων προς την Βενετία. Βλ. Βαλέριου Παπαχατζή, Το μετα της Βενετίας εμπόριο των Μοσχοπολιτών, Ηπειρωτικά Χρονικά, σ. 127-139). Οι σχέσεις με τους χριστιανούς παραγωγούς είναι ανταγωνιστικές και προσπαθούν, οι Βλάχοι συγκεκριμένα, να ανατρέψουν μέσα από το εμπόριο του μαλλιού τη σχέση κατάκτησης, μετατρέποντάς την σε οικονομική κυριαρχία της ομάδας τους. Και τα περιθώρια γι' αυτή την "ανάκτηση" έδινε το γεγονός, ότι η κατακτήτρια ομάδα δε συμμετείχε στην εμπορική διαδικασία. Είναι γνωστό ότι το εμπόριο της Αυτοκρατορίας παρά την πρόθεσή της για την ανάπτυξή του, έμενε στα χέρια των Χριστιανών υπηκόων, Εβραίων, Αρμένιων και Ελλήνων καθώς και άλλων Βαλκανικών πληθυσμών.
103. Σκαφιδά, Β., Ιστορία του Μετσόβου, Ηπειρωτική Εστία τ. 12 (1963), σ. 708.

104. Από τα Αρχεία της Βενετίας και την εμπορική αλληλογραφία ανάμεσα στο 17 αι. και στο 19 αι. μπορούμε να έχουμε ενδεικτικά στοιχεία για τον όγκο της δραστηριότητας των εμπόρων, τη διακίνηση και τη δράση της εμπορικής κοινωνίας και για τις διαστάσεις του εμπορίου, για τον όγκο του μαλλιού και ακόμα για τις μεθόδους διακίνησης του προϊόντος αυτού κατά την περίοδο των τριών αιώνων. Αυτά αποτελούν ενδείξεις για τη μορφή και το χαρακτήρα της ίδιας της δραστηριότητας και της κοινωνίας, στην προοικτική της προσέγγισης και του προσδιορισμού του όγκου της δραστηριότητας, του χαρακτήρα της, των διαστάσεων και των ορίων, και του οικονομικού μηχανισμού της. Ο χαρακτήρας αυτού του εμπορίου προχωρώντας προς το 17 αι. πυκνώνει πάνω σε λειτουργίες και συμπεριφορές που αποδέσμεύονται σιγά σιγά από την τυχαϊότητα και την αυτοσυντήρηση, περνώντας σε διαδικασίες πλουτισμού που άλλωστε αποτελούσε στόχο της συμπεριφοράς των εμπόρων.
- 105-106. Η μετανάστευση της ομάδας και ο χαρακτήρας των εμπορικών σχέσεων της αυτοκρατορίας με τη Δύση είναι δυο σημεία κορυφαίας ανάπτυξης της κτηνοτροφίας που συγκλίνουν στην περίοδο της βιοτεχνίας.
107. Καραβίδα, Κ., Τα αγροτικά, αντίστοιχο κεφάλαιο, Το τσιφλίκι, σ.
108. Tr. Stojanovich, The Balkan Domestic Family. σ.2.

Στη συνέχεια της συμπληρωματικότητας των δραστηριοτήτων και στη διάδοχή τους επισημαίνουμε το κέρασμα της ομάδας από τη στρατιωτική λειτουργία στην κτηνοτροφική διαδικασία και τελικά στη γεωργία, που σήμανε το τέλος της κτηνοτροφίας.

Μια υπό εκπεξεργασία μελέτη της υπόθεσης της γής της κτηνοτροφίας στο μετασχηματισμό της από την ελεύθερη γη των νομάδων σε καλλιεργήσιμη γη της γεωργίας μας δίνει το φάσμα της ανάπτυξης και της λειτουργίας της κτηνοτροφίας και της ομάδας και τους συσχετισμούς, που διαμορφώθηκαν μέσα από την Οθωμανική ρύθμιση για το γαλοκτητικό καθεστώς.

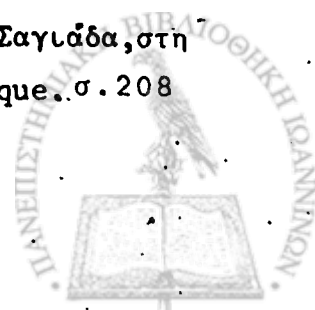
110. P.Pressat, *Démographie Sociale*, 131-132 και E. Carpentier, *Famines et épidémies*, σ. 1062-1092.
111. Σε αντιδιαστολή προς το *ancien régime*, 1400-1800 (περίπου) F.Braudel, *La Méditerranée*, τ. 2, σ. 377, *Civilisation Matérielle*, τ.1, σ.69.
112. Η μετάβαση από τη γεωργία στην κτηνοτροφία είναι διαδικασία που ενυπάρχει στην υφή της αγροτικής πραγματικότητας, καθώς η μία αποτελεί συμπληρωματική δραστηριότητα της άλλης και συνυπάρχουν ταυτόχρονα. Wolf, *La paysannerie*, σ.265-285. Ως προς το κοινωνικό επίπεδο η αδυναμία του θεσμικού Οθωμανικού οργανισμού να προσαρμοσθεί στις παγκόσμιες συνθήκες και συγκυρίες της οικονομίας, η ανελαστικότητα του ως προς το να ξεπεράσει το συντεχνιακό πλέγμα της οργάνωσης, σήμαινε και αδυναμία να υπερβεί τα εμπόδια που έθετε το ίδιο το σύστημα, όπως αυτό το αδιαπέραστο φράγμα των κοινωνικών δομών που είχαν σχηματίσει στη διάρκεια της ζωής τους οι θεσμοί και οι αξίες. Στην αντίφαση που δημιουργήθηκε ανάμεσα στο κοινωνικό και το οικονομικό που αντιστοιχεί στη σχέση της αυτοκρατορίας με το δυτικό καπιταλισμό, μπορούμε να δούμε την κρίση της Αυτοκρατορίας, τις επιπτώσεις της στους κατακτημένους πληθυσμούς και την επαναστατική διαδικασία που διέρρηξε το όριο του αδιέξοδου των κοινωνιών προς το σύγχρονο κόσμο.
113. Βλ. Tr.Stojanovich, Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος, σ. 314-317.

114. Κ.Δ.Καραβίδα Τα αγροτικά και Tr.Stojanovich, Αγρότες, σ,160-164.
115. Η κοινωνική ακίνησια ταυτίζεται με τον εγκλωβισμό των μαζών στη δραστηριότητα που ασκούν στην οικονομική συμπεριφορά που τους υπαγορεύουν οι κοινωνικοί κανόνες, αυτού που δεν επιτρέπουν διασάλευση του καθεστώτος εξάρτησης και της σχέσης εργασίας. Αυτό συνάγεται από τη μελέτη της οργάνωσης της ζωής στην Αυτοκρατορία. βλ. Π.Τοδορον, Όψεις μετάβασης. ο.π.
116. Bourdieu, P., La distinction, L'analyse des relations entre les systèmes de classement (le goût) et les conditions d'existence (classe sociale) qu'ils traduisent sous une forme transfigurée dans des choix objectivement systématiques ("la classe" conduit ainsi à une critique sociale du jugement qui est inséparablement un tableau des classes sociales et des styles de vie...")
117. Το κέρασμα από την παραγωγή για την αυτοσυντήρηση στην παραγωγή για την αγορά είναι σημαντικό. Η δημιουργία αγοράς μπορεί να μην είναι αυτή που προκαλεί οικονομική συμπεριφορά, είναι όμως τουλάχιστον έτοιμη να προκαλέσει μια παραγωγική ένταση. βλ. M.Sahlins, L'économie tribale, σ.240.
118. N.Τοδορον, Όψεις μετάβασης σ.268-273.
119. Ι.Λαμπρόδου, Ηκερωτικά Μελετήματα, σ.36.
120. Το παράδειγμα του Παχάλικου Ζαμάνη στην Αυλή του σουλτάνου είναι χαρακτηριστικό. βλ. Β.Σκαφιδά, Ιστορία του Μετσόβου, τ.10 (1961), σ.708. Ι.Λαμπρόδου, Ηκερωτικά Μελετήματα, σ.31
121. Δ.Κ.Τσοκοτού, Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία. σ.42.231. Κ.Βεργόπουλου, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα.

122. Β.Σκαφιδά, Τάκρονόμια του Μετσόβου, Ηπειρωτική Εστία, τ. 1 (1952) σ. 257-60.
123. D.Sella, Les mouvements longs de l'industrie lainière, σ. 29-45.
124. Η αρχή του καθεστώτος της προστασίας έχει την αιτία του στο ίδιο το σύστημα και την αδυναμία των πληθυσμών ν' ανταποκριθούν στις φορολογικές υποχρεώσεις. Στην ουσία, στην αδυναμία του ίδιου του συστήματος να προχωρήσει σε εκσυγχρονισμό των δομών του. Αυτό το πλέγμα του κρατικού αδιέξοδου προκαλούσε και την οικονομική-κοινωνική πίεση που ασκούσαν στον πληθυσμό άνθρωποι της εξουσίας και του πλούτου, με αποτέλεσμα τη γενική ανασφάλεια και την αναγκαστική υπαγωγή τους στα άτομα της εξουσίας και του πλούτου. H.H.Stahl, Les anciennes communautés villageoises. σ. 247-250.
125. H.H.Stahl, ο.π., σ. 247
126. Th.Malthus, Essai sur le principe de population, σ. 130-139.
127. Β.Σκαφιδά, Ιστορία του Μετσόβου, τ. 10 (1961), σ. 1055.
128. F.Braudel, La démographie. σ. 493-523.
129. Ι.Λαμπρίδου. Ηπειρωτικά Μελετήματα. Μαλακασιακά, σ. 31.
130. N.Todorov, Όψεις μετάβασης, σ. 266.
131. Β.Σκαφιδά, Ιστορία του Μετσόβου, τ. 10, σ. 1060, τ. 11, σ. 107
132. Η βιοτεχνία των αμπάδων είναι κρατική και λειτουργεί συντεχνιακά, όπως είναι γνωστό, στη Φιλιππούπολη, στη Σαγγαία, στη Θεσσαλονίκη. βλ. N.Svoronos, Le commerce de Salonique. σ. 208

133. Γ. Πλατάρη εκδ., Ο Κώδικας της Χώρας Μετσοβού.
134. βλ. βιβλιογραφία του Hase-Thomson, The nomads of the Balkans.
136. Η δημιουργία τεχνικών ομάδων στην Τουρκοκρατία είναι φαινόμενο σύμφυτο με τον περιορισμό των ατόμων στη συντεχνιακή οργάνωση και την ανυπαρξία οικονομικής ελευθερίας, επίσης με την αρχαιότητα της βιοτεχνίας και την παραδοσιακή λειτουργία και τις κρατικές ανάγκες της εποχής. Οι τεχνικές ομάδες προέρχονται συνήθως από το ίδιο χωριό, μονοτεχνικό θά λέγαμε, και η τεχνική γνώση κατά συνέπεια βρίσκεται λίγο-πολύ στα χέρια μιας τεχνικής ομάδας, που μπορεί να είναι και εθνική. Η Οθωμανική συντεχνιακή διάρθρωση ευνοεί αυτή την παραδοσιακή κίνηση των ομάδων, που τις βλέπουμε στο διάστημα της Τουρκοκρατίας να μετακινούνται ως δύναμη εργασίας στην επικράτεια της. Εκεί όπου τις χρειάζεται το κράτος και εκεί όπου δημιουργείται αντίστοιχη ζήτηση. βλ. τις μελέτες που αφορούν τη συντεχνιακή οργάνωση της Αυτοκρατορίας και ενδεικτικά, Α. Γ. Πασπάτη, Υπόμνημα κερύ, του Γραικικού νοσοκομείου των Επτά Πύργων.
- Η. Inalcik, Ο σχηματισμός κεφαλαίου. σ. 501-537.
137. Δ. Κ. Τσοκοτού, Γη και γεωργός της Θεσσαλίας.
138. N. Todorov, La ville Balkanique.
139. G. Baer, Οι διοικητικές και... λειτουργίες, σ. 587-590.
140. Το κέρασμα από το τιμαριωτικό Οθωμανικό σύστημα στον καπιταλισμό συντελέστηκε με την εμπορική επαφή της Αυτοκρατορίας με τη Δύση. Όχι με την αντίληψη των διομολογήσεων, αλλά με την απαρχή του αγγλικού εμπορίου και τη διεξόδυσή του στα Ιταλικά λιμάνια, όπως ο Λιβόρνο (R. Romano-F. Braudel, Navires et marchandises).

Με τον εμπορικό καπιταλισμό, φαινόμενο μεγάλης διάρκειας στη Δύση μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση του 18 αιώ. η Ευρώπη κινήθηκε αρχικά στο εμπόριο των δυτικών πόλεων μέχρι το 16 αιώ. και το αποκιοκρατικό εμπόριο του 18 αιώ. βλ. Η μετάβαση από το φεουδαλισμό στον Καπιταλισμό, Αθήνα 1982, σ. 229-243, τις μελέτες Ε. Χομπσμπάουμ και Μ. Ντόμπ.

141. Ν. Τοδορόν, Όψεις μετάβασης, σ. 263-284

142. Β. Παναγιωτόπουλος, το ΙΗ' αιώ. στην Πελοπόννησο, σ. 465-473.

143. Ν. Τοδορόν, Όψεις μετάβασης, σ. 273-278.

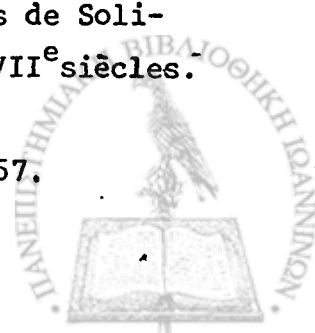

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, P., Les passages de l'antiquité au féodalisme, Maspero, Paris 1974.
- Αραβαντινάς, Π., Χρονογραφία της Ηπείρου, τ. Α', τ. Β'. Εν Αθήναις 1856.
- Ασδραχάς, Σπ. εκδ., Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνας). Μέλισσα, Αθήνα 1979.
- Baer, G., Μονοπώλιο και περιοριστικές πρακτικές των Τουρκικών συντεχνιών(1) και, Οι διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες των Τουρκικών συντεχνιών(2), στο Σπ. Ασδραχά εκδ., Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών, 15 αι.-19 αι., "Μέλισσα", Αθήνα 1979, σ. 575-612.
- Barkan, O.L., Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes Ottomanes des XVIe -XVIIe siècles, εκδ. Sociêté de J. Bodin, Bruxelles 1955.
- Βεργόπουλος, Κ., Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Εξάντας, Αθήνα 1975.
- Bourdieu, P., La distinction, critique sociale du jugement, ed. du Minuit, Paris 1979.
- Braudel, F., La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe, t. 1, t. 2, Arman Colin, Paris 1962
- , Civilisation matérielle, Économie et Capitalisme, XVe-XVIIIe siècles, t. 1, t. 2, t. 3, Arman Colin, Paris 1979.
- , Écrits sur l'Histoire, Flammarion, Paris 1969
- , La démographie et les sciences de l'homme. Annales, E.S.C. Paris, 15(1960) σ. 493-523.
- Cook, C.M.A. (εκδ.), Studies in the economic history of Middle-East, London, N.Y. Toronto 1970.
- Carpentier, El., Famines et épidémies dans l'histoire du XIVe siècle. Annales E.S.C., Paris, 12(1962), σ. 1062-1092.
- Cvetcova, B., Le service des Celep et le ravitaillement en détail dans l'Empire Ottoman. Études Historiques, III. Sofia 1966, σ. 145-172.

- , Les Celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans, à l'époque Ottomane, XVe-XVIIe siècles, στο Cook, Studies in the economic history of the Middle-East. Toronto 1970.
- , Villes et portes balkaniques au XVe-XVIe siècles. Librairie Orientaliste, P. Geuthner, Paris 1971.
- Δάκαρη Σ. Η κτηνοτροφία στην Αρχαία Ήπειρο. Ιωάννινα 1976.
- Divitçioğlu, Οικονομικό μοντέλο της οθωμανικής κοινωνίας, στο Σπ. Ασδραχά εκδ., Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών, Μέλισσα, Αθήνα 1979.
- Georgoudi, St., Problèmes de transhumance dans la Grèce ancienne. Revue des Etudes Grecques, Paris, τ. 87 (1974), σ. 155-185.
- Godelier, M., Un domaine contesté, L'Anthropologie économique, Mouton, Paris 1974.
- , Objets et Méthodes de l'Anthropologie économique. L'Homme, τ. V. τεύχος 2, σ. 33-91.
- Inalcik, H., The Ottoman Empire, Conquest, Organisation and Economy. (Collected studies, ed. Variorum Reprints) London 1978.
- , Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στο Σπ. Ασδραχά εκδ., Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 506-525.
- Καραβύδας, Κ., Αγροτικά, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979 (φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1931).
- Λαμπρόδου, Ι., Ηπειρωτικά Μελετήματα, εκδ. Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1971.
- Le Roy-Ladurie, Emm., Histoire et climat, Annales E.S.C. Paris, 14 (1959) σ. 3-34
- , Climat et récoltes, Annales E.S.C., Paris 15 (1960), σ. 434-465
- Levi-Strauss, Cl., Anthropologie structurale, Plon, Paris, τ. 1 (1961), τ. 2 (1971).
- Malthus, Th.-R., Essai sur le principe de population (démographie et survivance), Denöel Gonthier, Paris 1963.
- Mantran, R., La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs (XVIe-XVIIe siècles. Librairie Hachette, Paris 1965.
- Μαρτινιανού, Ι., Η Μοσχόπολη (1330-1930). Εν Θεσσαλονίκη 1957.

- Μαρκ,Κ., Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί.εισαγωγή Hobsbawm, E.,μτφρ.Καλοκύση,Θ., εκδ.Κάλβος,Αθήνα 1983.
- Μέρτλου,Κ., Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχαίον.Ηπειρωτικά χρονικά, Ιωάννινα, τ.11(1936).
- Melthivier, H., L'ancien regime, P.U.F., que sais-je? Paris 1961.
- Mutafciéva, V., De l'exploitation féodale dans les terres de population bulgare sous la domination turque, aux XVe-XVIe siècles. Etudes Historiques, Sofia, τ.1(1960).
- Ντόμπ, Μ., κ.α., Η μετάβαση από το φεουδαλισμό στον Καπιταλισμό, Θεμέλιο, Αθήνα 1982.
- Παναγιωτόπουλος, Β., Το ΙΗ'αίωνα στην Πελοπόννησο, στο Σπ.Ασδραχά εκδ. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ.465-473.
- Παπαχατζή, Β., Το μετά της Βενετίας εμπόριον των Μοσχοπολιτών, Ηπειρωτικά Χρονικά, Ιωάννινα τ.9(1934), σ.127-139.
- Parain, Ch. (εκδ.), Ethnologie et Histoire (forces productives et problèmes de transition) ed. Sociales, Paris 1975.
- Πασπάτη, Α., Υπόμνημα περί του Γραικικού νοσοκομείου των Επτά Πύργων. Εν Αθήναις 1863.
- Πλατάρης, Γ. εκδ., Ο κώδικας της χώρας Μετζόβου. Αθήνα 1982.
- Pressat, P., Démographie Sociale, P.U.F., Paris 1971.
- Récats, B., L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage, ed. Droz, Paris 1934.
- Rodinson, M., Histoire économique et histoire des classes sociales dans le Monde Musulman, στο Cook εκδ., Studies in the economic history of the Middle-East, Toronto 1970, σ.139-155.
- Romano, R.-Braudel, F., Navires et marchandises à l'entrée du porte de Livourne 1547-1611, Paris 1951.
- Sahlin, M., L'économie tribale στο Godelier, M., Un domaine contesté, L'Anthropologie économique. Mouton, Paris 1974 σ.240.
- Sella, D., Les mouvements longs de l'industrie lainière à Venise aux XVIe-XVIIe siècles. Annales, E.S.C., Paris, 12(1957) 29-45.

Σκαφιδά, Β., Ιστορία του Μετσόβου. Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα, τ. 10

(1961)-τ. 13(1964). Τα προνόμια του Μετσόβου, τ. 1(1952) σ. 657-660.

H.H. Stahl, Les anciennes communautés villageoises en Roumanie. Bucarest 1969.

Stefanescu, St. Les concentrations démographiques et leur signification historique. Annales de démographie historique, Paris, 1974, σ. 341-350.

Stojanovich, Tr., L'économie balkanique (ανέκδοτη μελέτη στη βιβλιοθήκη της Σορβώνης. Παρίσι 1963.

—, Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος, στο Σπ. Ασδραχά εκδ. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 287-346.

—, Αγρότες και γαλοκτήμονες και οθωμανικό κράτος, στο Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση, Θεμέλιο, Αθήνα, 1979.

—, The balkan domestic family. Geography, commerce, demography. Third international congress of South-Eastern european Studies. Bucharest 1974.

Svoronos, N., Le commerce de Salonique, P.U.F., Paris 1959.

Todorov, N., La ville balkanique aux XVe-XIXe siècles. Développement économique et démographique. Association Internationale des Etudes Sud-Est européennes, XV-XVI, Paris 1977-1978.

—, Όψεις μετάβασης από το φεουδαλισμό στον Καπιταλισμό στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο Σπ. Ασδραχά εκδ., Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 261-286.

Τσοποτός, Δ., Γη και γεωργός της Θεσσαλίας. Βόλος 1912.

Wace, A. J. B. - Thomson, M. S., The Nomads of the Balkans, London 1972².

Wolf, E. La paysannerie et ses problèmes, στο Godelier, M., Un domaine contesté, l'Anthropologie économique, Mouton, Paris 1974, σ. 265-285.

Zakythinos, D., Le Despotat Grec de Morée. London 1975.

